

Etnografiskt socialt arbete.
Fält, analys och text

Kristina Gustafsson & Sabine Gruber (red.)

Linnéuniversitetet

Etnografisk socialt arbete. Fält, analys och text.
Institutionen för socialt arbete vid Fakulteten för
Samhällsvetenskap, Linnéuniversitetet 2020.

Skriftserieredaktör: Torbjörn Forkby
ISBN: 978-91-89081-93-2
Ansvarig utgivare: Ulrika Järkestig-Berggren
Tryck: Copycenter Linnéuniversitetet 2020

Rapporter i serien

1. Salonen, Tapio & Ulmestig, Rickard 2004:1. *Nedersta trappsteget.*
2. Harju, Anne 2005:1. *Barn och knapp ekonomi.*
3. Enokson, Uffe 2005:2. *Tid, pengar och sociala nätverk.*
4. Salonen, Tapio (red.) 2005:3. *Rena rama Sociorama.*
5. Johnsson, Eva 2006:1. *Tvångsvård enligt LVM.*
6. Järkestig Berggren, Ulrika 2006:2. *Personligt ombud.*
7. Enokson, Uffe 2006:3. *Tiden i senmodernt vardagsliv.*
8. Johnsson, Eva & Kerstin Svensson 2006:4. *Omedelbart samarbete.*
9. Denvall, Verner & Tabitha Wright Nielsen 2006:5. *Innovationsparadoxen.*
10. Kullberg, Karin 2006:6. *Man hittar sin nisch.*
11. Karlsson, Ingrid 2006:7. *Att leda i kommunal äldreomsorg.*
12. Ahlgren, Thorbjörn 2007:1. *Ungdomsbehandling.*
13. Johansson, Mairon 2007:2. *Gamla och nya frivillighetsformer.*
14. Bergman, Ann-Sofie 2007:3. *Ett gott hem?*
15. Lundby, Erika 2008:1. *Kunskapsöversikt över barns konsumtionsmönster.*
16. Albertsson, Marie 2008:2. *Från socialbidrag till äldreförsörjningsstöd.*
17. Jacobson Pettersson, Helene 2008:3. *Socialt medborgarskap och social delaktighet.*
18. Giertz, Lottie 2008:4. *Ideal och vardag.*
19. Sandvall, Lisbeth 2008:5. *Från skuldsatt till skuldfri.*
20. Lorentzen, Mikael 2008:6. *Multikulturella visioner.*
21. Thelin, Angelika 2009:1. *Den tredje åldern – en kunskapsöversikt.*
22. Ulmestig, Rickard 2009:2. *I arbetslinjens skugga.*
23. Johansson, Kerstin & Johnsson, Eva 2009:3. *Teori och praktik i socionomutbildning.*
24. Damberg, Magdalena 2010:1. *Kompetensfrågans lokala konkretisering.*
25. Sandberg, Greta 2010:2. *Etnicitet och ungdom i socialt arbete.*
26. Elmersjö, Mathias, Elmersjö, Magdalena & Linde, Stig 2011:1. *Nationella forskarskolan i socialt arbete – dess målgrupp och deltagare.*
27. Ottengrim, Ann 2012:1. *I Finsams hägn. En BIKVA-utvärdering av Alvesta samordningsförbund.*
28. Bergman, Ann-Sofie & Johansson, Mairon 2012:2. *Utvärdering av projektet "Hela arbetslivet" – om kompetens, hälsa och ledarskap*
29. Blomberg, Barbro, Järkestig Berggren, Ulrika & Bergbäck, Ewa 2013:1. *Organisering av pedagogiskt stöd i högre utbildning.*
30. Denvall, Verner & Ottengrim, Ann 2013:2. *Single System Design på svenska. En försöksverksamhet inom socialpsykiatri i Enskede-Årsta-Vantör.*
31. Denvall, Verner, Lernå, Lena & Nordesjö, Kettel 2014:1. *Föränderliga strukturer. Organisering för kunskapsbaserad socialtjänst i Kronoberg och Kalmar 2003-2013.*

32. Henriksson Lebeda, Charlotte 2015:1. *Barns och ungdomars bilder av poliser – en studie i två lokala sammanhang.*
33. Bergman, Ann-Sofie & Johansson Mairon 2015:2. *Hemma-hos-insats för barnfamiljer – förekomst, variation, innebörd.*
34. Nordesjö, Kettil, Ulmestig Rickard & Denvall, Verner 2016:1. *Initial bedömning – implementeringen av ett standardiserat bedömningsinstrument för försörjningsstöd i Stockholm stad.*
35. Sandvall, Lisbeth 2016:2. *Varför ansöker inte fler överskuldssatta om skuldsanering? Rapport från ett forskningsprojekt om ansökningsbenägenhet.*
36. Panican, Alexandru & Ulmestig, Rickard 2017:1. *Lokal arbetsmarknadspolitik – vem gör vad, hur och för vem?*
37. Gynnerstedt, Kerstin, Thelin, Angelika & Emilsson Melin, Ulla 2017:2. *Gammal i Småland på 2000-talet. En kunskapsöversikt av forskning kring äldres vardag.*
38. Sofia Enell & Denvall, Verner 2018:1. *Att överskrida gränser för barnens bästa. Tidigt och förebyggande arbete i Växjö kommun.*
39. Alstam Kristina & Forkby Torbjörn 2018:2. *Lektion i drömstyrning*
40. Parsland Ellen & Ulmestig Rickard 2020:1 *Mellan sysselsättning och jämställdhet*
41. Govender, Lagunathan & Ulmestig, Rickard 2020:2. *Erkännande i teori och praktik: en utvärdering av ett kompetensutvecklingsprojekt.*
42. Gustafsson, Kristina & Gruber, Sabine 2020:3. *Etnografiskt socialt arbete. Fält, analys och text.*

Publikationer i rapportserien i socialt arbete vid Linnéuniversitetet kan beställas genom: SA, Linnéuniversitetet, 351 95 Växjö.

1.	Etnografiskt socialt arbete. Fält, analys och text	5
	Gemensamma men borttappade rötter - tillbakablickar	6
	Etnografiskt socialt arbete – framåtblickar	7
	Rapportens kapitel	9
	Referenser	10
2.	Den motsträvige etnografen. Om närhet och distans i forskarrollen.....	12
	Deltagande versus delaktighet	13
	Inträdet på fältet	14
	Vändpunkten.....	16
	Deltagande observationer.....	18
	Avslutning.....	19
	Referenser	19
3.	Lärande för forskande lärare.....	21
	Läraryrkets bakgrund.....	21
	Studiens syfte	22
	Utmaningar och vedermödor.....	23
	Att beforska det välbekanta fältet	23
	Två roller: ett kontinuum	25
	Att se bakom det sedda	27
	Lärdomar.....	28
	Referenser	29
4.	Du får inte torgföra mitt lidande. Den etiska aspekten av anhöriginvolvering i forskning.....	31
	Inledning	31
	Kontext.....	31
	Problemformulering och syfte.....	32
	Etik och informerat samtycke ur lagligt perspektiv	33
	Etik och samtycke ur respondenternas perspektiv	34
	Diskussion.....	36
	Konklusion.....	38
	Referenser	39
5.	Reflexivitet och barmhärtighet i studerandet av parrelationer i förändring.....	41
	Inledning	41
	Anhöriga som stödjer en partner - en kontextualisering	42
	Att relationsskapa mitt i en relation	43
	Att hantera möten och olika berättelser om relationen	45
	Att ta ansvar för vad en lämnar efter sig - frågor som ställs och inte ställs.....	47
	Avslutande diskussion	49
	Referenser	50
6.	Att skapa (och avsluta) tidsbegränsade nära relationer.....	52
	Inledning	52
	Avhandlingssidén.....	53
	Att etablera relationer och välja ut forskningsdeltagare.....	54

Att skapa närhet genom mobiltelefoner	55
Att skapa hållbara relationer och sätta gränser	57
Att bibehålla relationer genom forskarens viktigaste verktyg – hon själv. 58	
Att avsluta och gå hem från ett fält av människor	60
Avslutning.....	61
Referenser	62
7. Samfältning i kvalitativa intervjuer med antirasister	64
Samfältning summerat	65
Diskursiv närhet – när förstår vi varandra?.....	66
Diskurs som plats och objekt i en studie om antirasism	67
Att åkalla diskursen	68
Johan: Explicita referenser	69
Kiara: implicita referenser	70
Angela: språkkorrigerings.....	71
Diskursiv närhet genom att åkalla – och göra motstånd mot - teorin.....	72
Referenser	73
8. Makt och reflexivitet i transkriberingsarbetet.....	75
Myten om den objektiva transkriptionen	76
Val och kval i transkriberingsarbetet	76
Privilegiet att skapa röst.....	77
Dialektala och informativa transkriptioner	78
Tolkning av den andres tolkning.....	79
Nycklar i transkriptionen	80
Forskarens utkikspost	81
Multimodalitet och sensoriska inslag.....	82
Avslutande reflektioner.....	83
Referenser	84
9. Både stort och smått: nivåer av social verklighet i etnografiskt återberättande	86
Inledning	86
Om att åskådliggöra <i>det lilla</i> med hjälp av en induktivt öppen metod.....	87
Om <i>stora</i> berättelser: abstraktionernas för- och nackdelar	89
Avslutande diskussion	92
Referenser	93
10. Fragmentmontage: analys och skrivande inom etnografi	95
Inledning	95
Medborgarkontoret	95
Fragment och montage.....	96
Att konstruera ett fragmentmontage – en metod för etnografisk analys och skrivande.....	99
Administrations temporalitet – en postkolonial kritik	100
Diskussion.....	103
Referenser	104
Medverkande författare	106

1. Etnografiskt socialt arbete. Fält, analys och text

Kristina Gustafsson & Sabine Gruber

Etnografi förstås vanligtvis som en fältmetod baserad på deltagande observationer och intervjuer. Antropologen Harry F. Wolcott (2008) argumenterar dock för att etnografi inte kan reduceras till en fältmetod. Etnografisk forskning utgör enligt Wolcott en helhet som utöver tekniker för att samla in empiri även omfattar ett tillvägagångssätt för att organisera och analysera det empiriska materialet och att slutligen sammanställa det till en etnografi. Med andra ord, fältstudier med deltagande observationer och intervjuer är inte etnografi i sig. Etnografisk forskning förutsätter något mer. Wolcott gör här en distinktion mellan etnografi som ”a way of looking” och ”a way of seeing”, vilket vi översätter som ett sätt att titta respektive ett sätt att se.¹ Att bedriva deltagande observationer eller att genomföra intervjuer är i denna mening metoder för att titta på det som studeras. Medan ett sätt att se snarare fångar vad forskaren gör mer än att observera och tala med deltagarna i fältet, nämligen analyserar och skriver etnografi. Denna treenighet av fält-, analys- och skrivarbete beskriver Wolcott som att göra etnografi, vilket han kontrasterar mot att snarare använda sig av eller låna etnografiska tekniker för att samla material, vilket forskare från många olika forskningstraditioner gör.

Denna helhetsförståelse av etnografi som ett sätt att samla sitt empiriska material, organisera och analysera samt att rapportera det har även genomlyst forskarutbildningskursen *Etnografisk forskning i socialt arbete* som föreliggande rapport är ett resultat av. Den tre terminer långa kursen (hösten 2018 till och med hösten 2019) har rört sig från frågor om tillträde till fältet och fältrelationer, dokumentation av fältet, bearbetning och analys, till etnografiskt skrivande. Ambitionen med denna rapport är att med utgångspunkt i

---

¹ Att titta ska då förstås i betydelsen betrakta, medan se mer handlar om att erfara.

kursdeltagarnas erfarenheter diskutera olika möjligheter och utmaningar i etnografisk forskning.

Med avstamp i kurslitteraturen och våra egna erfarenheter av etnografisk forskning i socialt arbete ägnar vi detta inledande kapitel till några tankar och överväganden som rör etnografisk forskning och socialt arbete, men också andra ämnesområden. Därefter följer nio kapitel författade av kursens deltagare. Vår förhoppning är att rapporten ska inspirera till fortsatta tvärvetenskapliga diskussioner om etnografisk forskning. Inte minst hoppas vi att dess olika bidrag ska inspirera till frågor och diskussion om den etnografiska forskningens potential och plats i socialt arbete och andra områden. Rapporten kan också läsas som en fortsättning på den tidigare rapporten *Etnografisk forskning i praktiken. Reflektioner från pågående avhandlingsprojekt* (Gruber & Gustafsson 2018), som blev resultatet av den första omgången av den aktuella kursen.

Gemensamma men borttappade rötter - tillbakablickar

Både socialt arbete och etnografi, så som det har diskuterats inom främst antropologi och sociologi, har rötter som kan spåras tillbaka till sent 1800-tal. I en artikel i *European Journal of Social Work* sammanfattar sociologen Ian Shaw (2014) en kartläggning av relationen mellan sociologi och socialt arbete. Kartläggningen leder honom tillbaka till den så kallade Chicagoskolan. Med stöd i studier publicerade under tidigt 1900-tal beskriver Shaw hur universitetet i Chicago, när det slog upp sina portar 1890, präglades av forskning och utbildning som syftade till att skapa ett bättre samhälle. En konkret konsekvens av detta var att universitetet prioriterade rekrytering av enastående forskare framför ett byggande av discipliner. I den tvärvetenskapliga forskningsmiljö som detta skapade samverkade olika ämnen i utvecklingen av en framgångsrik forskning som än i dag är av central betydelse för samhällsvetenskapen.

Enligt Shaw bars det nymornade intresset för socialt arbete och dess disciplinära utveckling fram av två tydliga visioner i det tidiga 1900-talet. Den ena visionen mynnade ut i ett linjärt tillvägagångssätt att bedriva forskning, som i hög grad omfattar strukturerade metoder och storskaliga datainsamlingar. Den andra visionen gick hand i hand med Chicagoskolans sociologiska forskning och dess uttalade samhällsengagemang. Den betonade vikten av att arbeta med fall och etnografiska fältstudier, såsom deltagande observationer och kvalitativa intervjuer. Shaw, själv verksam vid institutioner för sociologi och socialt arbete i både Danmark och Storbritannien, menar dock att socialt arbete efterhand i hög grad tappat kontakten med den etnografiska vision som tog fart i Chicagoskolans dynamiska utveckling. Hans lite tentativa slutsats landar i en önskan om mer sociologiskt socialt arbete för framtiden, som är grundad i de gemensamma etnografiska rötterna.

I ett historiskt perspektiv har socialt arbete, framförallt i USA, även haft en mer eller mindre nära relation till antropologisk forskning, vilket bland annat diskuteras av Richard Pfielstetter (Pfielstetter 2017). Pfielstetter är utbildad i socialt arbete i Tyskland och har därefter etablerat sig som antropolog vid universitetet i Sevilla i Spanien. Pfielstetter understryker närheten mellan de två disciplinernas forskningsområden, metoder, teorier och etiska ställningstaganden. Liksom Shaw i sin diskussion om sociologi och socialt arbete utgår Pfielstetter från att antropologi och socialt arbete har gemensamma nämnare i den etnografiska traditionen.

Pfielstetter lyfter vidare fram det faktum att både socialt arbete och antropologi vuxit fram och utvecklats parallellt med den moderna nationalstaten. Båda disciplinerna utgår därmed från sociala maktförhållanden och ett intresse för att studera konsekvenser av social exkludering, liksom behov bland grupper i utsatta och sårbara situationer. Här delar alltså socialt arbete och antropologi en gemensam historia. Denna historia karaktäriseras dock intebara av frigörelse och maktkritiska ansatser, den har även en etiskt problematisk dimension som Pfielstetter formulerar på följande sätt:

.../ the ethnocentric –Western classification, and the administrative-political control of the others. The collaborations of ethnologists and caring professionals in the taxonomy and oppression of immigrants, foreigners, the indigenous, the disabled, the poor, the working class, just to name a few, led to specific ethical concerns (Pfielstetter 2017, s.174)

Den etiska utmaning som Pfielstetter lyfter ligger i spänningsfältet mellan å ena sidan visionen om att förändra människors ojämlika livsvillkor, vilket förutsätter såväl engagemang och delaktighet som interventioner. Detta, å andra sidan, bygger på kategoriseringar av människor och sociala problem, vilka i sin tur riskerar att både stigmatisera och befästa rådande maktordningar. Socialt arbete som disciplin och praktik har alltid balanserat mellan dessa spänningar, det vill säga mellan frigörelse och kontroll och mellan egenmakt och disciplinering (Rivest & Moreau 2015). Pfielstetter argumenterar för att samma spänningar och dilemman återfinns inom antropologi och etnografisk forskning.

Med utgångspunkt i Shaws förslag om sociologiskt socialt arbete och Pfielstetters idé om antropologiskt socialt arbete vänder vi nu blicken mot den svenska kontexten för att argumentera för poängen med etnografisk forskning i socialt arbete, eller kanske rent av ett etnografiskt socialt arbete.

Etnografiskt socialt arbete – framåtblickar

Att aktivt involvera sig i människors liv är, som sagts ovan, en grundläggande och gemensam nämnare mellan socialt arbete och etnografi (Floersch,

Longhofer & Suskewicz, 2014; Davies 2008). Samtidigt kan vi konstatera att den etnografiska forskningen i socialt arbete varit tämligen begränsad i Sverige. I en av de grundböcker som ofta förekommer inom utbildningar i socialt arbete anges discipliner som socialpsykologi, psykologi, juridik och socialpolitik som de ämnen som haft mest inflytande över utvecklingen av socialt arbete både som disciplin och praktik (Meeuwisse, Sunesson & Swärd 2006). Det är ämnen som sällan eller aldrig omfattar deltagande och observationer på det sätt som kännetecknar etnografi.

Möjligen är det så att den deltagande dimensionen varit mer framträdande inom andra metodologiska ansatser i socialt arbete än den etnografiska. Här tänker vi särskilt på den relativt starka position som aktionsinriktad forskning haft i socialt arbete (Kristiansen 2016). Även den bygger i hög grad på forskarens deltagande i de sociala sammanhang som studeras. Ett av de mest intressanta och framgångsrika aktionsforskningsprojekten i svensk kontext är den forskning som bedrevs på barnbyn Skå. Projektet fick en banbrytande betydelse för den sociala barnvårdens förändring i Sverige (t.ex. Elisasson m.fl. 1977).

Dylik forskning med deltagande metoder förenade med aktivistiska och kritiska ansatser verkar vara på återkomst inom samhällsvetenskaplig forskning i allmänhet och socialt arbete i synnerhet. Om detta vittnar inte minst de avhandlingsprojekt som presenteras i denna rapport (se även Gruber & Gustafsson 2018). Enligt pedagogen Lisahunter med kollegor (Lisahunter, Emerald & Martin 2013) kan detta nyväckta intresse och engagemang för deltagande och dialogisk forskning förstås som uttryck för en pågående vändning från mer textbaserade analyser till forskning som tar sin utgångspunkt i just sociala processer och människors levda erfarenheter. Lisahunter med kollegor menar med andra ord att kunskap om något inte är tillräckligt. För att kunna förändra världen krävs också handling. Det är denna deltagande dimensionen öppnar upp för.

Liknande kritik mot textbaserad forskning och brist på handling återfinns inom feministisk etnografisk forskning. I början av 1990-talet ställde antropologen Lila Abu-Lughod (1991) frågan om det kommer att finnas utrymme för feministisk etnografisk forskning i framtiden. Hennes fråga ställdes i relation till den textfixering som etnografi drabbats av som en konsekvens av den då aktuella debatten om självreflexivitet.

Lite förenklat handlade det om den kritik som nämndes ovan som riktats mot etnografisk forskning och hur den kommit att bli del av en etnocentrisk västerländsk kunskapshegemoni (jfr Pfeilstetter 2017). Även om etnografer skrev om andra människor och andra platser med ambitionen att förändra, genom att berätta om andras liv och livsvillkor, befäste de samtidigt ojämlika strukturer och maktförhållanden och därmed också vem som hade tolkningsföreträde. Reflexivitet blir då en slags räddningsplanka där etnografer analyserar sina egna texter med fokus på hur de speglar etnografens synsätt och värderingar snarare än forskningssubjektens. Abu-Lughods (1991) budskap är

att om dylika textanalyser ska vara etnografens mål och ambition, då finns det knappast något utrymme för feministisk etnografi. Dess syfte är nämligen, i linje med lisahunter med kollegors antagande, att se, delta och lära av det som sker bland människor genom att stå vid forskningspersonernas sida. Den långsiktiga ambitionen är enligt detta resonemang att etnografisk forskning bör leda fram till förändring, genom att ifrågasätta orättvisa villkor och maktstrukturer som osynliggör olika grupper och individers livsbetingelser (Abu-Lughods 1991).

Med stöd i denna utveckling till aktionsforskning och feministisk etnografi konstaterar vi att mycket talar för att etnografisk forskning har en plats i socialt arbete, men att det också finns behov av att utveckla och fördjupa denna tradition i en svensk kontext.

Rapportens kapitel

Författarna till de kapitel som nu följer har sin ämnesbakgrund i hälsovetenskap, idrottsvetenskap, migrationsforskning, pedagogik, religionsvetenskap och socialt arbete, vilket likt Chicagoskolans tvärdisciplinära ideal tillför rapporten en bredd och variation i den etnografiska forskning som presenteras. Läsaren ges en inblick i hur dessa disciplinära olikheter leder forskaren in i olika fält och möten med olika människor, i gymnastiksal, på folkhögskolor, i moskéer och på medborgarkontor, i rum för sprutbyten, rum där människor med erfarenhet av hemlöshet vistas, rum i hemmamiljöer där anhöriga och deras närstående lever sina liv och rum för aktivister och antirasistiskt arbete. Disciplinära olikheter leder också till olika avvägningar, vilket gör att rapportens kapitel sammantaget erbjuder en god pedagogisk grund för att förstå mer om vad etnografi handlar om oavsett om studierna bygger på intervjuer, deltagande observationer, dokument- och arkivmaterial, fotografier, videoupptagningar eller en kombination av dessa olika tillvägagångssätt för att samla in material.

Kapitlen bygger på papers som har examinerats inom ramen för kursen och ska därför läsas som provande texter där författarna har valt ut ett avgränsat ”problem” inom forskningsprocessen som de reflekterar över. Flera av rapportens kapitel knyter an till de gemensamma rötter och teman som beskrivits och diskuteras ovan som kännetecknande för etnografi och socialt arbete genom historien. Några kapitel tar sig an frågor som rör etnografins del i den moderna nationalstatens framväxt och det eurocentriska perspektivet. Andra kapitel uppmärksammar olika etiska utmaningar som är förbundna med att närma sig andra människor i forskningssyfte, eller att lämna dem efter avslutat förvärv. I kapitlen diskuteras även utmaningar som är förenade med att respektera människors berättelser och erfarenheter när forskaren skriver fram sin berättelse klädd i vetenskaplig prosa,

Rapportens kapitel är strukturerade i en ordning som speglar den treenighet av fält, analys och text som kännetecknar etnografi. Ordningen speglar även det

vetenskapliga arbetets process som inleds med fältet där empiriinsamlingen sker och relationer till forskningspersoner byggs upp, därefter följer analys och slutligen skrivande och produktion av etnografisk text.

I kapitel 2 författat av Filippa Millenberg och kapitel 3 författat av Inga Oliynyk undersöks dilemman och möjligheter med att använda sig av etnografiska metoder, framförallt deltagande observationer i studier av yrkespraktik, i detta fall inom pedagogik och lärande. De är båda lärare i sin yrkesbakgrund och problematiserar den utmaning de erfarit i att hantera denna närhet till det fält de studerat. De beskriver hur den etnografiska ansatsen krävde en annan slags engagemang än den de inledningsvis föreställt sig och hur de lite motsträvt tagit sig an detta engagemang.

I kapitel 4 författat av Camilla Malm, kapitel 5 författat av Frida Andréasson och kapitel 6 författat av Maria Nordstedt skriver författarna var för sig om olika aspekter av relationen till fältet, relationer till personer i fältet och forskningsetiska överväganden. Dessa tre kapitel bygger på etnografiska studier utförda inom vård och omsorgsarbete samt socialt arbete. Dels problematiserar författarna gränser för relationer till forskningspersoner och till så kallade sekundära forskningspersoner, dels utforskar de gränsen för när något går från att vara etiskt till att bli oetiskt i den forskning de utför.

I kapitel 7 författat av Lisa Karlsson Blom introduceras begreppet samfältning med analytiska reflektioner kring vad som händer när forskningsdeltagare i hög grad delar forskarens teoretiska och analytiska perspektiv.

Kapitel 8 författat av Ann Ottengrim, kapitel 9 författat av Gustav Larsson och i kapitel 10 författat av Henrik Örnlin handlar avslutningsvis om etnografiskt skrivande. Även här berörs fältrelationer, makt och etiska frågor. Ottengrim undersöker transkriberingsprocessens anspråk på att återge forskningsdeltagares röster. Larsson diskuterar etiska aspekter av att växla mellan små och stora berättelser från fältet och Örnlin utforskar möjligheten att skriva en etnografi om sammanhang som han till större delen observerat utan att kunna förstå de språk som talas på den plats han studerat.

Referenser

- Abu-Lughod, Lila (1990). Can there be a feminist ethnography? *Women & Performance: A Journal of Feminist Theory*, 5(1), 7-27.
- Davies Aull, Charlotte (2008). *Reflexive ethnography: A guide to researching Selves and Others*. London, New York: Routledge.
- Eliasson, Rosmarie, Hessle, Sven & Nykvist, Per (1977). *Familjebilder: En rapport från Skå om tre familjer, deras möte med samhället och vårdapparaten och deras kamp för att överleva*. Stockholm: Prisma.

- Floersch, Jerry, Longhofer, Jeffrey, & Suskewicz, Jacob (2014). The use of ethnography in social work research. *Qualitative Social Work*, 13(1), 3–7.
- Gruber, Sabine & Gustafsson, Kristina (2018). *Etnografisk forskning i praktiken. Reflektioner från pågående avhandlingsprojekt*. Linköping Studies in Social Work and Welfare, 2018.1, Linköpings universitet.
- lisahunter, Emerald, Elke & Martin, Gregory (2013). *Participatory activist research in the globalised world. Social change through the cultural professions*. Dordrecht: Springer.
- Meuwiesse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (2006). *Socialt arbete: En grundbok*. Stockholm. Natur och kultur.
- Pfeilstetter, Richard (2017). Anthropology and social work: Engagement with humans, moral dilemmas and theories of difference. *European Journal of Social Work*, 20(2), 167-178.
- Rivest, Marie Pier & Moreau, Nicolas. (2015). Between emancipatory practice and disciplinary interventions: Empowerment and contemporary social normativity. *British Journal of Social Work* 45, 1855–1870.
- Shaw, Ian (2014). Sociological social work: A cartoon. *European Journal of Social Work*, 17(5), 754 - 770.
- Wolcott, Harry F. (2008). *Ethnography. A way of seeing*. Lanham, New York, Toronto, Plymouth, UK, AltaMira Press.

2. Den motsträvige etnografen. Om närhet och distans i forskarrollen

Filippa Millenberg

It becomes an important turning point when your own frame of reference changes after you begin to perceive yourself differently in light of what others say and do in the field (Field-Springer, Kimberly 2019, s. 9).

Det finns ofta en berättelse före och efter en vändpunkt, då något som existerade kom att förändras. En sådan vändpunkt kan förstås med hjälp av Giddens (1991) begrepp *fatal moments*. Det är händelser eller situationer där individer utmanas och tvingas att tänka om och träda in i något nytt. Det innebär att individen fattar ett beslut som leder till aktiv handling som i sin tur förändrar något som tidigare har existerat. Det var precis vad som hände mig i under fältarbetet. När jag påbörjade forskarutbildningskursen i etnografiskt arbete var jag en ny och vilsen doktorand men trodde att etnografi var den metod som på ett bra sätt skulle kunna hjälpa mig att få svar på de frågor som jag intresserade mig för i mitt avhandlingsprojekt.

En bit in i kursen började jag närma mig mitt fält, en folkhögskola, med anledning av att jag var intresserad av vad som sker i undervisning på kurser med hantverksprofil. Syftet var att studera skillnaden mellan logos och praxis, alltså undervisningens intentioner i form av kursinnehåll och iscensättande, i relation till vad som faktiskt sker i den vardagliga praktiken. Inför mitt fältarbete fick jag en välment uppmaning:

Tänk nu på att du är forskare när du är ute i undervisningen. Det är så lätt att gå in i lärarrollen och komma för nära när man själv har jobbat som lärare och sedan ska beforska praktiken.

Uppmaningen utgick förmodligen utifrån vetenskapen om att jag tidigare varit lärare på folkhögskola och att det därmed skulle kunna finnas en risk för mig att falla in i den rollen. Jag skulle alltså befinna mig på en folkhögskola för att göra en undersökning, inte undervisa, och att det efterfrågade en position som forskare och inte lärare var jag införstådd med. Men uppmaningen, att inte ”komma för nära”, vad betydde den egentligen? Vad, vem eller vilka skulle jag

inte komma för nära? Och varför skulle jag inte komma dem för nära? Jag hade varken någon önskan om eller tro på att vara objektiv, men trots allt spökade idén att jag, i min forskarroll, borde hålla en viss distans till de människor som deltog i studien. Under fältarbetets gång upptäckte jag att mina föreställningar om *hur* delaktig jag som forskare bör vara och *hur* nära jag som forskare bör komma informanterna i de vardagliga aktiviteterna utmanades genom mötet med fältet och de människor som jag lärde känna där.

Detta är en resonerande och prövande text som handlar om positioner i fält. Texten syftar till att synliggöra en rörelse, en slags positionsförskjutning, mellan olika roller i deltagande observationer men också inom det metodologiska fältet. Med hjälp av några exempel och erfarenheter från mitt fältarbete visar jag hur informanterna, på olika sätt, genom sina handlingar och uppmaningar bidrog till denna rörelse, genom att utmana min syn på närhet och distans. Texten syftar också till att visa hur detta ledde till möjligheter till en annan typ av empiriskt material och kunskapsskapande via en större närhet och delaktighet i fältet, till informanterna och till de vardagliga aktiviteterna. En anledning till att texten handlar om just detta är att jag ser ett behov av att diskutera den roll deltagande observation har inom etnografien.

Deltagande versus delaktighet

Etnografisk forskning baseras och beror på social interaktion som sker mellan specifika individer. Interaktionen mellan etnografen och informanterna är ofta verbal, i exempelvis informella konversationer eller i mer direkta frågor eller intervjuer. De människor som finns i fältet är av central betydelse för studien eftersom deras sociala identiteter kommer att påverka etnografens möjligheter till tillträde till fältet (Davies, 2008). Ett fältarbete i en etnografisk studie omfattas av idén att kunskap kan skapas genom att forskaren vistas och tar del i en fortlöpande interaktion med människorna i en given miljö som är fokus för forskningsfrågan (Van Maanen, 1988). I mitt avhandlingsarbete intresserar jag mig för folkhögskolans autonomi genom att studera hur kurserna planeras och iscensätts och vilka handlingsstrategier lärare och deltagare iscensätter i undervisningen. Studien grundar sig på idén om att kunskap om människor, kultur och den specifika kontexten skapas genom att jag som forskare deltar i vardagslivets händelser. Det genererar och skapar rika beskrivningarna av det som sker och som ligger nära den sociala verkligheten (Hammersley & Atkinson, 2010).

Inträdet på fältet

När jag inledde fältstudien var jag formad av ett visst sätt att se på forskarens roll i relation till fältet och informanterna, liksom relationerna dessa emellan. Denna syn innebar ett större mått av distans än det synsätt som jag kommit att inspireras och använda mig av i det fortsatta avhandlingsarbetet. Idén om att inte ”komma för nära” bidrog till att jag upprätthöll en distans till informanterna och inte tog aktiv del i vardagsaktiviteterna på skolan. Det innebar att jag inte utvecklade tillräckligt tillitsfulla relationer till lärarna och deltagarna trots att de egentligen, som jag ser i efterhand, inbjöd till det. Jag trädde in på fältet som deltagande observatör i skolans vardagliga händelser och kämpade med min identitet. Hur skulle jag bete mig för att bli accepterad av deltagarna och lärarna och hur skulle jag göra observationer av god kvalitet? Jag bar också tvivel på om jag verkligen skulle klara av arbetet med att vara doktorand, kanske hade jag antagits på turliga grunder.

Jag började mitt fältarbete under våren 2019 genom att göra en dokumentinsamling, intervjua lärarna i arbetslaget och delta i deras lärarmöten. När så väl höstterminen kom deltog jag under planeringsdagar, lektioner, studieresor samt mer informella situationer som fika- och lunchraster. I dessa olika situationer hade jag för avsikt att försöka läsa av och förstå de flöden av situationer och händelser som hela tiden uppstod i relation till undervisningen genom att lyssna in samtal och händelser för att söka förstå den mening som lärare och deltagare tillskrev sina handlingar. För lärarna och kursdeltagarna på folkhögskolan hade jag presenterat mig som doktorand och klaggjort att anledningen till att jag var där var för att jag var intresserad av att lära mig mer om undervisningen.

Till en början följde jag lärarna, som en slags skuggning (Czarniawska, 2007) för att lyssna in dialogen mellan deltagare och lärare. I bildateljén innebar det exempelvis att jag följde läraren, Sia, mellan deltagarnas arbetsplatser och lyssnade in hennes och deltagarnas dialog. Jag satt med på Sias genomgångar och lyssnade och antecknade men jag använde inte själv pensel och målarduk som deltagarna i rummet gjorde. Under raster och lektioner småpratade jag med deltagarna och ibland ställde jag någon fråga men det var till stor del ytliga konversationer som utspelade sig mellan oss.

Efter en tid började jag fundera: Vad tänker deltagarna om mig när jag går runt här som en svans till Sia? Är det störande för dem? Vid ett tillfälle, när jag hade varit med i bildateljén under några veckor, sa Ben, en av deltagarna, något som jag kom att sätta samman med mina egna reflektioner: ”Ska inte du också måla? Hur ska du annars kunna lära dig något om undervisningen?” Jag noterade vad han sa, men trots det reflekterade jag inte något djupare kring hans fråga just då. Det faktum att jag varken var deltagare eller lärare men ändå närvarande i det som skedde tycktes skava för en del av informanterna genom att jag exempelvis var i vägen för dem i rummet eftersom jag själv inte hade ett naturligt rörelsemönster i rummet.

Ett annat exempel är att det ofta blev tyst vilket ledde till att jag fick anstränga mig för att hitta ingångar till samtal eftersom jag inte var med och skapade naturliga ingångar för samtal. Jag fick en känsla av att det också väckte frågan om vem jag egentligen var och hur jag skulle kunna få reda på något om undervisningen. Deltagarna frågade exempelvis vad jag antecknade, varför jag gjorde det och vad jag skulle använda det till. ”Du, praktikanten, eller doktoranden, vad skriver du egentligen” sa en av deltagarna vid ett tillfälle. Med andra ord, presentationen som doktorand, tycktes inte räcka för att bli accepterad i miljön. De tycktes sakna någon slags vetskap om mig utöver den titeln. Detta blev särskilt märkbart under en redovisning i land-art efter några veckor in i mitt fältarbete. Under en promenad när vi skulle förflytta oss från ett konstverk till ett annat ute i naturen utbrast läraren Jolina:

Jolina: Men Filippa, vem är du? Eller vad har du för intressen?

Jag: Menar du vad jag gör på fritiden?

Jolina: Ja...eller säg bara nåt om dig själv.

I den här korta dialogen fick jag en känsla av en slags frustration hos läraren som slog an till en iakttagelse som jag hade gjort tidigare i folkhögskolans kontext. Nämligen, en förväntan på att alla som befann sig där, i någon mening, skulle dela med sig av sig själva och lära känna varandra genom att exempelvis ta del i gemensamma redovisnings-, gemenskaps- och samarbetsövningar.

Att vara delaktig innebar att man, i någon mening, förväntades träda fram och visa något om vem man är. Jag hade varit med under dessa övningar, varit med i planeringen av dem och även arbetat fram en del material, men jag hade inte aktivt deltagit i någon större utsträckning utan mer intagit en position där jag observerade från sidan om det som hände och pågick. Jag insåg, med hjälp av Jolinas fråga, att distansen som det innebar att hålla sig vid sidan om och inte bjuda på sig själv var ohållbar. I positionen vid sidan om var jag ensam och saknade en tillräckligt nära och tillitsfull relation för att kunna komma nära och bli accepterad i min roll i relation till deltagarna eller lärarna. Jolinas fråga pekade på att det krävdes en annan form av socialisering och aktivt deltagande från min sida för att jag skulle kunna få tillgång till informanternas berättelser och svar på de frågor som observationerna hade väckt.

Om jag skulle fortsätta att observera från sidan om skulle jag varken få tillgång till informanternas tankar, känslor, erfarenheter, beskrivningar eller frågor om undervisningen. Jolinas fråga pekade också på att informanterna tycktes behöva veta något om vem jag var för att kunna dela med sig av sina berättelser och tankar, inte bara om mitt forskningsintresse, utan även kring vardagspratet. Vardagspratet som sker vid drejskivorna i keramiksalen, vid lunchbordet i matsalen, i ett rum på internatet eller runt borden i caféet är situationer där samtal och kroppsspråk sker som kräver min aktiva delaktighet för att kunna få svar på de frågor som jag bar med mig in i fältarbetet. Jag insåg att bollen låg hos mig. Jag behövde närma mig informanterna genom att vara

mig själv och aktivt ta del i de uppgifter och handlingar som undervisningen innehöll och inte enbart ställa (ytliga) frågor eller visa intresse för deras handlingar genom att dra runt i ateljén. Jag behövde göra och bli en del av skeendet genom att utsätta mig för de uppgifter som var centrala i undervisningen. Jag behövde handla tillsammans med dem, men också svara på deras frågor för att skapa förtroende och för att kunna få svar på mina frågor.

Vändpunkten

En annan händelse i fältet som ytterligare beskriver nödvändigheten av att gå ur min komfortzon och aktivt ta del i uppgifter med kropp och själ tog sig uttryck under en lektion med läraren Marcus. Jag beskriver händelsen med hjälp av en fältanteckning.

Marcus har precis introducerat en uppgift som går ut på att deltagarna ska måla varsitt porträtt av Greta Thunberg. Marcus går iväg mot skolans butik där det finns målarduk. Han vänder sig till mig och säger: Och du ska också vara med.

Å nej, tänker jag. Jag tänker också att han ”skiter i fucking forskarrollen” som jag hade tänkt att inta. Jag hann att tänka ”idag blir det en bra dag för fältanteckningar, Marcus jobbar ju annorlunda än Sia” och nu tycks det som ett tydligt exempel genom att han utgår från själva livet när han undervisar och att han fyller kursen med innehåll utifrån det som på något sätt kommer till honom i hans livsvärld. Men så plötsligt förväntas jag också måla Greta och utan jag vet ordet av står jag där med målarduk och pensel i händerna. Innan dess hann jag tänka att det nog är nyttigt att jag deltar i denna övning. Det är ett sätt att ta del av det som deltagarna gör och se undervisningen från ett deltagarperspektiv. Det är ju något med min passivitet som har börjat skava.

”Vad händer i mig när jag utsätts för denna uppgift”, hinner jag tänka innan en bit målarduk intar mina händer. Jag bestämmer mig för att tejpa upp duken på en skiva och använda Stens arbetsplats eftersom han är ledig. Han (Marcus) talar ju inte direkt om hur jag ska göra. Känner man sig så här utelämnad som deltagare? Det känns obehagligt att stå vid staffliet och när jag tar med min palett till bordet för att hämta färg känner jag mig helt vilsen. Vilka färger ska jag ta? Alla? Några? ”Inte vit”, tänker jag för den tycker ju inte Marcus att man ska använda. Han tycker att den ska vara lite smutsig, smutsigt vit. Jag lägger färger på paletten utifrån spontanitet. Jag går tillbaka till stafflit och känner mig vilsen och nästan lite rädd.

Frågan som tycks blinka på duken när jag tittar på den är: Hur gör man det här? Jag känner att det inte är läge att fråga Marcus. Han

har kommit igång och målar på sin duk som ligger på golvet. Han nynnade och rör i färgen och drar med stora penseldrag på duken. Jag tar mig samman och doppar penseln i färger och blandar lite som jag tycker. Men varför ligger han där på golvet och målar sin egen Greta? Varför går han inte runt och hjälper de andra som ska måla Greta? Jag försöker teckna konturerna av ett ansikte. Jag tänker att det ser så lätt ut när jag tidigare har gått runt i ateljén och sett deltagarna måla. Jag tycker att jag har förstått att seendet är viktigt, att det är viktigt hur man blandar färg och hittar skuggor och nyanser. Men nu när jag står här är det som bortblåst. Dessutom hör jag Marcus ord om att produkten är ointressant, att det är något som ska uttryckas som kommer inifrån eller i alla fall från mig själv och omgivningen. Vad finns inom mig som jag ska uttrycka?

Så kommer jag på att deltagare kan passera och se det som jag håller på med och det känns läskigt, nästan som att klä av sig naken, blotta mina stora kunskapsbrister när det kommer till måleri. Men någonstans förstår jag att det är bra att göra detta utifrån min forskarroll, det kommer att berätta något om undervisning för mig från ett deltagarperspektiv. Jag tänker på när Willis (som nu går sitt andra år i kursen och som aldrig målat tidigare) berättade att han under sina första dagar i kursen tänkte ”vad gör jag här” och hur han upplevde att det handlade om att bryta sin komfortzon. Nu är jag där, tänker jag. Jag bryter min komfortzon här och nu! När deltagarna passerar mitt staffli tänker jag ”kolla inte hit” och så kommer jag på att jag varje dag har gått runt i salen och kollat på vad deltagarna gör. Nyttigt, tänker jag. Det är tyst i salen, det enda som hörs är Marcus nynnande och penseldrag mot uppspända dukar.

Den här episoden bidrog till ”min vändpunkt”. I det här skeendet fick jag uppleva och förkroppsliga den sårbarhet som deltagarna kan förvänta sig när de börjar kursen och ställs inför en uppgift där de behöver utmana sig själva (Field-Springer, 2019). Vid lunchtid när denna övning var klar delade jag erfarenheten av att skapa en bild av Greta med alla i gruppen. När alla vara klara och våra ”Gretor” låg på golvet började samtalen om hur det kändes, hur vi hade tänkt, varför vi hade gjort som vi hade gjort och så vidare. En av nycklarna till goda observationer enligt Nicola Kay Gale (2010) är att man muntligt bekräftar andras upplevelser, som liknar eller står i kontrast till ens egen (Gale, 2010, s. 215). Den här situationen var ett bra tillfälle för detta men det gav också möjligheten att tolka och analysera mening med noggrann och reflekterande observation, lyssnande och förkroppsligat deltagande. Mitt aktiva deltagande öppnade upp för just detta och därmed en chans att få svar på mina frågor.

Deltagande observationer

Att vara deltagande observatör beskrivs av Fanny Ambjörnsson (2004) som att vara uppmärksam på vad som sker genom att iakttä människors handlingar, blickar, kroppsspråk, miner, röster och tystnad. Dilemmat för mig, till en början, var att jag var uppmärksam på detta men enbart i relation till *mina antaganden* om vad dessa skulle kunna betyda. Jag kunde exempelvis befinna mig i bildateljén och observera en situation genom att iakttä blickar, kroppsspråk och miner men nöjde mig med mitt eget antagande om dess betydelser. Vändpunkten innebar att jag istället för detta började bära med mig mitt eget antagande in i mötet med lärarna och deltagarna. Genom att dela upplevelsen och tankarna om en gemensam händelse kunde jag utforska den på ett djupare plan. Erfarenheten från bildateljén lärde mig att när jag började kommentera skeenden och observationer utifrån mitt eget deltagande och synliggjorde mina egna antaganden blev informanternas berättelser mer fylliga och mer nyanserade. I exemplet med Marcus, där han utmanade mig till mer aktivitet i observationerna, kom jag närmre själva upplevelsen av att erfa undervisning och att delandet av tankar, upplevelser och erfarenheter blev så mycket större genom vår gemensamma erfarenhet av ett undervisningsskeende. Det gav dessutom bättre förutsättningar för att försöka förstå hur undervisningen går till genom att jag, i resonemangen med lärare och deltagare, kunde tillföra mitt eget erfärande av att vara en aktiv del i de vardagliga undervisningsskeendena.

En av de största utmaningarna som deltagande observatörer står inför är behovet av att kombinera deltagande och samtidigt upprätthålla ett professionellt avstånd som gör det möjligt att observera på ett adekvat sätt och få tillgång till empiriskt material (Fetterman, 1998; Zhao & Ji, 2014). Denna svårighet visade sig i den distans som jag till en början höll. Det professionella avståndet innebar att växla mellan närhet och distans i de vardagliga situationer och gemensamma aktiviteterna som vi delade. Det innebar att jag behövde påminna mig om att hålla fokus på frågeställningarna i undersökningen och att vara reflexiv i de skeenden som vi delade med varandra. Min erfarenhet är att genom att forskaren involverar sig själv i de människor som studeras, ges möjlighet att skapa nära kunskap om ämnen som hjälper till att ge en djupare förståelse för kulturen som vi delar, och därmed förhindra kulturella fördomar under datatolkning (Lohman, 1937, Hammersley, 1998). Men en nära kontakt med informanterna innebär också att det uppstår relationer som skapar sympati och identitet, vilket i sin tur kan minska forskarens förmåga att vara kritisk (Gold, 1958; Schwartz, & Schwartz, Green, 1955). Därför behöver forskaren också hela tiden vara tillräckligt avskild från informanterna för att kunna samla in och analysera data som är relevanta för undersökningens frågeställning (Baker, 2006, s. 172).

Avslutning

Med facit i hand handlande nog egentligen min rädsla för att ”komma för nära” om en rädsla att falla in i min tidigare lärarroll. Det var förmodligen också anledningen till att jag, inledningsvis, intog en mer betraktande än deltagande position. Den distans som jag höll var inte fruktbar eftersom de svar jag sökte efter inte gick att nå genom att betrakta utan krävde ett aktivt deltagande som gav möjlighet till gemensamma erfarenheter och tillitsfulla relationer. På detta sätt blev distansen en nackdel (Baker, 2006). När jag istället började leva det livet som lärarna och deltagarna gjorde i relation till undervisningen hände något. Observation handlar om att leva på det sättet som de som studeras gör, enligt Ian C Jarvie (1969).

Genom att jag tillsammans med lärarna och deltagarna aktivt deltog i aktiviteter och skeenden skapade vi tillitsfulla relationer genom våra gemensamma erfarenheter. Dessa relationer lotsade våra samtal och förkroppsligade erfarenheter till en djupare förståelse för undervisningen via de rika och nyanserade beskrivningarna som växte fram. Det var först i dessa aktiviteter som jag kunde nå fram till de mer djuplodande och täta beskrivningar som behövdes för att skapa kunskap och förståelse för undervisningen och den mening som deltagarna och lärarna skapade i den. Det krävdes ett aktivt deltagande där mina egna kroppsliga erfarenheter öppnade upp för samtal och samarbete med deltagarna och lärarna. Vändpunkten innebar därmed inte enbart ett förändrat förhållningssätt i det etnografiska arbetet utan fick även betydelse för det empiriska materialet. Efter vändpunkten kom det empiriska materialet att innehålla rika beskrivningar och tankar från lärare och deltagare där både meningsskapande och undervisningens svårbegripliga dimensioner trädde fram och gavs utrymme.

Referenser

- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Diss. Stockholm: Univ., 2004.
- Baker, Lynda M (2006). Observation: a complex research method. *Library Trends*. 55(1), s. 171-189.
- Czarniawska, Barbara (2007). *Shadowing and other techniques for doing fieldwork in modern societies*. 1. [uppl.] Malmö: Liber.
- Davies, Charlotte Aull (2008). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. 2., [rev. and updated] ed. London: Routledge
- Fetterman, David M (1998). *Ethnography: step by step*. 2. ed. Thousand Oaks, Calif.: SAGE.

- Field-Springer, Kimberly (2019). Reflexive embodied ethnography with applied sensibilities: methodological reflections on involved qualitative research. *Qualitative Research*, s. 1-9.
- Gale, Nicola Kay (2010) The embodied ethnographer: journeys in a health care subculture. *International Journal of Qualitative Methods* 9(2): 206–223.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and self-identity: Self and society in the Late Modern Age*. Stanford, Calif.: Stanford Univ. Press.
- Gold, Raymond L (1958). Roles in the sociological field observations, *Social Force*, 36, s. 217-23.
- Hammersley, Martyn (1998). *The Dilemma of Qualitative Method*. London. Routledge.
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (2010). *Ethnography principles in practice*. Johannesburg: TPB.
- Jarvie, Ian C, (1969). The Problem of Ethical Integrity in Participant Observation. *Current Anthropology*, 10, s. 505-8.
- Lohman, Joseph Dean (1937). The participant observer in community studies. *Amer. Soc. Rev.* 2, s. 890-898.
- Schwartz, Morris S & Schwartz, Charlotte Green (1955). Problems in participant observation. *American journal of sociology*, 60(4), s. 343-353.
- Van Maanen, John (1988). *Tales of the field: on writing ethnography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Zhao, Meng & Ji, Yingchun (2014). Challenges of Introducing Participant Observation to Community Health Research. *Hindawi Publishing Corporation ISRN Nursing*.

3. Lärande för forskande lärare

Inga Oliylyk

Läraryrkgrund

Jag stiger in i lärarrummet en solig morgon i slutet av augusti. Det är min första dag på skolan efter sommarlovet. Jag möts av varma leenden från mina lärarkollegor. Vi har en hel vecka med pedagogisk planering och diskussioner kring undervisningsfrågor innan eleverna börjar sitt nya läsår. En av lärarna har hunnit skriva ut de aktuella klasslistorna för terminen och delar omtänksamt ut dessa till samtliga lärare. Jag ögnar snabbt igenom klasslistorna och stannar upp förväntansfullt vid en av klasslistorna för årskurs ett. Det är denna klass som jag kommer att träffa för första gången om bara några dagar. Nyfiken läser jag namnen på eleverna. På sista raden står: "Antal elever: 14. Flickor: 11. Pojkar: 3". Vilken liten klass, tänker jag. Nästan alla är flickor. Det blir inga problem med denna grupp. Härligt!

Men i samma stund som jag tänker detta börjar jag att fundera: Varför tänker jag så? Var kommer denna tanke ifrån? Jag förväntar mig en lugn och harmonisk klass "utan problem" innan jag ens träffat eleverna. Hur kommer det sig att jag redan har en så klar bild av klassen? Hur kan den sista raden på klasslistan med information om antal pojkar och flickor göra att jag så snabbt drar slutsatser om hur klassen kommer att fungera? Med dessa frågor snurrande i mitt huvud frågar jag mina kollegor: "Vet ni varför vi har klasslistor där det står antal pojkar och flickor bredvid antalet elever i klassen på den sista raden?" Kollegorna tystnar och några tittar förvånat på mig. Efter en kort betänketid svarar en av lärarna: "Nej. Nej..." Några andra lärare nickar instämmande: "Ja, varför? Det kan man fråga sig ..." En tyst paus uppstår. Min fråga förblir obesvarad.

Ovanstående upptäckt väckte mitt intresse för att undersöka hur fördelningen mellan *pojkar* och *flickor* i en klass påverkar en lärares sätt att bemöta och samspela med eleverna vid undervisning i mitt ämne, idrott och hälsa. De centrala dokumenten (Läroplan för grundskola och fritidshem, Lgr11) föreskriver att skolan ska förmedla och förankra de grundläggande värden som vårt samhälle vilar på. Ett av dessa värden är jämställdhet mellan män och kvinnor, pojkar och flickor. I enlighet med styrdokumentet måste lärare därför i sin undervisning utgå från frågor och perspektiv som gagnar alla elever oavsett kön och som knyter an till pojkars och flickors olika erfarenheter (Lgr11). Det

ryms således både en tanke om att kön inte ska få styra utan individens behov och att barn av olika kön har olika erfarenheter.

Studiens syfte

Funderingar från min egen lärarpraktik har legat till grund för mitt avhandlingsarbete. Syftet med avhandlingen är således att undersöka lärares sätt att agera på lektioner i idrott och hälsa och om detta agerande styrs av hur lärarna förhåller sig till pojkar och flickor i klassen. Precis som i alla andra ämnen skapar skolämnet idrott och hälsa både möjligheter och begränsningar, även i relation till jämställdhetsprocesser. Men ämnet idrott och hälsa skiljer sig dock från andra skolämnena då klassrummet är annorlunda. Det ställs exempelvis krav på klädsel, ombyte och ibland duschning efter lektionen. Ämnet är också mer kroppsligt än andra skolämnena och det finns förväntningar på kroppsliga prestationer. Dessa förutsättningar kan innebära att frågor om jämställdhet ställs på sin spets. Mitt projekt avser att visa och diskutera olika föreställningar om kön som gestaltas i idrott och hälsa.

Skolämnet idrott och hälsa är ett ämne som studeras bäst på plats då det bygger mer på handling och görande än tal och text (Davies, 2008; Kullberg, 2004; 1996; Emerson m fl., 1995). För att studera kön bestämde jag mig för att studera lärare i skolmiljön i olika situationer och sammanhang på lektioner i idrott och hälsa.

Avhandlingen är en etnografisk studie, som bygger på en ansats som har utvecklats främst inom socialantropologin och som syftar till att skapa kunskap om människors sociala interaktioner genom att delta i grupperns vardagsaktiviteter (Hammersley & Atkinson, 2007; Kullberg, 2004; 1996). Etnografi, som går ut på att studera hur människor skapar mening i sitt handlande och sociala samspel (Norman, 1996), har valts med syftet att få en nyanserad bild av meningsskapandet och det sociala samspelets fundamentala mekanismer och tekniker (Hammersley & Atkinson, 2007; Johansson, 2010). Det är således meningsskapande processer i undervisningssituationer, som handlar om hur genus görs i och genom relationer, som studeras.

För att komma i kontakt med lärare valde jag att presentera min studie i samband med en fortbildningsträff för lärare i idrott och hälsa arrangerad av utbildningsförvaltningen i en kommun i södra Sverige. I nästa steg av rekryteringsprocessen skickade jag ett informationsbrev med förfrågan om deltagande till lärare via epost. Av 39 tillfrågade lärare fick jag svar från 25 lärare, varav fjorton gav sitt samtycke till att delta i studien, sju kvinnor och sju män. Lärarna som tackade ja till studien är mellan 27 och 63 år gamla och verkar vid F-9-skolor. Det är ca 31 timmars undervisningsverksamhet som utgör studiens empiri.

Utmaningar och vedermodor

Detta kapitel syftar till att reflektera över det dilemma som kan uppstå när jag i rollen som forskare ska studera den yrkesgrupp jag själv är del av, nämligen lärare. I mitt avhandlingsarbete har jag ställts inför utmaningen att skapa och upprätthålla fältrelationer. Litteraturen som behandlar etnografiska perspektiv erbjuder ofta diskussioner som rör strategier för att närma sig det obekanta genom att skapa och upprätthålla nära fältrelationer (jfr Hammersley & Atkinson, 2007; Davies, 2008). Däremot lyfts det omvända inte fram lika ofta, det vill säga det ges inte tillräcklig vägledning för professionellt yrkesverksamma, i mitt fall lärare, som ska bli forskare och beforska sin tidigare yrkespraktik. Då forskning ska vara transparent för att kunna bli legitim (Davies, 2008) behövde jag alltså frigöra mig från mina eventuella förutfattade meningar om undervisningspraktiken som kan influera min forskning på ett oreflekterat sätt. Det för mig välbekanta fältet behövde bli ett okänt fält och då behövde jag distansera mig från mina tidigare erfarenheter och kunskaper.

I insamlingen av empiri har jag fått skifta perspektiv och fått sträva efter att studera skolan och undervisningen utifrån perspektivet av en novis som inte baserar sina tolkningar på en mångårig lärarerfarenhet. Detta skifte har inneburit olika utmaningar och ibland också lett till tvivel under fältarbetet. Ibland har jag känt att det som synliggjordes för mig under fältarbetet kunde bero på och ”färgas av” min lärarerfarenhet och på så sätt påverka studiens tillförlitlighet. I föreliggande kapitel är min forskarroll i centrum, där mina erfarenheter från och föreställningar om yrket är föremål för reflektion.

Att beforska det välbekanta fältet

Etnografens roll innebär enligt Charlotte Aull Davies (2008) att delta i en grupps vardagsaktiviteter där forskaren observerar och frågar på ett noggrant och systematiskt sätt. Jag har undervisat i skolan i många år vilket kan ge en illusion om att de förkunskaper som jag har fått genom läraryrket är en fördel då jag ska studera undervisningspraktiken. Men det var inte enkelt. Inte minst med att få tillträde till fältet som en forskare och inte lärare. Vid mitt första möte med lärarna fick jag insikt om att, trots att jag presenterade mig som lärare i idrott och hälsa, mottogs jag med avvaktande hållning. När jag talade med lärarna kände jag också nervositet trots att jag var van att tala med kollegor. Jag hoppades innerligt att lärarna delade, i alla fall till viss del, min uppfattning om projektets vikt och därför skulle visa aktivt intresse för att medverka i studien. Det visade sig dock vara svårt att få lärare att öppna sina dörrar för min studie. Den främsta anledningen tycktes vara lärarnas brist på tid, åtminstone var det detta skäl som de oftast angav:

”det är lite mycket att göra just nu” (lärare M);

”körigt just nu, det är simundervisning” (lärare K);
”har inte tid till samtal” (lärare A);
”hinner inte vara med” (lärare D).

En annan anledning tycktes vara en ovilja att delta i ett forskningsprojekt:

”inte intresserad” (lärare B);
”tackar nej till att delta i ditt projekt” (lärare S);
”jag avstår denna gång men hör gärna av dig vid ett annat tillfälle”
(lärare R).

Några tillfrågade lärare tycktes lida av bristande självförtroende och verkade känna osäkerhet i sin yrkesroll:

”jag vill inte bli iakttagen ”in action”; ”situationen att bli studerad /.../ kan förvandla mig från en påhittig, initiativrik och flexibel idrottslärare till en stel, hämmad och i princip halvdöd dito...” (lärare C).

En viss misstro mot mig som verksam lärare i idrott och hälsa som ska iaktta en annan idrottslärare kan ha spelat in. Det blev kanske mer komplicerat eftersom jag visste ”så mycket” om hur lärare gör i vardagen och resonerar när en forskare kommer på besök. Ur ett kritiskt perspektiv reflekterar Davies över hur forskarens närvaro och studie påverkar andra:

Reflexivity at it's most immediately obvious level refers to the ways in which the products of research are affected by the personnel and process of doing research. These effects are to be found in all phases of the research process from initial selection of topic to final reporting of results (Davies, 2008, s. 4).

Anette Hellman (2010) tillstyrker detta påstående och poängterar att empirin skapas i samspel mellan forskaren och fältet. Detta samspel formas inte enbart av forskaren själv utan även av den specifika kontexten (jfr Kullberg, 2004). Lärarnas svar fick mig att reflektera över att mitt eget synsätt, min världsbild, mina personliga egenskaper, tillhörigheter och erfarenheter är av betydelse för studien och har inverkan på tillträde till fältet, vilket i sin tur påverkar kunskapsproduktionen.

Att förklara för lärarna vad mitt arbete med observationer egentligen syftade till var också en känslig balansgång. Jag ville inte ge lärarna sådan information om studien så att de förändrade sitt sätt att undervisa under mina observationer utifrån vad de trodde att jag skulle uppfatta som ”god” undervisning. I kontakten med lärarna gav jag därför följande information:

/.../ Jag har undervisat i idrott och hälsa i många år och genomför nu en studie som handlar om vårt ämne. Tanken är att, observera din lektion/undervisning och studera t ex. lektionsinnehåll, gruppdeltagningar, regler mm. Min förhoppning är att studien kan leda till ökad förståelse för undervisningen i idrott och hälsa.

Mera precisa formuleringar hade kunnat leda till att lärarna hade försökt styra förloppet under lektionerna i någon riktning, till exempel genom att ge pojkarna eller flickorna mer uppmärksamhet än normalt. Frank Herold och Michael Waring (2017) förklarar att samverkan mellan forskare och informanten har en känslomässig dimension som det måste tas hänsyn till under studiens gång och under alla faser av datainsamling och bearbetning. Genom att inta en roll i förhållande till de som deltar sker ett relationsskapande mellan forskaren och informanter. Detta utgör också en grund för den empiri som samlas in, det vill säga att forskaren blir en del av den kunskap som produceras (Davies, 2008).

Två roller: ett kontinuum

Etnografi, i metodologisk mening, handlar således om ett grundläggande förhållningssätt till kunskapande. För att hitta sakliga grunder till mina etnografiska försök till förståelser var utmaningen att kunna se bortom det som händer och sägs (jfr Davies, 2008). I arbeten av Birgitta Kullberg (2004) har jag funnit mycket av den hjälp jag behövt för att skapa ett verktyg för att kunna komma åt kunskapen och se bakom det omedelbara synliga. Kullberg talar om kontrastering och reflektering i etnografisk forskning. Hon menar att den vetenskapliga kunskapen är en reflekterad kunskap. Reflektion uttrycker härmed ett spegelliknande (reflexivt) förhållande mellan vardaglig och vetenskaplig kunskap. Den erhålles genom en systematisering av förhållanden i omvärlden. Detta genom att man reflekterar över och gör det ständiga och automatiska flödet, det osynliga och det för givettagna till föremål för reflektion och granskning. Kunskapen görs synlig. Den vardagliga och den vetenskapliga kunskapen både kontrasterar och reflekterar varandra (Kullberg, 2004).

När jag har observerat lektionerna har jag strävat efter att lära mig inta en forskarroll för att kunna lära av fältet och inte vara den som lär ut. En viktig del i lärandet är reflektionen menar Tim Ingold (2017). Och det var många frågor som for i mitt huvud: Hur blir jag en person som blir så osynlig som möjligt? Förväntas det av mig att vara en kollega, det vill säga lärare som ska finnas tillgänglig och ställa upp för verksamheten? Kan min roll vara att röra mig på ett kontinuum mellan dessa två deltagarpositioner, så som etnografen förespråkar (jfr Davies, 2008). Hur agerar man då och hur påverkar det den data som samlas in i så fall? Min forskarpraktik har handlat om att gå mellan olika roller, dels distansera mig från lärarrollen, dels vara deltagande och närvarande. Det är olika former av deltagande det handlade om. Till en början kände jag att

jag var en kollega som fick förmånen att få ta del av lektionsverksamheten utan att behöva ansvara för den. Så småningom under mina observationer försökte jag uppträda distanserat, så som etnografin förordar, det vill säga släppa "lärarkontrollen" över elever och andra lärare. Det var inte alltid lätt att hålla distans. Barnen, speciellt i de lägre årskurserna, ville ofta dra in mig i aktiviteter på olika sätt, till exempel genom att be mig om att hämta bollen som rullade iväg, få upp ett hoptrasslat hårbånd, knyta skor eller genom att komma till mig under aktivitetens gång för att visa upp sina färdigheter i de olika övningarna. Ibland har jag reflexmässigt handlat som lärare i idrott och hälsa, det vill säga visat vilket led eleverna skulle stå i eller rättat till koner som oavsiktligt sparkats från planen.

Kullberg (2004) menar att det behövs övning för att kunna särskilja de olika rollerna och kunna se på olika förhållanden till fältet. Som nybörjare försökte jag vara observant på dessa rollskiften. Jag insåg att dessa växlingar skedde snabbt vilket krävde flexibilitet i tänkande och handling. Nedanstående fältanteckning exemplifierar skillnaderna mellan de olika rollerna och hur snabbt det kan skifta:

...Jag kände mig inte till freds från första sekunderna när slagsmålet uppstod. Min oro ökade hastigt. Klasskamraterna började samlas kring de två eleverna som bråkade. Det hördes svordomar. Jag kände att panik successivt spred sig i klassen... Jag visste (!) att denna situation tillför risk för de två eleverna. Jag la ifrån mig mitt anteckningsblock på gymnastikbänken, som jag satt på, och skyndade till platsen där slagsmålet pågick. Min tanke var att ingripa och få stopp på slagsmålet. Jag hann inte reflektera över min handling. När jag var nästan framme vid "bråkplatsen" hann läraren stoppa slagsmålet före mig. I den stunden insåg jag att jag befann mig mitt bland eleverna med intentionen att styra upp slagsmålet som påverkade lektionens förlopp. Jag kom till insikt om att jag gick in i min lärarroll, d v s jag handlade som att bråket uppstod på min egen lektion... Jag mötte lärarens blick och hen nickade med förståelse (som jag uppfattade det). Jag dröjde en kortare stund bland eleverna och tröstade en elev som verkade vara ledsen. Läraren uppmanade eleverna att återvända till aktiviteten och jag hjälpte till med att skicka eleverna till "sina" platser vid aktiviteten. När situationen kändes under kontroll återvände jag tillbaka till "min plats" på bänken och plockade upp mitt anteckningsblock... (observationsanteckning 9).

Davies (2008) påpekar att forskarens position skiftar fortlöpande mellan närhet och distans och att detta alltid kräver såväl tolkning som urval. Forskaren måste bli explicit medveten om saker som andra tar för givet. Det krävdes därmed ett reflexivt vidvinkelperspektiv för att kunna se utöver sitt omedelbara fokus. Samtidigt måste forskaren kunna se in i sig själv för att kunna förstå sina

upplevelser bättre. Att vara en deltagande observatör har inneburit för mig att vara reflexiv i frågan om skiften mellan att vara en i gruppen, en insider som tar informanternas perspektiv och att vara en utomstående, en outsider som ser personerna från ett "utifrån" perspektiv.

Att se bakom det sedda

Enligt Davies (2008) kräver etnografisk forskning ett engagemang, aktivt lyssnande, intensiv observation och ett ständigt analyserande. I min studie har jag använt mig av deltagande observationer, där det egna deltagandet anses vara en förutsättning för att kunna observera. Ontologiskt är utgångspunkten att det inte går att delta utan att observera och att det inte heller går att observera utan att delta. Deltagande observation ses i denna studie som ett sätt att lära sig den studerade verksamheten snarare än en teknik för datainsamling (Ingold, 2017). Perspektivet kräver att kunna gå från initierad person till utomstående person. Min erfarenhet inom läraryrket innehåller till viss del de redskap som en etnografisk forskare använder. Som lärare är jag tränad att aktivt lyssna, i att förstå vilka behov som eleverna har, att analysera situationer och händelser på lektionerna samt att försöka lita på det jag ser och hör för att kunna planera, förbereda, genomföra och utvärdera min undervisning.

I det dagliga arbetet ingår också mycket av att skriva och tala. Jag tänkte att det inte borde vara så stor skillnad och så svårt att genomföra en etnografisk studie utifrån de kunskaper som jag redan hade. Men jag upptäckte ganska tidigt i forskningsprocessen att det föreligger stora skillnader mellan undervisning och forskning. Att planera en observation var enkelt i förhållande till att faktiskt genomföra observationen. Trots mina förberedelser, i form av läsning av forskning som behandlade klassrumsundersökningar, upptäckte jag att jag inte visste vad jag borde fokusera. Är det eleverna, lärare, händelser, samtal och interaktioner, aktiviteter och utförande eller allt detta på samma gång?

Jag kände att det krävdes träning i att observera då observationerna som jag genomförde har erbjudit en mångfald av situationer att observera och notera. Till en början var jag mycket kritisk. Jag brottades med frågor om jag verkligen skulle kunna upptäcka något av värde och kunna komma fram till något som jag inte redan visste. Jag litade inte alltid på att det jag uppfattade som studieobjekt var relaterat till det forskningsfokus jag hade. Jag ville kunna uppfatta alla de detaljer som jag i mitt yrke filterade bort men det visade sig vara mycket svårt. För att upptäcka något nytt var jag tvungen att placera mig "utanför".

En strategi för att uppnå det var att anteckna flitigt i observationshäftet för att detaljerat beskriva det som pågick på lektionen. Vidare kunde jag inte bara ställa mig vid sidan om utan att inta något perspektiv. Frågan var dock, vilket perspektiv? Inledningsvis antecknade jag samspelet mellan läraren och eleverna men också eleverna sinsemellan. Ibland, när lektionen flöt på och läraren var tyst, la jag fokus på till exempel lärarens förflyttningar i idrottshallen. Fokus

gick att hålla så länge inget särskilt hände men så fort saker inträffade i klassen bröts koncentrationen.

I slutet av fältstudiedagarna gick jag igenom mina anteckningar, funderade över och försökte urskilja vad i den nedtecknade texten som var studieobjektet och vad som var mina egna reflektioner samt hur de relaterade till varandra. Genom detta ständiga skrivande och återkommande analyserandet tränade jag mig på att koncentrera mitt fokus till specifika situationer och händelser. Efter hand vågade jag hoppas på att det var lärares handlingar som faktiskt bestämde vad jag skulle observera. Jag har sedan fortsatt att använda lärarens handlande som utgångspunkt i mitt aktiva observerande. Så småningom förmådde jag fokusera händelser och situationer som kunde relateras till mina forskningsfrågor, och då kunde jag även upptäcka när liknande situationer inträffade under observationerna.

Jag försökte således finna mönster och variationer i undervisningssammanhang och i olika kontexter. Först då hade jag mod att lita på att resultaten har tillförlitlighet. Gradvis blev jag allt säkrare på att jag faktiskt studerade det som från början varit min avsikt att studera. Jag uppfattade även att jag blev mera ödmjuk som forskare och att jag gjorde mitt bästa av det jag hade, det som fanns och det jag kunde.

Lärdomar

Genom min etnografiska praktik har jag fått insikt om att tidigare yrkeserfarenhet i viss mån kan vara ett verktyg för forskningen. Att vara på en känd plats kan innebära att man inte behöver ägna energi åt att lära känna fältet utan rikta sin uppmärksamhet mot det som ska studeras. Å andra sidan erfor jag att man kan ha svårigheter med att lämna yrkesperspektivet. Jag vågade inte till en början att se mig själv som en forskare. För mig handlade det om att ”inta en nyfiken attityd med förhöjd uppmärksamhet” (Kullberg, 2004 s. 94) för att kunna uppfatta alla de detaljer som ofta riskerar att filtreras bort i vardagslivet. Jag var tvungen att kämpa med att finna ny kunskap på det fält jag själv trodde mig känna till väl för att upptäcka något nytt.

Detta krävde bestämda strategier. Inledningsvis ansträngde jag mig med att och låta bli att jämföra mig med lärare och istället se dem som goda resurser till *mitt eget lärande* i min forskarroll. Sean Gulick (1977) betonar betydelsen av att forskaren gör sin egen personlighet till ett föremål för reflektion. Genom att göra detta skapar forskaren möjligheter till att distansera sig vilket främjar mottagligheten för intryck och ökar förmågan att sortera information, annars är risken att forskaren inte kan upptäcka något nytt menar han.

Ett sätt att uppnå denna distans var att kontinuerligt skriva ner det som hände på lektionen, reflektera över det och försöka klargöra vilka antaganden som ligger bakom ageranden. Detta har inneburit att våga se undervisning som en berättelse, att försöka se situationer genom att ställa sig frågan: vad är det som

händer just här, just nu, i just denna konkreta stund? Att använda ett reflexivt förhållningssätt som ett arbetsredskap har också medfört att jag befunnit mig själv i en process av kunskapsskapande, som innebar ständiga förändringar i mitt tänkande (jfr Davies, 2008). Att vara reflexiv handlar för mig om att erkänna det jag som lärare hade funderat på och göra dessa funderingar till föremål för reflektion och analys för mig som forskare.

Det var ofta efter perioder av osäkerhet och tvivel som förändringar av *mönster* i mitt tänkande märktes. Jag har under flera år formats av en intellektuell disciplin och utvecklat vissa arbetsvanor som handlat om att ha kontroll. Det som förändrades i mitt tankesätt var att jag kom till insikt om att det finns mer på en lektion än det som syns och som jag känner till. Och att detta ligger utanför min kontroll. Jag har lärt mig att se undervisning i idrott och hälsa och att lyssna på lärare på ett aktivt och engagerat sätt. Jag medger att etnografen blev en källa till min egen lärande och att etnografen är känslig, kontextuellt nyanserad och detaljrik.

Referenser

- Calderhead, James (1996). Teachers' beliefs and knowledge. I D. C. Berliner & R. C. Calfee (red): *Handbook of educational psychology*. New York: Simon & Schuster Macmillan.
- Davies, Charlotte Aull (2008). *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and others*. Routledge.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2015). *Kulturanalytiska verktyg*. Gleerups.
- Emerson, Robert M., Fretz, Rachel I. & Shaw, Linda L. (1995). *Writing ethnographic fieldnotes* Chicago: The University of Chicago Press.
- Haglund, Björn (2003). Stimulated recall. Några anteckningar om en metod att generera data. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 8(3), s. 145-157.
- Gulick, Sean P. (1977). *Ethnographic Reflections and Reflections on Ethnography*. Chicago: Chicago University Press.
- Hellman, Anette (2010). *Kan Batman vara rosa? Förhandlingar om pojklighet och normalitet på en förskola*. Avhandling. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis: 2010.
- Herold, Frank & Waring, Michael (2017). Is practical subject matter knowledge still important? Examining the Siedentopian perspective on the role of content knowledge in physical education teacher education. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(3), s. 231-245.

- Ingold, Tim (2017). Anthropology contra ethnography. *Journal of Ethnographic Theory*. 7 (1), s. 21-26.
- Keith, M. Murphy (1988). *Stimulated recall and teachers' thought process: A critical review of the methodology and an alternative perspective*. Paper presented at the Annual Meeting of the Mid-South Educational Research Association, 17h, Louisville, KY, november 9-11.
- Kullberg, Birgitta (2004). *Etnografi i klassrummet*. Studentlitteratur. Lund, (andra upplaga).
- Läroplan för grundskola och fritidshem (2011), Lgr 11. *Läroplan för grundskola och fritidshem* Skolverket
- Samuelsson, Johan (2015). Grundskolelärares ämnesdidaktiska bedömningspraxis. *Pedagogisk forskning i Sverige*. (20)1-2, s. 1401-6788.
- Thorjussen, Ingrid Mattingsdal & Sisjord, Mari Kristin (2018). Students' physical education experiences in a multi-ethnic class. *Sport, Education and Society*, s. 1-13.

4. Du får inte torgföra mitt lidande. Den etiska aspekten av anhöriginvolvering i forskning

Camilla Malm

Inledning

Våren 2018 var jag i full färd med att intervjua anhöriga omsorgsgivare om deras tankar och åsikter om anhöriginvolvering i forsknings- och utvecklingsarbete. Det var min första studie i forskarutbildningen och jag var mycket angelägen om att få datainsamlingen avklarad så fort som möjligt. Mina respondenter blev försedda med både skriftlig och muntlig information om studien, vilken insats som förväntades av dem, om etik, om deras rättigheter och om att de när som helst kunde hoppa av utan bli varken ifrågasatta eller riskera att bli utsatta för någon form av påföljd. Allt enligt alla konstens regler. Nu var vi alla trygga och jag var nöjd med att VERKLIGEN kunna stoltsera med min goda forskningssed!

Men vänta nu, var alla verkligen trygga och välinformerade? De personer som blev vårdade och stöttade av den anhörige omsorgsgivaren, hade de haft någon talan eller inflytande? Var de ens medvetna om sin indirekta medverkan i forskningsstudien?

Kontext

Mitt avhandlingsarbete är en del av ett FORTE-finansierat forskningsprogram, kallat UserAge. Programmets övergripande syfte är att förstå brukarmedverkan i forskning om åldrande och hälsa. Förutom Linnéuniversitetet ingår även Göteborgs Universitet, Högskolan Kristianstad och Lunds Universitet i programmet. Noderna har olika inriktning, där Linnéuniversitetets ansvarsområde är de anhöriga, eller mer specifikt anhöriginvolvering i forsknings- och utvecklingsarbete. För att undvika missförstånd vill jag redan här klargöra att de två begrepp som används synonymt i texten, *anhörig* alternativt *anhörig omsorgsgivare*, syftar på den som utan ekonomisk ersättning och utanför den offentliga sektorns ramverk stödjer, hjälper och vårdar någon med kronisk sjukdom, funktionsnedsättning eller som av annan anledning har ett långvarigt behov av stöd och hjälp, ofta inom en familjekontext. Mottagaren av detta stöd och hjälp benämns som den *närstående* (Eurocarers, 2014, Nka, 2016).

En åldrande befolkning för med sig utmaningar för välfärdssystemen, inte bara i Sverige, utan över hela världen (EFILWS, 2015). Denna utveckling medför ett ökat ansvar för de anhöriga omsorgsgivarna (Socialstyrelsen, 2012, Riksrevisionen, 2014). Enligt SCB (2017) så stödjer eller vårdar var femte vuxen svensk regelbundet en närstående, och en tredjedel av dessa 1.3 miljoner människor gör så dagligen (Riksrevisionen, 2014, SCB, 2017). Antalet anhöriga omsorgsgivare förväntas öka ytterligare under kommande år.

Att vara anhörig omsorgsgivare upplevs oftast som positivt, men det är en omfattande roll som påverkar många områden i livet, såsom psykisk och fysisk hälsa, välbefinnande, ekonomi, arbete och delaktighet i samhället (EFILWS, 2015, Socialstyrelsen, 2012). Detta innebär att anhöriga omsorgsgivare har behov av samhälleligt stöd och resurser för att kunna bibehålla en god hälsa. De erfarenheter och insikter anhöriga kan bidra med i forskningssammanhang är unika. Därför är det ur trovärdighets- och användbarhetsperspektiv av stor vikt att involvera dem, inte minst vid utveckling av nya former av anhörigstöd (Malm et al., 2019).

Avhandlingsarbetet som helhet syftar till att utforska anhöriginvolvning i forsknings- och utvecklingsarbete (FoU-arbete). Den här texten utgår ifrån en av avhandlingens delstudier, vilken syftade till att utforska anhörigas syn på och erfarenheter av att vara involverade i FoU-arbete. Studien var kvalitativ, och dess empiriska data bestod av 12 intervjuer med anhöriga omsorgsgivare, vilka dessutom var representanter för olika anhörigorganisationer (Malm et al., 2019).

Problemformulering och syfte

Som nämndes i inledningen så var jag inför datainsamlingen mycket noggrann med att informera mina tänkta respondenter om etik och villkor för deltagande i studien. Jag såg de anhöriga som autonoma subjekt, och hade just då ingen tanke på att sätta in dem i någon form av familjekontext. Givetvis så var jag medveten om den relationella aspekten i deras praktiska anhörigverklighet, då anhörigidentiteten förutsätter en relation till en annan person. Den var emellertid inte tydlig eftersom studien de intervjuades för handlade om något så ”ofarligt” som deras tankar och erfarenheter av att delta i forsknings- och utvecklingsarbete.

Någon gång under intervjuprocessen, utifrån mina respondenters berättelser, blev det mer och mer uppenbart för mig att relationerna och de närstående var närvarande även i denna kontext. Inte minst kom det att stå klart för mig att de närstående ofta i hög grad påverkar den anhöriges möjlighet att delta i forskning gällande anhöriga som målgrupp. Detta eftersom den närstående i viss grad automatiskt blir inblandad, och kanske känner motstånd mot risken att bli exponerad i sammanhang som hen inte önskar och då inte tillåter den anhörige att delta. Likaså kan det i andra fall vara så att den anhörige utan att ha haft en

dialog med den närstående deltar och delger personlig information, vilket kan medföra att den närstående blir just ofrivilligt exponerad. Således hade dessa individer, som var en förutsättning för respondenternas deltagande i studien, varken nämnts i den etikansökan som gjordes inför studien, eller i skrift eller tal vid den inledande dialogen med respondenterna kring etik och villkor för studien.

Lag om etikprövning (2003:460) värnar om den enskilde individens värdighet och integritet, den ställer krav på informerat samtycke och har fokus på specifika etiska frågeställningar. Etiska dilemman i ett vidare perspektiv, exempelvis vid indirekt involvering av en tredje person eller en familje- och/eller relationell kontext berörs inte i nämnvärd omfattning. Det finns således en diskrepans mellan lag och etik, där lagens begränsningar inte innebär att det går att bortse från etiska överväganden gällande indirekta forskningspersoner. Syftet med den här texten är att reflektera över etik och god forskningssed i relation till etikprövningslagen.

Etik och informerat samtycke ur lagligt perspektiv

Den 1 januari 2004 trädde Lag (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor i kraft (Utbildningsdepartementet, 2003). Här beskrivs att forskningspersonen ska informeras om en översiktlig plan för forskningen, dess syfte, vilka metoder som ska användas samt vilka följder och risker som forskningen kan medföra. Forskningspersonen ska även informeras om vem som är forskningshuvudman samt att det är frivilligt att delta. Grundregeln är att forskning enbart får utföras om forskningspersonen har samtyckt till den forskning som avser henne eller honom. Samtycket ska vara frivilligt, uttryckligt och preciserat till viss forskning, samt ska vara dokumenterat. Ett samtycke får när som helst tas tillbaka, med omedelbar verkan (Utbildningsdepartementet, 2003). Samtycket beskrivs enligt Codex som följer:

När forskning involverar människor skall de, med få undantag, informeras om forskningen och sin medverkan och fritt kunna välja om de vill medverka eller inte (CODEX, 2019).

Samtycket riktas enbart till den aktive studiedeltagaren, forskningspersonen, som i 2§ beskrivs som: *en levande människa som forskningen avser* (Utbildningsdepartementet, 2019, CODEX, 2019).

Förutom ovanstående ska informationen enligt etikprövningslagen bland annat även innefatta; potentiella intressekonflikter hos forskaren, en beskrivning av hur insamlade data bevaras på ett säkert sätt samt vilka åtgärder som vidtagits för att kompensera forskningspersonen vid eventuellt obehag eller skada (Vetenskapsrådet, 2017). Grundläggande är även att forskning bara får godkännas om den kan utföras med respekt för människovärdet och att

mänskliga rättigheter och grundläggande friheter alltid ska beaktas vid etikprövningen. Människors välfärd ska ges företräde framför samhällets och vetenskapens behov (Utbildningsdepartementet, 2003).

I lagtexten omnämns enbart den primära forskningspersonen och hans eller hennes välbefinnande och välbefinnande. Ingenstans nämns sekundära eller indirekta forskningspersoner såsom anhöriga eller någon form av relationell kontext. Ett undantag från etikprövningslagens individfokus går att hitta i §22, där det står angivet att forskning inte får genomföras ifall forskningspersonen eller om en anhörig motsätter sig detta (Utbildningsdepartementet, 2003). Å andra sidan så gäller undantaget enbart i de fall forskningspersonen inte har förmåga att ge eget samtycke, t ex vid *sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller något annat liknande förhållande hos forskningspersonen som hindrar att hans eller hennes mening inhämtas* (§20). Detta innebär att samtycke i praktiken nästan uteslutande kan ges av den primära forskningspersonen, vilket kan ses som en begränsning av lagens tillämpning.

Etik och samtycke ur respondenternas perspektiv

I de intervjuer som jag genomförde under våren 2018 fanns det ingen explicit fråga kring den närståendes tankar och tyckanden om den anhöriges involvering i forskning. Trots det kom frågan på tal vid ett flertal tillfällen, där respondenterna verkade hantera frågan på diametralt skilda sätt. I syfte att skydda respondenternas integritet har jag genomgående i citaten nedan ändrat han/hon till hen. En av respondenterna sa som följer:

Och en annan sak kan vara hur jag pratar om mitt barn, hen...vi har ju kommit överens om att hen.... jag får gärna framträda eller liksom.... ja, delta i frågor om hans sjukdom och om mig själv, men hen vill inte att... Hen uttrycker det så här, du får inte torgföra mitt lidande. Så jag får inte berätta hans historia. Jag kan berätta glimtar så där. Ja, men som jag sa, vad vi hittar på tillsammans eller ngt som hen har sagt kanske, men jag får inte ge.... ge hans historia, så det är en begränsning jag har. Så att om man vill att jag ska prata om mitt barn då får jag säga nej. Jag kan göra det, som sagt, göra det glimtvis va, men det där är...det är en viktig distinktion. Och en gång gjorde jag det, det var en journalist som intervjuade mig, och då blev hen (barnet) arg, ja, det glömmes jag aldrig, för jag var alldeles för öppen med hans liv, men jag fick.... vi fick stryka ner halva...halva manuset, för att jag hade varit för.... för...det handlade för mycket om mitt barn va... men han (journalisten) gick med på det. Men sen efter det är jag lite mer... så på det viset kan det ju vara bra för mig och vara förberedd va...skratt... så att jag inte....

Här har den anhörige och den närstående efter viss medling och kompromisser gemensamt kommit fram till en lösning gällande vad och i vilken omfattning, i det här fallet en förälder till ett vuxet barn med neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, får delta i både forskning och andra aktiviteter som grundar sig i anhörighetskapet. De har även diskuterat och reflekterat över på vilket sätt och hur mycket den anhörige får berätta. Utifrån berättelsen visades också en förståelse från journalistens sida, när hen lyssnade till den anhöriges önskemål om förändringar i texten. I min intervju framkom emellertid inget som tydde på att journalisten på egen hand varit aktiv i att begränsa omfattningen av det som den anhörige berättade om sin närstående.

Ett helt annat perspektiv på att delta i forskning kom från en annan av respondenterna. Hen var själv tveksam till sin kompetens, om den var tillräcklig för att kunna delta i forskningsstudier, och osäker på ifall hen hade något alls att bidra med. Då uppmuntrades hen av sin närstående, sin partner, till att faktiskt delta.

Det kan man ju känna många gånger, att en kan för lite när det gäller så, en har ju livserfarenhet från det här (omsorgsgivandet), men sen fattas det ju mycket. Men min partner, hen tyckte absolut att jag skulle vara med (i studien).

I den intervjun pratade vi en hel del om betydelsen av att bli ”peppad” och uppmuntrad. I det här förhållandet hade den anhörige och partnern helt olika bakgrund och erfarenhet av att (innan partnern fick sin sjukdom) delta och vara aktiv i forskning och olika projekt. Det stod helt klart att hade de två inte haft en gemensam dialog, där partnern manat på deltagandet så hade den anhörige aldrig tagit steget att delta i forskning.

Ett tredje scenario som utspelade sig i intervjuerna visade att det inte är lika enkelt för alla anhöriga att få tillåtelse att delta. En av respondenterna, som är förälder till ett barn som periodvis lider av psykisk ohälsa, blev helt enkelt förbjuden att medverka, vilket blir tydligt i nedanstående utdrag ur intervjun:

Det kan hända, det kan hända, därför att om du står i ett förhållande till en person som... som inte vill att du ska engagera dig. Så kan det nog vara besvärligt. När mitt barn är sjukt så vill hen absolut inte att jag ska engagera mig. Hur hen vill i...när hen är frisk vet jag inte riktigt säkert, men jag tror att det är okej då. Men om du alltså lever i ett förhållande som är väldigt beroende... för att jag är ju inte beroende av mitt barn så, jag vet inte om hen är beroende heller, så därför kan ju jag ta mig friheter, men om jag var sambo eller gift med någon kanske det vore mycket svårare, för säger den personen att du får inte åka på det här, då ska det ju mycket till om man gör det va. Men som...om mitt barn säger till mig att jag inte får åka så åker jag

ändå. Men jag har också den...jag får ju tänka på att jag inte liksom avslöjar hen...

Eftersom föräldern i ovanstående exempel inte stod i någon beroendesituation till barnet så kunde hen ta beslut om att delta ändå, om än med respekt för och en varsamhet i att inte exponera, ”avslöja”, barnet. Respondenten var dock tydlig med att om de hade haft ett annat förhållande till varandra, exempelvis partners som levde under samma tak, så hade situationen sannolikt sett helt annorlunda ut. Att den närstående hindrar eller förbjuder den anhöriges deltagande verkar inte vara helt ovanligt. I en av intervjuerna så reflekterade respondenten just över andra anhörigas situation:

Det är säkert svårt för vissa anhöriga att vara med, jag har vid tillfällen hört folk säga att “Jag kan inte vara med, jag får inte”... så det existerar, inte sant?

Citatet visar hur anhöriga rent explicit uttrycker hur de blir hindrade från att följa sin egen vilja att, i det här fallet, delta i forskning. De här utdragen från intervjuerna visar inte bara på vilka varierande situationer som anhöriga kan leva i, de illustrerar också närståendes olika förhållningssätt till att den anhörige medverkar i forskning och därmed ytterst även de anhörigas möjligheter att delta i forskning.

Diskussion

All forskning innehåller etiska aspekter som kräver forskarens fortlöpande kritiska och reflexiva förhållningssätt. I vissa fall inbegriper så väl etnografisk som övrig kvalitativ forskning dessutom en familje-, alternativt en relationell kontext som ställer krav på samtycke och etiska överväganden, men som inte omfattas av etikprovningenslagen. Ur forskningsetisk synpunkt kan då involvering av anhöriga ses som särskilt viktig att diskutera och reflektera över. Inte minst utifrån att anhöriggruppens behov och förutsättningar för deltagande skiljer sig ifrån andra grupper av forskningspersoner (exempelvis professionella och patienter) till följd av en många gånger stark känslomässig bindning (Malm et al., 2019).

Etikprovningenslagens fokus på den enskilde individen medför en etisk gråzon, då anhöriginvolvering i forskning med anhöriga som målgrupp nästan per automatik innebär att det gemensamma vardagslivet, gemensamma erfarenheter, relationen, behov, ekonomiska utmaningar et cetera berörs. I de intervjuer som jag genomförde omnämndes levda omständigheter vid flera tillfällen, och respondenterna gav flera konkreta exempel. Genom reflektion och diskussion kan detta ”dolda” bekymmer således bli synligt och förhoppningsvis hanterbart.

Inledningsvis behöver vi fråga oss var i processen det relationella i etikfrågan bör behandlas. Vore det önskvärt eller ens möjligt med en lag formulerad på ett sådant sätt att den även inbegriper indirekt involverade individer, de som inte ingår i studiens syfte eller målgrupp men som ändå berörs av forskningen, exempelvis en anhörigs närstående? På ett sätt vore det kanske mest etiskt korrekt gentemot de indirekt involverade, men sannolikt vore det svårt att på ett förståeligt sätt kunna förklara deras roll i forskningen och varför de blir informerade/tillfrågade, och än svårare att få deras godkännande. Vore det ens lämpligt om forskaren per automatik förväntas ta kontakt med individer runt forskningspersonen och skulle detta förfarande vara etiskt gentemot densamma? Med utgångspunkt i dessa frågor ter det sig problematiskt att med stöd i de lagar som reglerar etikfrågor inta ett relationellt eller familjeperspektiv när det gäller forskningspersonernas samtycke. Däremot behöver god forskningssed, vilken går bortom lagens rāmärken hanteras av den enskilde forskaren utifrån de specifika omständigheterna i den forskning som genomförs. Det innebär att inom ramen för god forskningssed bör forskaren ha ett relationellt eller familjeperspektiv.

Hur ska etik med ett relationellt perspektiv kunna genomföras? Philip Lalander beskrev i sin bok hur han efter diskussion med sina respondenter beslutade sig för att använda en "kontinuerlig etisk reflektion", ett icke-formaliserat men enligt honom mer meningsfullt och holistiskt sätt att diskutera och komma överens om de etiska spörsmålen (Lalander, 2016). Han försäkrade sig härigenom om att det han skrev var godtagbart ur forskningspersonernas synvinkel, och gav dem med detta också ett betydande värde som jämlikar och viktiga personer i hans forskning. Etik behöver ses som något som hanteras gemensamt. Även Charlotte Aull Davies beskriver vikten av att kontinuerligt diskutera och reflektera över det informerade samtycket (Davies, 2008). Det forskningsetiska förhållningssättet är aldrig statiskt, eller något som kan klaras av likt en checklista, utan måste betraktas som en process som pågår lika länge som forskningen pågår (Herbert, 2018).

Eftersom familjerelationer och ömsesidiga beroenden inte berörs i befintliga etiska kodexar och lagar, så vore en "kontinuerlig etisk reflektion" med ett familjeperspektiv ett verkningsfullt sätt att föra dialog med sina respondenter. Både forskaren och forskningspersonen hade då, genom sin reflexivitet, haft möjlighet att se på involveringen ur den närståendes perspektiv, även om det aldrig är möjligt att helt och fullt anamma någon annans perspektiv eller ståndpunkt (Young, 1997). Samtidigt går det inte att förlita sig på forskningspersonens omdöme eller uppfattning om hur forskning går till och vad som ska ingå i en vetenskaplig text. Många anhöriga har ett starkt behov av att berätta sin historia, och har inte tillräcklig kunskap och erfarenhet av forskningskontexten. Om forskaren inte är uppmärksam så kan det som Mikaela Herbert (2018) kallar försätlig förtrogenhet uppstå, vilket resulterar i att

respondenten kanske berättar mer och godkänner mer av det skrivna än vad hen egentligen önskar i ett längre perspektiv.

Den motsatta situationen, där anhöriga förbjuds att delta av sina närstående är betydligt mer komplicerad, även om det här finns ett lagstöd som tydligt innebär att alla medborgare har rätt att uttrycka sina åsikter, tankar och känslor (Justitiedepartementet, 2018). Här är det relationen, familjekontexten och beroendesituationen som effektivt kan hindra någon från att delta i forskning. Ur etisk synpunkt är detta problematiskt, men i praktiken svårt att komma tillrätta med då forskaren sannolikt aldrig ens kommer i kontakt med de som förbjudits att delta. Om forskaren får kännedom om att någon hindras från deltagande, skulle det kunna vara meningsfullt att ha en gemensam dialog med den anhörige och hans närstående.

Den kritiska reflexiviteten behöver följa forskaren in i skrivprocessen, då skrivandet är ett sätt att arbeta reflexivt, det är där mötet med fältet sätts på pränt och problematiseras (Davies, 2008). Kanske är det i detta moment som etik och god forskningssed behöver vara mest närvarande, då det är här forskaren beslutar hur materialet ska skrivas fram och presenteras. Oavsett vilka berättelser forskaren har fått till sig och vilka godkännanden hen fått är det forskaren som äger berättelsen och som har ansvar för vad som skrivs, på vilket sätt, och vad som publiceras. De berättelser som jag tog del av i intervjuerna var i flera fall, trots det ”ofarliga” ämnet anhöriginvolvering i forskning, mycket känsloladdade, berörande och i vissa fall intima. Sannolikt beror detta på att en forskare vid samtal med anhöriga nästan automatiskt får en inblick i deras liv och omständigheter. Det var inte alltid lätt att avgöra eller att hitta en balans avseende hur mycket och på vilket sätt berättelserna skulle formuleras och presenteras.

Jag lade ner mycket tid på artikeltextens utformning, och hade även en ständigt pågående dialog tillsammans med mina handledare, ett tillvägagångssätt som rekommenderas av Patrik Aspers (2013). Min datainsamling bestod av individuella intervjuer vid ett tillfälle, vilket innebär att jag aldrig skapade någon närmare eller mer långvarig relation till mina respondenter. Oavsett så hade jag nog idag hanterat de etiska frågorna på ett annat sätt, och medvetet inkluderat ett relationellt perspektiv, genom att redan inför intervjuerna ha en utökad etisk dialog tillsammans med respondenterna.

Konklusion

Slutsatsen i denna text måste bli att till syvende och sist så är det upp till den enskilde forskaren att med varsam hand och fingertoppskänsla genom hela forskningsprocessen bära med sig frågan om etik och god forskningssed ur ett relationellt perspektiv, att ha förmåga att höja blicken och se bortom de individuella forskningspersonerna. Forskaren kan inte vila i lagstiftningen, utan måste under hela forskningsprocessen bära med sig gängse forskningsetiska

principer och vara i ständig kontakt med sin egen moraliska kompass. Inte minst då de forskningsetiska riktlinjerna kan vara svåra att omsätta i praktiken, utifrån att varje studie är unik och kräver eftertanke avseende möjliga etiska dilemman. Etiska reflektioner genomförs lämpligen genom en öppen dialog med respondenter, tillsammans med handledare eller med kollegor.

Dessutom så behöver det skrivna formuleras på ett sådant sätt att berättelsen kan accepteras av alla involverade, både den primärt och den/de indirekt berörda, och som inte innebär att någons integritet blir kränkt. I de fall det känns frustrerande att av hänsyn till etiken bli begränsad i sin forskning, så behöver forskaren erinra sig att forskningsetiska överväganden i hög grad handlar just om att hitta en rimlig balans mellan forskningens olika legitima intressen (Vetenskapsrådet, 2017, Aspers, 2013), inklusive deltagarnas, oavsett ifall de är primärt och indirekt involverade.

Referenser

- Aspers, Patrik. 2013. *Etnografiska metoder*, Malmö, Liber.
- Codex. 2019. *Codex – regler och riktlinjer för forskning* [online]. Centrum för forsknings- och bioetik. Available: codex.vr.se [accessed 5 november 2019].
- Davies, Charlotte Aull. 2008. *Reflexive ethnography - a guide to researching selves and others*, New York, Routledge.
- Efilws 2015. Working and caring: reconciliation measures in times of demographic change. Luxembourg.
- Eurocarers 2014. Enabling carers to care. An eu strategy to support and empower informal carers. Brussels: eurocarers.
- Herbert, Mikaela. 2018. Från rovfågel till byte. Om etik som process. In: gruber, s. & gustafsson, k. (eds.) *Etnografisk forskning i praktiken. Reflektioner från pågående avhandlingsprojekt*. Linköping: Linköpings universitet.
- Justitiedepartementet. 2018. *Lag om ändring i yttrandefrihetsgrundlagen (sfs 2018:1802)* [online]. Available: <https://svenskforfattningssamling.se/sites/default/files/sfs/2018-11/sfs2018-1802.pdf> [accessed 25 february 2020].
- Lalander, Philip. 2016. *Människor behöver människor - att lyssna till de misstänkliggjorda*, Stockholm, Liber.
- Malm, Camilla., Andersson, Stefan., Jönson, Håkan., Magnusson, Lennart. & Hanson, Elizabeth. 2019. Moving beyond the first response phenomenon - exploring carers' views and experiences of being involved in research and

- development work. *International journal of sociology and social policy*, 30, 627-643.
- NKA. 2016. *Vem är anhörig?* [online]. Nationellt kompetenscentrum anhöriga (nka). Available: <https://www.anhoriga.se/stod-och-kunskap/fakta-om-anhorig/vem-ar-anhorig/> [accessed 5 maj 2018].
- Riksrevisionen. 2014. *Riksrevisorernas årliga rapport 2014* [online]. Available: <https://www.riksrevisionen.se/rapporter/uppfoljning/arligen-rapporten/riksrevisorernas-arliga-rapport-2014.html> [accessed].
- SCB. 2017. *Sveriges framtida befolkning 2017-2060* [online]. Stockholm: scb. Available: https://www.scb.se/contentassets/fee6de8eb7dc43bd9b3f36da925b5458/be0401_2017i60_sm_be18sm1701.pdf [accessed 25 november 2019].
- Socialstyrelsen. 2012. *Anhöriga som ger omsorg till närstående. Fördjupad studie av omfattning och konsekvenser* [online]. Stockholm: Socialstyrelsen. Available: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepoint-dokument/artikelkatalog/ovrigt/2014-10-10.pdf> [accessed 25 november 2019].
- Utbildningsdepartementet. 2003. *Lag om etikprövning av forskning som avser människor (sfs 2003:460)* [online]. Available: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2003460-om-etikprovning-av-forskning-som_sfs-2003-460 [accessed 25 february 2020].
- Utbildningsdepartementet. 2019. *Lag om ändring i lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor (sfs 2019:1144)* [online]. Available: <https://svenskforsfattningssamling.se/sites/default/files/sfs/2019-11/sfs2019-1144.pdf> [accessed 25 february 2020].
- Vetenskapsrådet 2017. *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Young, Iris Marion. 1997. Asymmetrical reciprocity: on moral respect, wonder and enlarged thought. *Constellations*, 3.

5. Reflexivitet och barmhärtighet i studerandet av parrelationer i förändring

Frida Andréasson

Inledning

Det blir annorlunda hos Irene och Olof denna gång. Vid förra mötet, då Olof intervjuades, var det en ganska glad och uppsluppen stämning. Den här gången intervjuar jag Irene, medan Olof ska iväg på ett ärende. Det jag främst reflekterar över är vad som händer när Olof kommer tillbaka. Irene har berättat känsliga saker under intervjun. Hon älskar inte Olof. Hans sjukdom har förändrat honom och hon skäms för hans beteende vilket bland annat gör att hon inte längre vill vara ute offentligt med honom. Hon har berättat att hon inte känner att hon lever och att om någon erbjöd sig att hjälpa till med en skilsmässa så skulle hon ta emot den hjälpen. Detta samtal ”hänger kvar” i luften när Olof kommer tillbaka och när han söker kontakt anstränger sig Irene för att inte visa sin irritation. Jag balanserar mellan att inkludera Olof i samtalet och samtidigt respektera att Irene vill prata klart och ostört. Jag oroar mig för att jag snart ska åka därifrån och lämna Irene med eventuella tankar och känslor som kan ha uppkommit och bestämmer mig för att följa upp detta om någon dag. När en dag har passerat skickar jag ett sms till Irene för att fråga hur hon mår efter vårt möte och intervjun. Hon svarar att hon mår bra och att hon bara tyckte att det var skönt att få prata av sig. Det är väldigt sällan hon har möjlighet till det (Observationsanteckning).

Ovanstående är en observationsanteckning från en av mina studier i mitt avhandlingsarbete där syftet är att analysera hur *couplehood* görs bland äldre par där den ena stödjer, hjälper eller vårdar den andra. Begreppet *couplehood* har använts av bland andra Lori Kaplan (2001) och handlar förenklat om i vilken utsträckning par upplever att det fortfarande finns ett *vi* och en känsla av *tillsammanshet* i deras relation, eller om detta av olika anledningar och i olika

utsträckning kommit att förändras och utvecklas mer till ett avskilt *jag*. Studien bygger på intervjuer, observationer och informella samtal med nio anhöriga och sju närstående (varav nio män och sju kvinnor med en medelålder på 73 år). Jag har träffat dessa par vid ett till tre tillfällen och genomfört intervjuer, observationer och deltagit i olika aktiviteter tillsammans med dem, både i och utanför hemmet. I texten används hädanefter benämningen anhörig för personen som ger hjälp, stöd eller vård och närstående för personen som är i behov av denna hjälp. Studien är en del av mitt avhandlingsarbete som handlar om anhöriga som stödjer, hjälper eller vårdar en äldre person. Avhandlingens fokus ligger på relationer, sociala nätverk och det eventuella användandet av informations- och kommunikationsteknologi som stöd i anhörigsituationen.

I denna text behandlas några av de etiska överväganden och reflektioner som gjorts i samband med mitt avhandlingsarbete och i utforskandet och analyserandet av hur couplehood görs av anhöriga och närstående. Texten handlar främst om forskarens (mitt) möte med dessa par och hur studiet av parrelationer i förändring kan gestaltas inte bara mellan anhöriga och närstående utan även, och kanske framförallt, i relation till metodologiska frågor och min roll som forskare och tredje part. Till min hjälp i diskussionen kommer jag relatera till den så kallade barmhärtighetsprincipen (Gilje & Grimen, 1992) och reflexivitetetsbegreppet (Davies, 2008). Diskussionen kommer kretsa kring frågor som rör den enskilde forskarens relation till fältet och de utmaningar och känslomässiga investeringar som det innebär att följa och komma andra människor nära, ställa personliga frågor och få ta del av olika livssituationer och livsöden. I vidare bemärkelse initieras också en diskussion om hur en som forskare, i fältarbete och produktion av text, kan visa etisk omsorg gentemot de människor som så generöst delar med sig av sina erfarenheter.

Textens disposition är som följer. Först ges en kort beskrivning av studiens kontext. Därefter följer en tematiserad diskussion i vilken syftet med texten systematiskt behandlas. Här berörs mina (forskarens) möten med deltagarna och en diskussion om *att relationskapa mitt i en relation, att hantera möten och olika berättelser om relationen* mellan en närstående och anhörig samt frågan om *att ta ansvar för vad en (som forskare) lämnar efter sig*. Texten avslutas med en avslutande diskussion.

Anhöriga som stödjer en partner - en kontextualisering

1,3 miljoner personer i Sverige ger regelbundet hjälp, stöd eller vård till en närstående och en av fyra personer som är 65 år och äldre ger exempelvis praktiskt stöd och hjälp, hjälp med kontakter med myndigheter, social stimulans och personlig omsorg till en närstående (Socialstyrelsen 2012). Tidigare forskning visar att även om det yttersta ansvaret för äldre personer i behov av

vård och hjälp i Sverige vilar på kommunerna, så är det vanligt att personer som är 65 år och äldre ger stöd, hjälp och vård till en partner. Forskning visar också att denna typ av vård- och omsorgsrelation är mer intensiv än för de som ger stöd till exempelvis en förälder (Socialstyrelsen, 2014, 2012; Pinquart & Sörensen, 2011) och att dessa anhöriga rapporterar sämre fysisk hälsa (Pinquart & Sörensen 2011; Socialstyrelsen 2014). Dessutom är känslan av att inte få tillräckligt med stöd vanligare bland anhöriga som ger mer intensivt stöd, hjälp och vård (se också Socialstyrelsen 2012). Trots att forskning visat att både anhöriga och närstående påverkas av att en partner blir sjuk och behöver vård och omsorg, har forskare tenderat att *antingen* fokusera den äldre personen *eller* den som är anhörig, även om interventioner och annan forskning gällande denna dyad/relation genomförs inom exempelvis hjärtsvikts- och demensområdet (se exempelvis Kaplan 2001).

Att relationsskapa mitt i en relation

En viktig grundbult i etnografi är relationsskapande (Hammersley & Atkinson, 2007). Det utgör själva förutsättningen för insamlandet av data.

Furthermore, the relationship between the ethnographer and informants in the field, which form the bases of subsequent theorizing and conclusions, are expressed through social interaction in which the ethnographer participates; thus ethnographers help to construct the observations that become their data. (Davies 2017, s. 5)

Relationsskapandet är inte endast betydelsefullt för att få access till fältet och till data. Interaktionen mellan deltagare och forskare är också en del i konstruktionen av de data som ligger till grund för en studie och dess resultat. Detta innebär att vi som forskare är en del av den värld som vi studerar och att vi är medskapare till den kunskap som vi producerar. Ett sådant antagande och perspektiv kräver reflexivitet kring forskningsprocess och kunskapande. Att vara reflexiv innebär att vi hela tiden behöver vara medvetna om att vår kunskapsproduktion påverkas av vad vi som forskare har med oss in i forskningen samt vårt tillvägagångssätt under hela processen (Davies 2008, s. 4). Kunskapen är därmed situerad. I detta inbegrips också etiska och metodologiska utmaningar som har med relationsskapande till och i fältet att göra. De utmaningar som jag stött på handlade bland annat, och kanske framförallt, om att möta och intervjua par vars relation har gått igenom en förändring; vilket innebär att förstå en relation i rörelse och också att kunna göra den rättvisa i en kunskapande process genom att möta de olika individerna med en slags jämbördighet som utgångspunkt.

En tidig utmaning i mötet med fältet var till exempel att den kontakt som jag hade med deltagarna initialt togs/skedde via den anhöriga. Detta kunde innebära

bland annat att alla datum och tider för våra möten bestämdes av mig och den anhöriga, vilket den närstående sedan hade att förhålla sig till. Det innebar också att om inte den anhöriga kunde vara hemma vid intervjun/mötet så kunde jag heller inte träffa den närstående. Ofta ville den närstående (och ibland den anhöriga) att den anhöriga skulle vara hemma vid mötet. Jag upplevde att detta till viss del påverkade relationsskapandet, då deltagarna hade olika förutsättningar att skapa relationer till mig som forskare och jag till dem. Relationsskapandet skedde mitt i en relation där jag som forskare inte bara skulle bygga upp en tillitsfull relation till två personer, utan detta skedde också i en kontext där dessa två hade en relation till varandra och där syftet explicit var att samtala om denna relation.

I fältarbetet blev det tydligt att relationsskapandet till fältet och intervjuandet i sig påverkades av att den andra parten var närvarande i hemmet, även om de var på en annan våning eller i ett annat rum (Davies 2008). Under intervjuerna kunde det därför emellanåt vara svårt att etablera en avslappnad stämning och att ställa frågor om relationen. Som forskare försökte jag hantera dessa stämningar, bygga relationer och möta fältet, men konsekvensen var att det infann sig en försiktighet i själva genomförandet. Jag blev försiktig och försökte undvika att öppna upp för samtal som kunde vara känsliga och påverka deltagarna och deras relation på ett negativt sätt. Detta försökte jag hantera genom att framföra att det ibland kan vara bra att talas vid enskilt och genom att föreslå att vi kunde genomföra mötet/intervjun när partnern hade ett ärende eller aktivitet. Ibland gick det att ordna, men det kunde trots det bli så att situationen ”stördes” när den andra kom tillbaka igen. Ibland uttryckte paren att de inte hade något problem med att partnern befann sig i bostaden under samtalet eftersom de ”inte har något att dölja för varandra” eller så fanns inte möjligheten för den närstående att lämna hemmet på egen hand. Jag ville inte heller att någon skulle känna sig utkörd från sitt eget hem och dessutom kunde jag ibland märka att jag påverkades av anhörigas oro att lämna den närstående ensam. Det kändes då tryggare om den anhöriga var i närheten. Nedanstående observationsanteckning exemplifierar dessa funderingar över tillvägagångssätt och relation till fältet:

Det är svårt att ställa vissa frågor när den andra parten är i samma hus. Jag vill inte att de ska tro att deras berättelser kommer att jämföras eller ställas emot varandra eller liknande. Ibland verkar det som att de tror det. Jag påminner mig själv om att jag måste förtydliga detta i mötet med andra par. Det är också svårt att tala om vissa frågor eftersom jag är rädd att göra dem ledsna. Jag tänker att vissa frågor är bättre att ställa vid ett annat tillfälle när vi lärt känna varandra mer (Observationsanteckning).

Observationsanteckningen säger onekligen något om mig som forskare och manar till självvranskan och reflexivitet över den etnografiska

kunskapsprocessen. Som forskare och människa är jag mån om att upprätthålla god stämning i sociala sammanhang, men är jag för mån om detta och hur påverkar det projektet som jag genomför? Observationen illustrerar också de utmaningar med att relationskapa mitt i en relation som jag tagit upp ovan. Det fanns andra utmaningar som relaterade till dessa och i nästa avsnitt diskuterar jag hur jag metodologiskt och reflexivt hanterade deltagarnas relation och relationsskapande.

Att hantera möten och olika berättelser om relationen

Under en av intervjuerna var det en deltagare som frågade mig om min förståelse kring hur en parrelation ska vara. Deltagaren konstaterade och ville göra klart innan vi påbörjade samtalet att ”det inte finns en parrelation som är den andra lik”. Detta har sedan haft en viktig betydelse i mitt fortsatta arbete där jag reflekterat mycket kring min förståelse kring parrelationer och framförallt parrelationer där den ena stödjer, hjälper och vårdar den andra. Frågan är hur en kan hantera möten där, inte bara att relationerna är olika, men också där olika berättelser av samma relation gestaltas? Jag skulle vilja närma mig denna diskussion genom att använda den så kallade *barmhärtighetsprincipen* som utgångspunkt.

En stor del av den samhällsvetenskapliga forskningen handlar om att få förståelse för människors handlande och vad de säger genom tolkning av desamma (Gilje & Grimen 1992, s. 237–238). Barmhärtighetsprincipen handlar om att vi som forskare ska vara barmhärtiga i våra tolkningar och semänniskor som rationella aktörer. Enligt Nils Gilje och Harald Grimen (1992) kan barmhärtighetsprincipen formuleras i två punkter:

När vi ska försöka förstå vad en person menar med det han säger eller skriver, eller vad han gör när han handlar på ett visst sätt, eller vad som är poängen med det han säger, skriver eller gör, ja då måste vi *utgå* ifrån att han är förnuftig.

När vi tolkar en persons handlingar eller yttranden måste vi tolka dem så att personen framstår som *så förnuftig som möjligt*. Endast om detta *inte* är möjligt kan vi dra slutsatsen att han inte tänker och handlar förnuftigt. (Gilje & Grimen 1992, s. 239)

Barmhärtighetsprincipen kan ha olika betydelser i forskningen menar Gilje och Grimen (1992) fortsättningsvis. Det finns en moralisk betydelse som innebär att vi har respekt för att människor kanske tänker och handlar på ett sätt som vi inte först förstår, men att de är rationella utifrån sin egen kontext. En annan betydelse är att principen kan vägleda oss till intellektuell öppenhet, vilket

handlar om en öppenhet för att vi inte kan utesluta att det är våra tolkningar som inte är korrekta och att vi behöver vara öppna för att det finns förnuftighet i det som personen säger eller gör. En ytterligare betydelse är att det inte fungerar att utgå ifrån att individers handlingar och tankar inte är förnuftiga om vi faktiskt vill förstå hur ett samhälle fungerar. En sista betydelse berör hur vi ska bära oss åt för att skilja mellan bra och dåliga tolkningar, eftersom vi enligt barmhärtighetsprincipen i möjligaste mån ska undvika att göra tolkningar som gör att personen framstår som oförnuftig. Utifrån de två punkterna (1 och 2) ovan tolkar jag att dessa betydelser kan/bör appliceras och följas, självklart under skrivprocessen, men även under fältarbetet.

Mitt planerade tillvägagångssätt i studien var att göra individuella intervjuer samt intervjuer med paren gemensamt. Jag ville också följa med deltagarna på någon vardaglig aktivitet för att få en utökad förståelse för hur couplehood konstrueras eller görs i vardagsliv och i praktiken. När deltagarna blev tillfrågade var det inga som uttryckte att de ville genomföra en gemensam intervju. De föredrog individuella intervjuer. I sin forskning om hur queera partnermigranter och deras svenska partners upplever migrationsprocessen beskriver Sara Ahlstedt (2016) hur deltagarna i hennes studie föredrog att intervjuas parvis. En anledning till detta handlade om tidseffektivitet och att det ansågs enklare att bli intervjuade tillsammans. En annan anledning som Ahlstedt framhåller var att deltagarna inte ville riskera att ta upp något i intervjun som den andra partnern inte ville skulle komma fram, vilket kunde undvikas genom att de blev intervjuade tillsammans. En anledning till att deltagarna i min studie inte ville bli intervjuade tillsammans kan ha att göra med att studien handlar just om och fokuserar *relationen* och hur den påverkas av att man ger eller tar emot stöd av sin partner. De utmaningar som jag ställdes inför i mötena/intervjuerna med deltagarna var att de kunde uttrycka och ge ganska olika gestaltningar av relationen. Förutom att hantera min förförståelse om parrelationer och att det inte finns någon som är den andra lik behövde jag också förhålla mig till de olika gestaltningar som gavs om samma relation.

Det som var tydligt initialt var att det händer något i relationen när den förändras från att vara en kärleksrelation till en relation där en blir givare och en mottagare av stöd. Deltagarna gav här, på olika sätt och i olika omfattning, uttryck för hur en maktobalans i relationen successivt växte fram och där flera av de anhöriga beskrev sig som exempelvis projektledare, hemtjänstpersonal eller föräldrar snarare än make/maka och där närstående inte alltid kände sig bekväma med denna professionalisering/omvandling av kärleksrelationen. När den närstående blev sjuk överfördes mycket av hushållsarbetet och andra ansvarsområden i ett hem till den anhöriga, då den närstående inte längre kunde utföra saker i samma utsträckning som tidigare. Medan flera anhöriga beskrev att relationen inte längre var en ömsesidig kärleksrelation och hade lättare för att beskriva de negativa aspekterna, beskrev närstående att de kände en tacksamhet mot anhöriga över att de tog hand om dem på olika sätt. Men det är en balans att ge stöd och hjälpa utan att för den skull ta över för mycket. Flera

gav uttryck för att de blev för omhändertagna av sina anhöriga och att de ibland kände att de inte fick hjälpa till även om de ville. Vid ett intervjutillfälle när jag intervjuade en närstående fanns den anhöriga i rummet bredvid:

Frida: Vad skulle du säga att Ulla hjälper dig med Hans?

Hans: Hon gör väl allting.

Frida: Mm.

Hans: Fast...Jag skulle gärna ha, men det behöver du inte säga till henne...(viskar)

Frida: Nej.

Hans:...men hon gör för mycket, och jag får inte gå in i hennes matlagning. Fast jag har ju kunnat laga mat.

Maktobalansen i parrelationerna kunde framträda både i vardagsbestyr och i mer övergripande uppfattningar om relationen. Den blev också synlig vid konflikter. Anhöriga beskrev att de får dåligt samvete eftersom de känner att den närstående är i underläge när hen inte har möjlighet att uttrycka sig i samma utsträckning. Att vara reflexiv i relation till detta handlade bland annat om att vara medveten om denna maktobalans under fältarbetet och förstå deltagarnas ageranden och utsagor och att de berättelser som de gav om relationen var förnuftiga utifrån deras positioner i relationen, vilket ibland var en utmaning men som hjälpte mig i mina tolkningar. I själva skrivprocessen har utmaningen varit att balansera berättelserna om couplehood och hur dessa berättelser ska tolkas. Som forskare drabbades jag ibland av de svåra situationer som deltagarna kunde befinna sig i samt den ojämlika relationen, vilket blev tydligt i relation till vilka frågor jag som forskare ställde och inte ställde under samtalen.

Att ta ansvar för vad en lämnar efter sig - frågor som ställs och inte ställs

När jag funderar över reflexivitet, och mer specifikt min påverkan på interaktionen och de data som samlats in, i relation till barmhärtighetsprincipen så tänker jag att jag inte varit tillräckligt reflexiv under mitt fältarbete. Detta märktes inte minst under analys- och skrivprocessen. Analys- och skrivprocessen öppnade upp för frågor och reflektion kring hur jag hade kunnat hantera det som diskuterats i texten på ett annorlunda sätt. Jag insåg att jag varit ganska upptagen av tankar på vad jag lämnar efter mig hos deltagarna på fältet att jag glömde (undvek?) att ställa frågor om exempelvis kärlek och intimitet. En av deltagarna uppmärksammade mig på detta genom att säga till mig att hen inte tagit i sin make/maka sedan hen blev sjuk och sa till mig att ”den frågan har du inte ställt” samtidigt som hen konstaterade att det ju beskrevs i informationsbrevet att våra möten skulle handla om relationen.

Självklart ska jag som forskare vara reflexiv och etiskt medveten och det kan ju ses som något medmänskligt att inte ställa känsliga frågor. Men frågan är vad som händer med deltagarnas agens när de inte själva får avgöra vilka frågor de vill eller inte vill svara på? Ser jag dem som förnuftiga människor när jag inte ställer vissa frågor för att jag antar/tänker/känner att de är för känsliga? Det var framförallt till den närstående som jag hade svårt att ställa frågor kring relationen. Dels kunde det bero på att partnern fanns i rummet bredvid, vilket begränsade interaktionen och samtalet (som jag beskrev tidigare), dels berodde det på att jag inte ville lyfta sådant som kunde få de närstående att känna sig enbart definierade utifrån sin sjukdom eller funktionsnedsättning. Jag ville fokusera på förmågor och positiva händelser eftersom det ofta var en tung situation som mötte mig. Men kanske hade de behövt mer stöd i att ta upp de saker som ses som viktiga för en relation men kan vara känslig att ta upp med en person som en inte känner? Jag skulle vilja belysa mitt sätt att tänka kring detta under fältarbetet genom nedanstående observationsanteckning:

John har inte så mycket ögonkontakt under intervjun, på grund av sin funktionsnedsättning. Då och då får vi kontakt och jag oroar mig lite över om det kommer att påverka vilken kontakt vi får. Men den oron går snart över och jag slappnar av. John har haft sin funktionsnedsättning under en lång tid och det blir uppenbart att han är van vid detta. Samtalet flyter på. John vill gärna prata om bilar som har varit ett stort intresse för honom tills för ett år sedan då han var tvungen att sluta köra bil på grund av sin sjukdom. Jag inser att det är svårt för honom. John berättar att Maja hjälper honom med det mesta, att han inte kan klä på sig själv. Han berättar att han sover dåligt och får gå upp om nätterna. Då sätter han sig vid fönstret där vi sitter nu. Han har dödsångest. Han har tankar om att om han somnar kanske han inte vaknar igen på morgonen. Jag känner att det är svårt att ställa frågor av mer personlig karaktär, såsom hur det påverkar relationen när man blir sjuk och behöver stöttning. Jag känner att jag inte bara vill fokusera på sjukdom och att vara i behov av hjälp och stöd. Jag vill inte reducera honom till att bara vara sjuk och behövande. Så vi pratar om bilar och om jobb. Men det blir trots allt en hel del prat om att vara sjuk. Maja var på nedervåningen. Hon kunde höra vad vi pratade om och det gjorde det svårt att gå mer på djupet. Det kändes inte bra att första gången vi ses ställa vissa frågor för att det kanske kunde upplevas som att vi pratade illa om den andra personen. Kanske skulle de då ångra sig och inte vilja vara med. Kanske skulle jag röra upp saker hos dem som inte vore bra för deras relation? Ändå kände jag att John hade mycket mer att prata om och att han säkert skulle svara om jag frågade honom (Observationsanteckning).

När jag läser denna och mina övriga observationsanteckningar så kan jag minnas känslan i situationen och hur jag tänkte, men så här i backspegeln ifrågasätter jag efterlevandet av barmhärtighetsprincipen i att inte ställa frågor som förefaller ha stor relevans för att förstå couplehood. Jag menar att det går att ifrågasätta både hur detta påverkat kunskapsproduktionen och agensen för dem som delat med sig av sina liv. En konsekvens av min ”barmhärtighet” var att jag ibland missade viktiga delar av couplehood och att anhörigberättelserna om couplehood blev rikare och mer omfattande.

Att det blev så berodde dels på att flera av de närstående hade svårigheter när det gällde talet eller med att reflektera, vilket gjorde att de gärna ville att jag skulle ställa ja och nej-frågor och därför fick jag heller inga utförliga svar. Dels blev det ibland viktigare för mig att lämna deltagarna med en positiv känsla efter vårt möte än att jag skulle få svar på de frågor som jag hade. Själva relationsskapandet blev viktigare. Jag tänker att det i relation till detta är värt att ställa frågan om vems bild av couplehood som blev den mest tonsättande? Vad händer när den ena kan förmedla en berättelse om relationen och den andra inte kan det på samma sätt? Kanske skulle jag exempelvis ha intervjuat de närstående flera gånger för att skapa jämbördighet? När jag nu skriver på min artikel, det vill säga den studie som denna text bygger på, försöker jag göra mitt bästa för att balansera berättelserna/erfarenheterna och att vara barmhärtig i mina tolkningar. Kanske hade denna process varit enklare om jag strävat efter barmhärtighetsprincipen även under fältarbetet?

Avslutande diskussion

I den här texten har jag valt att reflektera över och diskutera mina erfarenheter av möten, intervjuer och observationer med äldre par utifrån reflexivitetsbegreppet och barmhärtighetsprincipen. Trots att jag upplevde mina val och avväganden som rimliga under fältarbetet har jag, när jag processat dem vidare under analys- och skrivarbetet samt i skrivandet av denna text, kunnat se dem genom en annan lins. Jag hade dock ändå inte fullt ut kunnat förbereda mig på vad exempelvis mötena med Irene och Olof, som jag inledde texten med, skulle innebära. Och det vore inte heller ödmjukt och respektfullt att förutsätta det, eftersom det är först när vi verkligen lyssnar på en annan människa som vi kan få förståelse för hens situation även om vi aldrig helt och fullt kan sätta oss in i hur hen har det (jfr Young, 1997).

Det kan konstateras att funderingar och reflektioner kring tillvägagångssätt och etiska frågor inte är avklarade när en etikansökan har sänts in och blivit godkänd, eller när fältarbetet avslutats. Dessa frågor är en ständigt pågående process under en studies gång och (åter)aktualiseras igen under skrivandet av studien (Davies 2008). Det fanns utmaningar i mötet med deltagarna som jag blev uppmärksam på och som sätter ljus på att kunskapande även kan göras ”baklänges”. Kunskapandet är till viss del villkorat genom de relationer som

etablerats tidigare i fältarbetet, genom val som formuleras i en etikansökan, och i intervju- och observationsstrategier med mera. Men reflexivitet och kunskapande handlar också om att reflektera över de val som gjorts mer eller mindre medvetet under studiens gång och balansera dessa i en slags konsekvensanalys. Kanske kan en som forskare först då närma sig ett respektfullt ansvarstagande för kunskapens situering och efterleva barmhärtighetsprincipen i större utsträckning. Cara Blaisdell (2015) konstaterar att saker som personlighet, identitet, känslor, etik och epistemologi är oskiljbara inom forskningen och gör följande konklusion gällande reflexivitet, som också får avsluta denna text:

It is not possible for researchers to completely account for the various aspects of their positioning in social research contexts— and attempts to do so may not actually ameliorate the effects of that positioning. However, by taking a reflexive approach, researchers can foster transparency and honesty about the relational nature of the research process (Blaisdell 2015, s. 89).

Referenser

- Ahlstedt, Sara. (2016). *The feeling of Migration. Narratives of Queer Intimacies and Partner Migration*. Diss., Linköping: Linköping University. <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:945415/FULLTEXT01.pdf>
- Aspers, Patrik. (2011). *Etnografiska metoder* (2 upplagan). Stockholm: Liber AB.
- Blaisdell, Cara. (2015). Putting reflexivity into practice: experiences from ethnographic fieldwork. *Ethics and Social Welfare*. 9(1), ss. 83-91.
- Davies Aull, Charlotte. (2008). *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and others*. New York: Routledge
- Gilje, Nils. & Grimen, Harald. (1992). *Samhällsvetenskapens förutsättningar*. Göteborg: Daidalos.
- Hammersley, Martyn. & Atkinson, Paul. (2007). *Ethnography-Principles in practice* (third edition). New York: Routledge.
- Kaplan, Lori. (2001). A couplehood typology for spouses of institutionalized persons with Alzheimer's disease: Perceptions of 'we' – 'I'. *Family Relations*, 50(1), ss. 87-98.

- Pinquart, Martin. & Sörensen, Silvia. (2011). Spouses, Adult Children, and Children-in-law as Caregivers of Older Adults: A Meta-Analytic Comparison. *Psychol Aging*, 26(1), ss. 1-4.
- Socialstyrelsen. (2012). *Anhöriga som ger omsorg till närstående – omfattning och konsekvenser*. Hämtad från Stockholm: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepointdokument/artikelkatalog/ovrigt/2012-8-15.pdf>
- Socialstyrelsen. (2014). *Anhöriga som ger omsorg till närstående – fördjupad studie av omfattning och konsekvenser*. Hämtad från Stockholm: <https://www.socialstyrelsen.se/globalassets/sharepointdokument/artikelkatalog/ovrigt/2014-10-10.pdf>
- Young, Iris Marion. (1997). Feminism and the public sphere. Asymmetrical reciprocity: On moral respect, wonder, and enlarged thought. *Constellations*, 3(3), ss. 340-363.

6. Att skapa (och avsluta) tidsbegränsade nära relationer

Maria Nordstedt

Det är söndag eftermiddag. Jesper har ringt mig från behandlingshemmet där han har varit i några veckor och vi pratar om hur han haft det sedan vårt senaste samtal. Han frågar mig vad jag har gjort och jag berättar bland annat att jag har planerat för tårtkalas på den sprutbytesmottagning där vi träffades för nio månader sedan. Jesper och jag har träffats mycket och de senaste fyra månaderna har vi haft kontakt många dagar i veckan; långa telefonsamtal som ibland varat i många timmar och möten som varat upp till ett halvt dygn. Vi har inte setts på tre veckor nu, senast var när jag besökte honom då han var inlagd för abstinensbehandling innan han åkte till behandlingshemmet. Jag berättar att tårtkalaset är avslutningen på fältarbetet i väntrummet. Han blir helt tyst en liten stund.

Maria: Är du kvar..?

Jesper: Jaaa...

Maria: Hur är det?

Jesper: Det känns som om du säger hejdå...

Maria: Vad tänker du om det?

Jesper: Nej, men alltså, det känns jobbigt. Det vill jag ju inte (Fältanteckning oktober 2019).

Inledning

Några månader in på forskarutbildningen var det dags att skriva etikprövningsansökan för avhandlingsprojektet. Jag hade dragit lite på det eftersom jag tänkte att det här med att vara konkret och att strategiskt arbeta fram en plan skulle kunna hämma min kreativa process. Det finns flera utmaningar med att fylla i en etikprövningsansökan. En sak var särskilt svårt, att skriva hur länge fältarbetet skulle pågå. Tiden för fältstudien är viktig för att etikmyndigheten ska få en uppfattning om omfånget på studien, men också för att strukturera upp det framtida arbetet med avhandlingen. Att etablera och upprätthålla relationer är tidskrävande, men samtidigt det som ger etnografin dess unika närhet (Davies, 2008; Lalander, 2009; van Maanen, 2010; O'Reilly, 2012). Så tidsomfattningen är en viktig del i planeringen. Närheten mellan forskare och forskningsdeltagare diskuteras ofta i metodböcker och

etnografiska forskningsprojekt utifrån begreppen närhet och distans (se t.ex. DeWalt & DeWalt, 2002; Davies, 2008; Lalander, 2016). Den största farhågan med etnografisk forskning tycks vara risken med 'going native'. Begreppet är kopplat till långvariga fältarbeten baserade på närhet och kommer kort att diskuteras senare i texten. I föreliggande text kommer framför allt närhet att beröras. För mig kändes det svårt men nödvändigt att ha en ungefärlig tidsram för fältstudien. Tänk om det visade sig att jag uppskattat helt fel? Det här med att "gå hem" från fältet kändes, redan innan jag äntrat det, som en utmaning. Det blev det också.

Den här texten handlar om svårigheten att lämna fältet på ett etiskt och respektfullt sätt. Jag kommer också att diskutera emotionella dilemman kopplade till ämnet, såsom att finna vänner bland forskningsdeltagarna och hur närhet kan påverka processen med att lämna fältet (se t.ex. Adler, 1985; Taylor, 1993; Bourgois, 1995/2003; Svensson 1996/2007; Hammersley & Atkinson, 2007; Lalander, 2001, 2009, 2016; Lander, 2003). Jag menar att sådan närhet är viktigt att reflektera över, inför och under hela fältarbetet, för att inte bli överrumplad på slutet men också för att forskare som har arbetat etnografiskt tillbringat mycket tid tillsammans med människorna i fältet. De nära relationerna kan innebära att det blir emotionellt svårt att avsluta för såväl forskare som deltagare, vilket Jesper beskriver i inledningen. Huvudsakligen kommer jag använda mina erfarenheter för att exemplifiera mina resonemang och tydliggöra hur och varför det är relevant med en diskussion om känslor och närhet i etnografisk forskning på narkotikafältet (jmf Pink, 2009, om hur deltagande observationer är sociala och sensoriska möten).

För att återknyta till de inledande orden om etikprövningsansökan så garanterar en godkänd sådan inte att etiska kodexar och överväganden är närvarande i projektet därefter. För det krävs ett omfattande arbete längs med hela processen och ju känsligare situationer som studeras, desto större krav på etiska reflektioner (Richert, 2014; Lalander, 2016). Inom etnografisk forskning finns omfattande arbeten som lyfter vikten av, och svårigheter med, tillträdesprocessen. När det kommer till avslutet eller kanske ännu hellre, det som kommer efteråt, är det beskrivet i betydligt mindre omfattning.

Avhandlingsidén

Syftet med avhandlingen är explorativt: att undersöka vardagslivet för personer som injicerar narkotika, med ett speciellt fokus på sprutbytesmottagningarnas betydelse i människornas liv. Det etnografiska fältarbetet består av två större delar. Den ena delen utgår från två väntrum på sprutbyten i södra Sverige och den andra delen handlar om att följa fem personer i deras vardagsliv. Väntrumsstudierna pågick under perioderna juli 2018 till oktober 2019 samt februari 2019 till november samma år. De fem personerna rekryterades hösten 2018 och denna del är, under hösten 2019 då denna text skrivs, ännu pågående. Det etnografiska huvudmaterialet kompletteras med djupintervjuer, fotografier

och flera hundra sidor textkonversationer samt många, många timmars telefonsamtal.

Att etablera relationer och välja ut forskningsdeltagare

Att komma människor nära är etnografins grundsten. Närheten kan dock beskrivas på olika sätt och tar sig olika form på olika fält. Mitt fält är inte platsbundet utan mina avgränsningar har utgått från narkotikaanvändning och besök på sprutbyten snarare än sprutbytenas fysiska rum. Det innebär att urbana miljöer, inklusive sprutbytena, står för den rumsliga aspekten medan människorna som använder narkotika är det som jag menar är mitt fält (jmf Kien, 2009).

För att kunna skapa relationer krävs först och främst tid och nyfikenhet. Jag befann mig många timmar i väntrummen på två sprutbyten innan jag bestämde mig för att följa med någon därifrån. Det handlade om flera aspekter; människorna som kom till det särskilda sprutbytet skulle träffa mig många gånger, få möjlighet att ställa frågor och undersöka vem jag är, precis som att jag behövde göra det motsatta. Jag ville visa att det går att lita på mig och gärna att de första observationerna utanför sprutbytena skulle kännas bra för de som deltog, så att de kunde berätta för andra om projektet. Jag tänkte att det skulle underlätta den fortsatta rekryteringen av forskningsdeltagare. Flera personer i väntrummen hade uttryckt att forskningsprojekt innebär att fylla i enkäter eller besvara snabba frågor och det kändes viktigt att de jag träffade fick se att det här projektet hade ett annat upplägg, där vi fikade och samtalade tillsammans. Självklart är det alltid viktigt att fältarbetet blir lyckat så till vida att forskare och forskningsdeltagare känner sig nöjda men det var inga spontana val av personer de första gångerna.

Efter de första träffarna utanför sprutbytena skedde en förändring i väntrummen. Människor berättade för varandra om mig och sakta blev jag allt mer accepterad. När ett drygt år hade gått konstaterade jag att jag nog mer sågs som en av patienterna än en ur personalen av flera av dem som besökte sprutbytena. Jag blev också inbjuden till en mängd olika sammanhang i forskningsdeltagarnas vardag; till deras hem och vänner, till parker där de hängde, till frivården, skatteverket och så vidare. Det har funnits en stor vilja från forskningsdeltagarna att delta i projektet och ett ömsesidigt intresse för kunskapsproduktionen. Människor har deltagit i studien i stor omfattning och har kontaktat mig lika ofta som jag själv har kontaktat dem. Vid ett tillfälle fick jag ett meddelande på telefonsvararen av en person som ville delta i projektet: *Hej, jag heter Mikael, jag såg din lapp i väntrummet, jag vill gärna vara med, ring mig så pratar vi mer!* Jag hade pratat med flera personer som han känner och nu ville han också delta i studien. Han har varit en av de personer som hört av sig och velat vara med i större utsträckning än vad jag har haft möjlighet till,

detta eftersom han kom in relativt sent i fältarbetet. Forskningsdeltagarna har berättat att de deltagit för att det är viktigt för dem att få berätta om sina liv och för att de vill bidra till att hjälpa andra i liknande situationer. Flera menar även att deras liv blir mer begripligt för dem genom att tala om det, vilket kan ha bidragit till det stora engagemang som funnits kring att vara med. Ian, en av de fem, sa till exempel ”jag hör ju hur dumt det låter när jag säger det högt”, när vi samtalade om hur hans liv påverkades av att människor ständigt sökte honom för att köpa narkotika och hur han anpassade vardagen efter det.

Urvalet kan diskuteras utifrån platser och utifrån forskningsdeltagarna. I föreliggande text är människorna i fokus eftersom det är närheten till dessa som texten berör. De personer som jag följde i vardagen valdes utifrån vad jag kallar för ett strategiskt emotionellt urval. Jag menar att det är strategiskt därför att personerna valdes utifrån ett fåtal urvalskriterier med spridning på narkotikapreferens, kön och till viss del även ålder. Personerna behövde göra några besök i verksamheten under den tid jag befann mig i väntrummen och är människor som jag haft lätt att samtala med. Med tanke på omfattningen av observationerna i vardagslivet är urvalet emotionellt därför att det krävs att samtalen och umgänget flyter lätt samt att människorna är intresserade av att berätta om sina liv (jmf. Davies, 2008, diskussion om att forskningsdeltagare ofta väljer forskare utifrån liknande principer). Ett strategiskt emotionellt urval kännetecknas helt enkelt av att det skulle vara trivsamt att spendera mycket tid tillsammans men också en strategisk aspekt utifrån de uppsatta urvalskriterierna som presenterades ovan.

Att skapa närhet genom mobiltelefoner

Att följa någon i vardagslivet är idag någonting helt annat än hur det var för 20 år sedan. Möjligheten att kunna använda mobiltelefonen i vardagen ger en annan dimension av närhet och relationsskapande (Caronia, 2005). Tillgängligheten till mobiltelefoner är större men det är också mycket billigare att ringa och skicka textmeddelanden än förut. Sms och chattprogrammet Messenger möjliggör snabba konversationer, vilket inneburit att jag har kunnat hålla kontakt med människor på avstånd. Många offentliga platser har wifi tillgängligt för medborgarna och ibland har någon av forskningsdeltagarna bara behövt stå lutad mot väggen på en akutmottagning för att komma åt internet och på så sätt kunna höra av sig till mig. Det har inneburit att vi haft kontakt trots att telefonkortet har varit tomt på pengar. För flera av personerna i studien har mobiltelefoner (och telefonnummer!) bytts många gånger under tiden för min fältstudie och då har Messenger varit ett bra alternativ eftersom kontakterna sparas på nätet.

Möjligheten för forskningsdeltagarna att välja kommunikationskanal har troligtvis skapat ett rikare material och närhet eftersom det är möjligt att lära känna varandra och skapa en relation som liknar den som finns på andra håll i

samhället och som de delar med andra personer. Resultatet av det blir en möjlighet att komma flera människor nära på kortare tid, genom flexibilitet och tillgänglighet från båda håll. Flexibiliteten i snabba, korta meddelanden som kan besvaras när det passar inkräktar inte i vardagen lika mycket som ett telefonsamtal. Om forskaren ringer vid ett olämpligt tillfälle upprepade gånger kan detta upplevas som störande eller förmedla en känsla av att vara jagad. Genom telefonen kan forskaren vara tillgänglig i större utsträckning och därmed vara en del av forskningsdeltagarnas vardag parallellt med sin egen, istället för efteråt, om hon vill.

Känslor här och nu, ögonblicksbilder från händelseförlopp, ofta utanför kontorstid, ger en annan inblick i människors vardagsliv än om en måste vara fysiskt närvarande. Att forska under kontorstid har sina begränsningar och i mitt projekt har jag valt att vara tillgänglig i princip all vaken tid. Det har krävts en viss flexibilitet från min sida men flera forskningsdeltagare har uttryckt att detta inneburit att de känt sig betydelsefulla eftersom de upplevt sig prioriterade framför annat. Många har påtalat hur viktigt det är eftersom de är vana vid att behöva förhålla sig till myndigheters och andra verksamheters öppettider. Flera har beskrivit att de upplever det som att personer som inte är flexibla i sitt arbetssätt har arbetet enbart som ett jobb, och att de inte bryr sig om människorna de träffar. Det har också inneburit att jag inte ses som en myndighetsperson. Visst har det funnits gränser från min sida men eftersom det här är ett forskningsprojekt under en begränsad tid har jag ändå valt att arbeta så här. Det har funnits tillfällen när någon har bett om pengar eller har hört av sig och bett mig ringa tillbaka omgående, när jag har sagt nej. Forskning utanför kontorstid är troligen vanligare i etnografiska projekt än i andra studier med tanke på att det ofta är vardagen som undersöks.

Närheten kan omfatta vardagslivets alla skiftningar och skapar möjligheter att visa en komplex bild av forskningsdeltagarnas liv. Genom en sådan temporärt skapad närhet kommer jag förbi det som Karen O'Reilly (2012) beskriver som det första intrycket och jag kan se sådant som först varit dolt. När detta sker, att vi blir familjära med det vi studerar, skapas en förståelse som är djupare än det första intrycket. Vi kommer nära och det blir möjligt att på djupet studera komplexa sociala fenomen (jmf Agar, 1980/1996; Adler & Adler, 2007) men det krävs reflexivitet under tiden för att närheten inte ska bli en begränsning utifrån exempelvis problematisering av empirin (Hammerlsey & Atkinson, 2007). Närhet beskrivs av etnografiska forskare som en möjlighet att få en subversiv och mindre tillrättalagd berättelse utifrån Erving Goffmans (1959/1988) perspektiv på hur vi presenterar oss själva i olika sammanhang (se även Lalander, 1998; Svensson, 2003). Jag skulle vilja påstå att möjligheten att använda digitala medier har varit närmast avgörande för den närhet som uppstått mellan mig och flera av forskningsdeltagarna.

Att skapa hållbara relationer och sätta gränser

När relationer varat intensivt över tid skapas förtroende och tillit. Narkotikafältet innehåller flera normöverskridande, ibland skamfyllda, komponenter och kräver en relation som kan bära starka emotioner. I slutet av fältarbetet fick jag möjlighet att delta i några av forskningsdeltagarnas vardagsliv i vad jag upplevde som fullt ut. Jag bjöds in till deras hem, till vänner, deltog när narkotika köptes och såldes och även när den injicerades. Ibland fick jag frågan om jag "fått svar på mina frågor" för att kunna förstå någonting särskilt som vi diskuterade eller om det var någonting mer jag behövde se eller få berättat för mig. Själva injicerandet är en känslig situation där människan blottar en del av sig själv. Jag har funderat mycket över om jag skulle närvara vid drogintag. Tidigt insåg jag att det inte går att fatta generella beslut för vad jag skulle bevittna men att den etiska diskussionen skulle genomsyra min forskning. Det finns exempel, som Alice Goffman (2015), som berättar om hur hon slukades upp av sitt fältarbete och drog sig undan från akademiska sammanhang och handledningsträffar. Genomgående uppstår etiska frågor i hennes fältstudie som hon lämnar ofreflekterade i sin text som gör att forskningen kan uppfattas som gränslös.

I ett forskningsprojekt behövs gränser för att skydda såväl forskare som forskningsdeltagare, även om dessa kan vara svåra att överblicka på förhand. Vid ett tillfälle under våren 2019 satt jag och Hampus i hans soffa när han fick ett helt annat kroppsspråk än tidigare. Jag frågade om han började bli abstinent eftersom det var en motorisk orolighet jag uppfattade. Det korta samtalet som följde slutade med att han försvann in på toaletten för att injicera heroin. Först tog han fram det naloxon-kit han fått från sprutbytet. Naloxon är ett motgift mot heroin och skulle Hampus ta en överdos skulle jag kunna hjälpa honom. Han försäkrade mig om att det inte skulle ske men förstod min oro och lämnade den lilla röda väskan på vardagsrumsbordet framför mig. Toalettdörren lämnades öppen. Denna korta sekvens visar på den närhet som uppstått genom att vi befinner oss i hans hem där han injicerar heroin. Det förtroende som ges i etnografisk forskning måste hanteras varsamt på grund av den makt forskaren får att skildra människors liv (jmf Bourgois & Schonberger, 2009). Sådan makt blir märkbart närvarande i situationer som den som beskrivits ovan. Hampus utsatthet i förhållande till mig som forskare när han nyligen injicerat men även min egen, som senare ska beskriva det jag varit med om.

Med tiden upplevde jag en omsorg från forskningsdeltagarna. Det kunde visas och komma till uttryck genom sällskap till tågstationen, ett sms med en fråga från gårdagens samtal, frågor om hur jag mår på ett annat sätt än det slentrianmässiga "hur är läget?". Förändringen, tänker jag mig, står för en fördjupad relation. I vissa sammanhang hjälpte forskningsdeltagarna mig att förbli anonym. Det kunde vara situationer där vi träffade andra människor och där min närvaro skulle kunna innebära konsekvenser för någon av oss. Jag presenterades då oftast som en "flickvän, typ", ett luddigt sätt att försöka

beskriva att vi träffades med det syftet men inte hade nått officiell status ännu.

Det här handlade om att skydda forskningsdeltagarna och mig. Jag var inte intresserad av att 'forska på' de människor som vi träffade där jag var anonym utan det centrala var forskningsdeltagarens vardag. Det har gett mig möjlighet

att få ta del av skeenden som ibland är så vardagliga att de kan verka innehållslösa men som visat sig vara väldigt viktiga, som rytmen i vardagen av återkommande aktiviteter. Det har också inneburit en möjlighet att faktiskt ta del av många av de saker som är just vardag för någon som injicerar narkotika.

Min nyfikenhet har varit en stor fördel i fältarbetet. Det kan förstås även bli enerverande för de personer som deltar i projektet och därför har det varit viktigt

för mig att diskutera själva metoden under fältarbetet "hur är det att bli observerad så här?", "hur tänker du kring alla mina frågor?" eller "finns det situationer som du upplever som jobbiga när jag är med?". Det i sig bidrar till en delad erfarenhet där ord såväl som handling skapar en delvis gemensam syn på kunskap. Det skapar även förståelse för det jag gör men även att poängtera

att det här är mitt arbete. Det senare har varit särskilt viktigt då jag kommit flera av forskningsdeltagarna mycket nära. Det har känts oetiskt att spela på att vi umgåtts mycket över lång tid och min rädsla över att de kanske glömt bort syftet med våra träffar har gjort att jag ibland varit övertydlig med mitt syfte att träffa dem. Det kan exemplifieras genom att flera sagt saker som: "ja, jag vet, det här

är ditt jobb bla-bla-bla", med glimten i ögat. Att etablera och vidmakthålla relationer görs genom nyfikenhet och mycket tid men det innebär även att dela med sig av sig själv. Ett annat sätt att beskriva detta på är att forskaren får kliva

ur det som ofta beskrivs som den neutrala och objektiva forskarrollen och istället visa känslor och medmänsklighet, vilket jag upplever att också de gjorde, det blev en ömsesidig respekt för våra personer i kontakten.

Att bibehålla relationer genom forskarens viktigaste verktyg – hon själv

Relationer som varar intensivt över tid genererar förtroende och tillit. Relationer som kan bära svåra emotioner krävs för att forskaren ska få ta del av situationer och händelser som kan framstå som svåra. I narkotikavärldarna finns flera normöverskridande, ibland skamfyllda, komponenter och relationsbyggande blir därför en viktig metodologisk fråga. I etnografisk forskning är det viktigaste verktyget forskaren själv (Davies, 2008). Som forskare är det inte möjligt att genomföra den här typen av studie utan att själv vara inblandad i allra högsta grad. Det innebär att jag har berättat om mig själv, svarat ärligt på alla frågor och bara vid något enstaka tillfälle sagt att jag inte vill svara på den fråga som ställts. De människor jag träffat inom ramen för forskningsprojektet känner mig nu mycket väl. Hur kan vi undvika att komma för nära i sådana situationer? Går det att komma för nära?

Fältarbetet har varit emotionellt omtumlande ibland när jag inte har kunnat ingripa när någon mår allt sämre, att inte hålla med om beslut som fattats av myndigheter eller av omtanke om de personer som jag varit nära. Jag upplever diskussioner om att bry sig om forskningsdeltagarna som tabubelagda och att de sällan beskrivs i akademiska sammanhang. Är det för att vi är så rädda för att komma för nära de människor vi möter i våra forskningsprojekt? Närheten resulterar självklart i att det kan vara svårt att lämna fältet. Människorna finns kvar "där ute" medan jag går hem och gör karriär på våra möten. Samtidigt är det inte möjligt att bedriva forskning i socialt utsatta miljöer utan att människor fortsätter sina liv och forskaren avslutar sitt fältarbete. Jag menar att det därför är viktigt med reflexivitet som omfattar forskarens egna känslor och ställningstagande gentemot sin egen roll. Det finns dock andra sätt att avsluta som innebär att relationerna inte måste upphöra. Om utgångspunkten är att det är människor vi möter i vår forskning så borde det även omfatta en sannolikhet att någon av dessa människor är en person som det uppstår vänskap med.

I mitt fall valdes de personer som jag följt i vardagen utifrån att de skulle vara inskrivna på sprutbytet men också utifrån det som jag har beskrivit som strategiskt emotionellt urval och som enkelt kan beskrivas som personkemi. Det styrker sannolikheten för att vänskap ska uppstå. Det är inte oproblemiskt. Tvärtom, forskaren har nämligen makt att redogöra för vad hon önskar och det är inte alltid det som forskningsdeltagarna kanske önskat. Närheten kan även vara problematisk utifrån en begränsning av vilka forskningsdeltagare som deltar i studien. Det finns en tydlig hierarki på fältet och av respekt eller rädsla kanske någon avstår från att delta (jmf Hammersley & Atkinson, 2007). I mitt forskningsprojekt har detta inte varit påtagligt eftersom människor kommit till sprutbytena på olika dagar och tider.

Min utgångspunkt har under hela forskningsprojektet varit att det är människor jag möter, i många fall i svåra situationer, men rationellt tänkande individer. Med det som fokus kändes det underligt att från början säga att jag helt säkert inte kommer att tycka om de människor som jag lär känna.

I vetenskapliga texter diskuteras sällan vad som händer med de relationer som etablerats under ett forskningsprojekt när det avslutas. Eftersom etnografins närhet ger oss möjligheten att lära känna människor är jag övertygad om att många etnografer har en relation med människor de mött i sina projekt, om än i en annan form än under fältarbetet. Den kritik som ofta riktas mot begreppet närhet är risken med att 'going native' (Davies, 2008; Lalander, 2011). Begreppet betyder att forskaren slukas upp av sitt fält och blir en del av det. Det är svårt att se hur någon kan 'going native' när fältet är människor som injicerar narkotika. Skulle det innebära att forskaren behöver injicera narkotika för att 'going native'? Det finns en viktig poäng här. Att bibehålla en medvetenhet om, och ett fokus på, att det är ett forskningsprojekt som genomförs är viktigt. Det kan göras på olika vis och ett sätt är att ha återkommande diskussioner om metodologiska och etiska frågor med forskningsdeltagarna. Då påminns såväl forskare som forskningsdeltagare om

vad som är poängen med mötet och det blir respektfullt genom att bjuda in forskningsdeltagaren till ett samtal utifrån deras erfarenheter och position. Här poängteras även deras roll och det blir ännu ett sätt att visa att deras synpunkter är viktiga och att de är med och skapar den empiri som ligger till grund för studien.

Att avsluta och gå hem från ett fält av människor

I textens inledande fältanteckning berättar jag för Jesper om det stundande tårtkalaset och han hjälpte mig med planeringen. Vikten av att avsluta väntrumsstudierna så att människor uppmärksammade det hade två skäl. Det var viktigt för min skull, och tror jag, för alla människor jag mött i fältet. Sexton månader är en lång tid och jag har lärt känna så många människor under den här perioden som delat med sig generöst av sina liv, tankar och erfarenheter. Jag har lärt känna dem och lärt mig av dem. Att som etnograf komma in i ett sammanhang som detta har inneburit att jag måste gå 'all in', bjuda på min egen historia, på min person. Det är svårt och oetiskt att förvänta sig att människor ska svara ärligt och öppet på frågor som rör deras innersta och kanske mest känsliga, ibland aldrig berättade, historier utan att själv delta i samtalet. Att visa att det var slut handlade också om respekt, att jag inte blev en i raden av människor som försvinner utan att säga adjö.

På det mindre sprutbyte som jag befunnit mig en kortare tid på, lämnade jag en stor låda med godis. Den lite större mottagningen har ett stort väntrum och där serverade jag tårta under en hel dag. Att avsluta med någonting som i sammanhanget sågs som udda innebar frågor om varför det fanns godsaker på mottagningarna men på det viset spred sig informationen om att jag slutar. Det visade sig inte minst efteråt, när människor kontaktade mig över telefon eller bad personalen på sprutbytet om hjälp med att förmedla sina kontaktuppgifter.

Viktiga saker framkom under framför allt tårtkalaset. En sådan viktig sak var att validera min egen roll. Under dagen bekräftades mina tankar om vad det gör med människor att bli behandlade med respekt och ges utrymme att berätta sina livsberättelser, vilket var ett återkommande tema den dagen. Det var också viktigt att se att många ville att jag skulle behålla deras kontaktuppgifter för att kunna höra av mig i framtiden för en fika och kompletterande frågor. Jag tolkar

det som att det varit en ömsesidig relation, där vi genererat massor med kunskap, tillsammans. Den här dagen handlade min närvaro i väntrummet om någonting annat än det som var brukligt. Tårtorna gjorde att de flesta som kom till väntrummet frågade varför det bjöds på tårta och då blev det mer fokus på att jag slutar än på att jag undersöker erfarenheterna av sprutbyten. Att visa omsorg genom att säga "hej då" var extra viktigt i ett sammanhang som detta, där människor engagerat sig i så hög utsträckning och där de ofta bär med sig erfarenheter av att bli lämnade eller svikna av andra människor. En annan poäng

är att det bedrivs en del forskning på den här mottagningen och det är viktigt att inte förstöra för framtida forskningsprojekt.

När de officiella avsluten var gjorda i väntrumsstudien kontaktade jag de personer som jag haft tät kontakt med och informerade dem skriftligen och över telefon, om att väntrumsdelen var avslutad men att jag gärna hörde av mig längre fram om jag hade några frågor och att de gärna fick höra av sig till mig. Merparten svarade och samtyckte till detta.

Avslutning

Närhet till forskningsdeltagare är en komplex fråga och för mig har det varit viktigt att bedriva forskning som genomsyras av respekt för forskningsdeltagarna. Det har jag gjort genom att prata med människorna som människor i första hand och inte som personer som injicerar narkotika, och genom att diskutera etiska- och metodologiska frågor tillsammans. Att våga komma nära för att få en mer komplex bild av människornas vardagsliv än den tillrättalagda bild som kan nås vid enstaka möten eller strukturerade intervjuer (jmf Svensson, 2003). Som beskrivits ovan skulle det närmast vara märkligt om ingen av de människor som deltog i det intensiva fältarbetet skulle bli varaktiga relationer, speciellt med tanke på urvalskriterierna. Mobiltelefoner och digitala verktyg har skapat en möjlighet att komma nära i det vardagliga livet och att skapa intensiva relationer. De liknar helt enkelt vänskapsrelationer i större utsträckning, också för att det är ett mer avslappnat sätt att kommunicera på. Vardagliga saker, som att äta tillsammans eller att bli hembjuden till någon på fika, är också sådant som skapar sociala band och stärker relationer (jmf Lalander, 2016).

Den inledande fältanteckningen handlar om en av de personer som jag haft kontakt med i hundratals timmar. Jesper har visat sin vardag som hemlös i en större stad, där försörjning och en plats att sova på är aktuella frågor varje dag. Han är beroende av opioider och har kämpat i många månader med sin drogfrihet. Fortsättningen på samma anteckning får avsluta den här texten:

Jesper och jag diskuterar vår relation, hur det har varit och förväntningar och känslor kring framtiden. Vi är överens om att relationen ska fortgå men att den kommer behöva förändras lite. Jag berättar att jag har en inbokad konferens nära den stad där han befinner sig nu. Han säger att han ska prata med personalen om möjligheten till en första ledighet så vi kan träffas när jag kommer upp om en dryg vecka. Denna beviljas och vi tillbringar åtta timmar tillsammans den kommande helgen.

Referenser

- Adler, Patricia A. (1985). *Wheeling and dealing: an ethnography of an upper-level drug dealing and, smuggling community*. New York: Columbia University Press.
- Adler, Patricia A. & Adler, Peter (2007). The demedicalization of self-hinjury. From psychopathology to sociological deviance. *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 36, Nr. 5, ss. 537-570.
- Agar, Michael (1980/1996). *The professional stranger: an informal introduction to ethnography*. New York: Academic Press.
- Bourgois, Philippe I. (1995/2003). *In search of respect: selling crack in El Barrio*. (2. ed.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourgois, Philippe I. & Schonberg, Jeff (2009). *Righteous dopefiend*. Berkeley: University of California Press.
- Caronia, Letizia (2005). Feature report: Mobile culture: An ethnography of cellular phone uses in teenagers' everyday life. *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, Vol. 11, Nr. 3, ss. 96–103.
- Davies Aull Charlotte. (2008). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. (2. ed.) London: Routledge.
- DeWalt, Kathleen M. & DeWalt, Billie R. (2002). *Participant observation*. Oxford: AltraMira press.
- Goffman, Alice (2015). *Jagade: livet på flykt i en amerikansk stad*. Stockholm: Natur & kultur.
- Goffman, Erving (1956/1988). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. (2. uppl.) Stockholm: Rabén & Sjögren
- Hammersley, Martyn & Atkinson, Paul (2007). *Ethnography: principles in practice*. (3. ed.) Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge.
- Kien, Grant (2009). *Global technography: Ethnography in the age of mobility*. New York, NY: Peter Lang.

- Lalander, Philip (1998). *Anden i flaskan: alkoholens betydelser i olika ungdomsgrupper*. Diss. Göteborgs Univ. Eslöv.
- Lalander, Philip (2001). *Hela världen är din: en bok om unga heroinister*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, Philip (2009). *Respekt: gatukultur, ny etnicitet och droger*. Malmö: Liber.
- Lalander, Philip (2011). Observationer och etnografi. I: Ahrne, G. & Svensson, P. (red.) *Handbok i kvalitativa metoder*. Malmö: Liber.
- Lalander, Philip (2016). *Människor behöver människor: att lyssna till de misstänkliggjorda*. Stockholm: Liber.
- Lander, Ingrid (2003). *Den flygande maran: en studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm*. Diss. Stockholm: Univ. Stockholm.
- O'Reilly, Karen (2012). *Ethnographic methods*. (2 uppl.) Oxfordshire, England: Routledge.
- Pink, Sarah (2009). *Doing sensory ethnography*. Los Angeles: Sage.
- Richert, Torkel (2014). *Överdoser, försörjningsstrategier och riskhantering. Livsvillkor för personer som injicerar narkotika*. Diss. Malmö högskola, Malmö.
- Svensson, Bengt (1996/2007). *Pundare, jonkare och andra: med narkotikan som följeslagare*. Diss. Lund. Carlssons: Stockholm.
- Svensson, Bengt (2003). *Knarkare och plitar: tvångsvården inifrån*. Stockholm: Carlsson.
- Taylor, Avril (1993). *Women drug users: An ethnography of a female injecting community*. Oxford: Clarendon Press.
- van Doorn, Niels (2013). Assembling the affective field: How smartphone technology impacts ethnographic research practice. *Qualitative Inquiry*, Vol. 19, Nr. 5, ss. 385–396.
- van Maanen, John (2010). Ethnography as work: Some rules of engagement. *Journal of Management Studies*, Vol. 48, Nr. 1, ss. 218-234.

7. Samfältning i kvalitativa intervjuer med antirasister

Lisa Karlsson Blom

Lisa: Vad betyder vithet för dig?

Kiara: Det var en väldigt svår fråga [skratt]. Ja men det beror på, i vilken kropp jag nu ska prata om det här. Om jag ska vara väldigt teoretisk så skulle jag kunna gå in på, jamen ”teorin säger så”, men jag tänker att i vardagen så betyder vithet flera olika saker. [...] [D]els en teori om vithet men också hur det, hur du möter vitheten, och vilka privilegier du har i ditt liv och så.

Kiara och jag träffas på ett litet kafé i en av Sveriges storstäder. Hon har svarat ja på min förfrågan om att delta i mitt avhandlingsprojekt om antirasism i Sverige, och jag har varit lite nervös inför att träffa henne. Hon framstår som en väldigt cool, medveten och kunnig person. Dessutom är hon svart och min egen vithet blir alltid extra påtaglig då. Men det blir ett fint möte och jag går därifrån med en inspelning som jag ser fram emot att transkribera, och med känslan av att något pågår i mina intervjuer som jag har svårt att sätta fingret på. Något som handlar om hur jag och Kiara, liksom jag och de andra jag har intervjuat, liksom håller på med språket. Kiaras svar på den ganska svåra frågan om vad vithet betyder, delvis citerat ovan, verkar inte vara tänkt att vara teoretiskt. Ändå är det det. Vad är det som gör att hon vill distansera sig från teoretiska resonemang om antirasism, och vad är det som gör att hon ändå befinner sig alldeles nära dem? I den här texten vill jag resonera kring hur diskursiv närhet, som en del av fenomenet samfältning, kommer till uttryck i mitt avhandlingsprojekt.

Samfältning introduceras som ett metodologiskt begrepp i avhandlingen *IngenMansLand* av Linn Egeberg Holmgren (2011a, 2011b) och beskriver situationer i ett fältarbete där forskare och intervjuperson befinner sig intellektuellt och politiskt nära varandra på olika sätt. Deras positioner överlappar och fältrelationen präglas av diskursiv närhet (2011a, s. 96, 2011b, s. 366). I Egeberg Holmgrens studie intervjuas män som är (pro)feminister, om feminism. De flesta av männen är välutbildade (i det fält som är relevant för avhandlingen) och ger, med löpande hänvisningar till feministisk och sociologisk forskning, (själv)reflexiva svar på frågor om maskulinitet och

feminism. Samtalen blir givande; materialet rikt, men när empirin ska analyseras verkar den ofta redan innehålla sin egen analys.

Mitt projekt fokuserar på självdefinierade antirasisters relation till antirasism som görande och varande, och jag är särskilt intresserad av hur klass och ras/vithet förhandlas. Många av mina intervjupersoner är, liksom Egeberg Holmgrens, välutbildade (i det fält som är relevant för avhandlingen) och ligger nära mig själv i det teoretiska (och ideologiska) ”kunnandet”. Där samtalen i Egeberg Holmgrens intervjuer främst präglas av feministisk teori präglas samtalen i mina intervjuer specifikt av kritisk ras- och vithetsteori. Jag har behövt tänka mycket runt språk och positioneringar, och på hur jag och mina intervjupersoner gör antirasism genom att prata om den.

Med hjälp av utdrag från tre av mina intervjuer, med Kiara, Johan och Angela (som egentligen heter något annat), vill jag i vad som följer diskutera hur den teoretiskt informerade antirasistiska diskursen åkallas på lite olika sätt och hur en diskursiv närhet på så vis etableras. Jag vill också säga något kort om hur den diskursiva närheten i min studie dessutom förstärks genom viss sorts diskursiv distans.

Samfältning summerat

Begreppet samfältning (eng. co-fielding) som introduceras här, åsyftar teoretiskt informerade och reflexiva praktiker hos intervjuare/intervjuad som sammanflätat erfarenheter, kunskap och meningsskapanden i intervjuinteraktionen. (Egeberg Holmgren, 2011 s 96)

Linn Egeberg Holmgren utgår från en rik bas av sociologisk och feministisk metodforskning (e.g. DeVault & Gross, 2007; Fontana & Frey, 2005; Olesen, 2005, Enosh et al., 2008) när hon i arbetet med sin avhandling i sociologi ändå finner att aspekter av hennes eget fältarbete inte speglas i den tidigare forskningen. Hon bygger därför sitt eget verktyg (Egeberg Holmgren 2011a, 2011b). Samfältning innebär bland annat att teori och reflexivitet blir viktiga beståndsdelar för fältrelationen (intervjuinteraktionen) och den produkt som kommer där ur (det vill säga, empirin). ”Sam- i samfältning”, skriver Egeberg Holmgren” indikerar att intervjupraktikerna karakteriseras av ömsesidighet och sammanfogning av positioner i den empiriska situationen (2011, s 96)”.

Forskaren är feminist, liksom intervjupersonen. Men intervjupersonen intar också, och det är denna kombination som är specifik för samfältning som fenomen, forskarrollen, genom att till exempel föra teoretiserade resonemang, och ibland till och med intervjua forskaren (Egeberg Holmgren 2011a, 2011b).

Vad händer när de teorier som är tänkta för att analysera empirin används av intervjupersonerna redan i intervjuerna, för att reflektera över personliga erfarenheter eller känslor? Vad händer med analysen, och vad händer med själva intervjuframträdandena? Egeberg Holmgren liknar intervjukontexten vid en dramaturgisk akt, och använder samfältning som ett sätt att undersöka

iscensättning av både forskare och intervjuperson och det drama som utspelas mellan dem i relation till kön och feminism. Samfältning hjälper henne på så vis att studera det empiriska materialet, inte som en berättelse om feminism utifrån männens perspektiv, utan som ett görande av kön och feminism i sig självt.

”Feministisk och sociologisk kunskap”, skriver Egeberg Holmgren, ”fungerar som ett slags katalysator för samförstånd mellan intervjupersoner och den intervjuande forskaren” (Egeberg Holmgren 2011, s 96). Forskare och intervjuperson talar samma språk, vilket underlättar samtalet men det kan också leda till att förgivettaganden aldrig ifrågasätts och att viktiga delar av berättelser utelämnas eller blir nästan omöjliga att prata om. Ett problem som återkommer hos Egeberg Holmgren är hur det blir omöjligt att ”nä” någonting bortom den teoretiskt informerade feministiska diskursen, på grund av att diskursen är den plats där både forskare och informant befinner sig, också politiskt.

Diskursiv närhet – när förstår vi varandra?

Nästan från start i mitt eget avhandlingsarbete fick jag Egeberg Holmgrens avhandling *IngenMansLand* i handen. Då, när jag höll på att utforma ramverket för min studie, var planen att jag skulle intervjua vita antirasister om antirasism, och det verkade finnas en omedelbar analogi mellan min ansats och Egeberg Holmgrens när det gällde urval av forskningsdeltagare och ämne. Utifrån ett visst perspektiv kan vita sägas stå i samma relation till antirasism som män till feminism, även om det av olika anledningar inte är så enkelt vare sig när det gäller analogin eller när det gäller ”vita” eller ”män” som nån slags identitetskategorier. Planen ändrades, jag intervjuar inte bara vita antirasister, men Egeberg Holmgrens avhandling och samfältningskonceptet har följt med som en viktig resurs. Särskilt när det gäller den diskursiva eller språkliga nivån hjälper det mig, även om mitt projekt skiljer sig en del från Egeberg Holmgrens i just detta avseende.

Egeberg Holmgren kan göra en intressant analytisk poäng av att de intervjuade männen använder sig av teoretisk kunskap, eller teoretiskt informerad självreflexivitet, både för att göra feminism och för att passera i en rörelse där deras könsidentitet är intimt förknippad med patriarkal makt (Egeberg Holmgren & Hearn 2009; Egeberg Holmgren 2007). Liknande slutsatser kan dras i mitt projekt, när det gäller vissa av mina intervjupersoner (och mig som forskare). Men där det i Egeberg Holmgrens material verkar finnas en slags omedelbarhet i språket, tycks det inte upplevas som ett problem i sig att slänga sig med akademiska begrepp och resonemang, finns det i mitt material också ett motstånd som manifesteras på olika sätt.

I relation till mina intervjuer måste diskursen behandlas som någonting annat än en språklig struktur och logik (som i detta fall är teoretisk till sin karaktär). Den typen av antirasism som min studie till stor del fokuserar på

handlar mycket om språkliga, och andra så kallat symboliska, praktiker. Frågor som ofta får representera antirasismen är till exempel: Varför är det viktigt att språket i vissa barnböcker uppdateras? Hur ska de av oss som per automatik verkar inkluderas i svenskheten med referens till hud/hår/namn/språk benämnas? Hur ska de av oss som exkluderas ur svenskheten på motsvarande sätt benämnas? Är begreppet vithet viktigt att använda och i så fall varför? Svarthet? Vad betyder ras? Etnicitet?

Kritiken, som i perioder har varit hård från såväl vänster- som högerhåll, mot denna typ av antirasism har också varit fokuserad på just detta. Frågorna upplevs av många kritiker som (enbart) symboliska eller till och med fåniga och språket kritiseras för att vara exkluderande och elitistiskt. Bland andra Aftonbladets före detta kulturchef Åsa Linderborg har varit en röststark företrädare för denna kritik, från ett vänsterperspektiv. I boken *Populistiska manifestet*, samförfattad med Göran Greider, står exempelvis att läsa:

Att ifrågasätta normer och vem som får prata är lika viktigt som att ifrågasätta vilka idéer och ideologier som helst. Men när debattörer tar ordet rasifierad ett steg vidare och kämpar för att ordet "vit" ska ersättas med "icke-rasifierad", blir kampen mot det inskränkta sin egen inskränkta skrattspegel (Greider & Linderborg, 2018).

Detta samtal, om hur klass spelar roll i den antirasistiska rörelsen, om hur språket kan bli mer inkluderande etcetera, pågår också inom rörelsen, på en mer konstruktiv och resonerande nivå. Alla ovan nämnda aspekter spelar roll för hur jag och mina intervjupersoner relaterar till varandra, till ämnen som diskuteras och till språket som sådant. De påverkar hur och när vi förstår varandra, och därmed hur den diskursiva närheten blir till.

Diskurs som plats och objekt i en studie om antirasism

Jag rekryterar deltagare till min studie med hjälp av snöbollsmetod och via utskick i olika forum. Brevet som skickas med inbjudan inleds med två frågor. Är du feminist och antirasist? Vill du diskutera frågor som rör rasifiering, identitet och solidaritet? Lite längre ner i texten står:

Jag är intresserad av antirasism som är en del av ett större samhällsengagemang och söker särskilt dig som är engagerad i, eller identifierar dig med, intersektionell feminism. Avhandlingen kommer att fokusera på frågor om ras och vithet i relation till anti-rasism, men också mer allmänt om antirasism som praktik och identitet.

Genom att använda mig av nyckelord så som rasifiering, intersektionalitet, ras och vithet, så görs automatiskt ett visst urval. Det vill säga, de som nås av brevet känner sig antagligen tilltalade eller inte, givet hur väl språket matchar deras eget. För att kunna prata om rasifiering så behöver man veta i alla fall ungefär vad det innebär. Dessutom finns signalorden ”vithet” och ”ras” med, vilket betyder att de flesta av de som svarar är bekanta och till och med bekväma med dessa, något kontroversiella, ord. Jag har intervjuat människor där detta inte stämmer, människor som helt enkelt bara är intresserade av att prata om antirasism och som inte ens har läst brevet, men de är i minoritet.

Med andra ord så är diskursiv närhet i sin mest omedelbara betydelse oftast etablerad redan innan intervjun äger rum. Egeberg Holmgren skriver att ”feministisk och sociologisk kunskap fungerar som en katalysator för samförstånd mellan intervjupersoner och den intervjuande forskaren”. I mitt fall fungerar kritisk antirasistisk kunskap, framförallt kritisk ras- och vithetsteori, på samma sätt, och det är en katalysator som ofta har aktiverats redan innan forskare och intervjuperson möts. Vidare verkar diskursen, eller olika diskurser, på flera nivåer samtidigt i intervjusituationen. Den fungerar som ett ramverk, ett språk som vittnar om kunskap som vi delar och därför rör oss i, och med, under intervjuens gång. Här kan vi prata om diskursen som form, och plats, för intervjusituationen. Under intervjuens gång blir diskursen också till objekt för samtalet. Forskare och intervjuperson pratar om diskursen; om språket; om begreppen.

Att åkalla diskursen

Jag börjar de flesta av mina intervjuer med att fråga intervjupersonen varför den har valt att vara med. Ofta blir svaret ”jag är intresserad av ämnet och vill bidra med min kunskap” i någon version. Jag tror att många av de jag pratar med tänker på sig själva som insatta samtalspartners, där det de säger inte nödvändigtvis kommer att vändas och vridas på särskilt av mig som forskare. Något som antagligen förstärks av hur jag som forskare speglar dem. Jag gör så kallade semistrukturerade och ganska öppna intervjuer, och under samtalets gång ställer jag frågor om deltagarens bakgrund, (antirasistiska) engagemang, synen på anti/rasism i Sverige, egna erfarenheter av rasism, och så vidare. Ofta återkommer vi på olika sätt till frågan om vad antirasism är för något, om det ens är ett begrepp som intervjupersonen finner meningsfullt, och om det inte är det så pratar vi om varför: hur antirasism görs, och vad de intervjuade finner särskilt utmanande när det gäller antirasism i Sverige idag.

Nedan vill jag med hjälp av utdrag från tre olika intervjuer diskutera hur den teoretiskt informerade antirasistiska diskursen åkallas på lite olika sätt. I det som följer lyfts exempel som är representativa för mitt material på vad jag kallar explicita referenser, implicita referenser, och språkkorrigering.

Johan: Explicita referenser

Jag har fått kontakt med Johan genom en gemensam bekant. Han jobbar som lärare i ett storstadsområde där majoriteten av eleverna rasifieras som icke-vita eller icke-svenska. Johan identifierar sig som vit och pratar reflexivt utifrån den positionen, liksom utifrån att vara man från den övre medelklassen.

Lisa: Jag brukar börja med att fråga vad det var som gjorde att du tackade ja till att vara med på det här?

Johan: På intervjun? Mm. Det är väl för att när jag hörde om det här med vithet och antirasism, att det är nåt som jag har intresserat mig för och försökt att på nåt vis fortbilda mig i. Det låter ju så stelt men ja, alltså förkovra mig i och lära mig mer om. Och jag har försökt hitta de möjligheterna [...] Till exempel [...] så valde jag att skriva specifikt om postkolonial litteratur och teorier runt omkring det som jag kunde arbeta med och då tog jag in dels från här i Sverige, litteratur som finns, mycket av Tobias Hübinette som ju har både skrivit mycket själv och varit redaktör för [böcker], kring vithet och antirasism i Sverige, och mycket kring hur den offentliga debatten i Sverige har förts. [...] Så akademiskt har [jag] försökt att, jag har ett intresse för att liksom lära mig mer om och även vad det innebär att så här, det här med vithet, reflektera över sin- [...] - som en av artiklarna jag läste var "white teachers in a non-white space" till exempel. På tal om vart jag jobbar och så liksom, att reflektera över det.

Innan inspelningen har jag och Johan pratat om att bo i "förorten", vilket vi båda gör, men på olika platser, och i Johans fall, om att både bo och jobba där. Vi har på det viset etablerat en gemensam erfarenhet som i någon mån fungerar som ett belägg för att vi båda är "goda" vita, delvis genom att kritisera just den föreställningen. Om detta finns mycket att säga men här vill jag fokusera på Johan som ett exempel på hur diskursiv närhet skapas med hjälp av explicita referenser. Johan använder sig löpande av såväl svensk kritisk ras- och vithetsforskning som amerikansk svart feminism och vithetsforskning. Utdraget ovan kommer från intervjuens inledande del och Johan etablerar omedelbart sin närhet till fältet genom att benämna det, i termer av vithet, postkolonial teori etcetera, och ge exempel på specifika forskare och verk, exempelvis Tobias Hübinette; "White teachers in a non-white space". Han kopplar också detta uttryckligen till sig själv, "på tal om vart jag jobbar och så liksom". Att jag som forskare är bekant med forskningen utgår Johan från, och jag bekräftar det genom att till exempel nicka när han pratar, eller genom att helt enkelt inte be honom förklara närmare vad forskningen säger.

Precis som Linn Egeberg Holmgren beskriver så är det svårt att nå bortom teorin i den här sortens samtal. När jag senare i intervjun ställer frågor om Johans privatliv och familjebakgrund så är även dessa svar teoretiserade i hög grad.

Kiara: implicita referenser

Kiara och jag har kommit i kontakt med varandra genom en organisation där hon är engagerad, som arbetar med norm- och maktkritisk utbildning. Kiara identifierar sig som svart och pratar tydligt och reflexivt utifrån den positionen. Hon använder ord som rasifiering, vithet och svarthet löpande i samtalet.

Lisa: Vad betyder vithet för dig?

Kiara: Det var en väldigt svår fråga [skratt]. Ja men det beror på, i vilken kropp jag nu ska prata om det här. Om jag ska vara väldigt teoretisk så skulle jag kunna gå in på, jamen "teorin säger så", men jag tänker att i vardagen så betyder vithet flera olika saker. Det finns den typen av vithet som alla människor kan lära sig utifrån, speciellt om man bor här i väst men också på andra ställen, som en viss typ av beteende, som en strategi för att få privilegier. En kropp som kan passera på olika sätt som vit eller vitare kan få olika fördelar av vitheten, så vithet som makt i det. Det kan också betyda förödelse, sorg, smärta. Beroende på vem man frågar och i vilket sammanhang så betyder vithet olika saker. Och eftersom vithet också kan upplevas på olika sätt och kan erhållas av olika kroppar så kan liksom, oberoende om du är vit liksom, eller hur du rasifieras, om du rasifieras som vit, så kan ju vithet vara nånting som följer med din kropp men det kan ju också vara att du är en svart person eller en arabisk, icke-svart arabisk person, eller en annan typ av kropp, som kan ha en viss typ av vithet, i alltifrån språk till beteende till liksom ansiktsdrag, hårtextur, allt sånt tänker jag också är vithet. Så dels en teori om vithet men också hur det, hur du möter vitheten, och vilka privilegier du har i ditt liv och så.

Till skillnad från Johan nämner inte Kiara, vare sig i utdraget ovan eller i intervjun generellt, några specifika forskare eller verk. Diskursen, kunskapen och teorin, är integrerad i hennes sätt att förklara världen och i hennes sätt att prata mer allmänt. Kiara är mer skolad än Johan och hon befinner sig ännu närmare fältet (i det på ett annat sätt). Om diskursen är den plats där forskare och intervjuperson befinner sig tillsammans under intervjun, så är den för Kiara även platsen där hon befinner sig utanför intervjun i högre utsträckning, eller sedan längre tid tillbaka, än Johan. Det gör att hon med lätthet kan åkalla teoretiska resonemang utan att namnge dem.

I början av utdraget distanserar sig Kiara till och med från teorin, "Om jag ska vara väldigt teoretisk [...]", vilket jag kort ska återkomma till. Teorin finns

där ändå. Genom kroppen ”i vilken kropp jag nu ska prata”, ”vitheten [...] kan erhållas av olika kroppar” etcetera, åkallas exempelvis fenomenologin (kanske i Sara Ahmeds tappning), och genom att beskriva vitheten som ett beteende, en strategi för att få privilegier, som makt och som kontextuell åkallas kritisk ras- och vithetsforskning i stort. När Kiara säger att även personer som till exempel rasifieras som svarta kan ”ha en viss typ av vithet” förstår jag att hon anknyter till en intersektionell analys, och eftersom hon pratar om sig själv som svart så stärker detta vidare hennes självreflexiva hållning.

Angela: språkkorrigerig

Det sista exemplet på hur den teoretiskt informerade antirasistiska diskursen åkallas i mitt material är ett exempel som återfinns i flera intervjuer men ser olika ut. Här får Angela bidra med ett kort exempel. Angela jobbar liksom Kiara med normkritik och (den höga) nivån på hennes teoretiska kunskap är etablerad från start. Hon identifierar sig som svart och pratar på ett tydligt och reflexivt sätt utifrån den positionen. Hon använder ord som rasifiering, vithet och svarthet löpande i samtalet.

Lisa: Du sa att du har upplevelser av, att ni var de enda i [samhället där du växte upp] som inte var vita. Hur kunde det se ut?

Angela: Ja alltså vi var inte de enda som rasifierades som icke-vita men vi var definitivt de enda som rasifierades som svarta. Jag hade väl typ några enstaka personer på skolan som, jamen nån som var adopterad och nån alltså så, men vi var inte så många tillsammans [skratt] kan man säga.

Två relaterade saker värda att poängtera händer i utdraget ovan. När jag som forskare påstår att Angela tidigare sagt att hennes familj var de enda som ”inte var vita”, så rättar hon mig. Inte utifrån att det jag menar inte är sant, men utifrån att jag uttrycker mig slarvigt. Enligt den forskning som Angela lutar sig mot, och som är bestämmande för vårt samtal, så är rasifierad ingenting man är, liksom vit eller svart inte är någonting man är som något statistiskt. Rasifiering är en process, och vithet/svarthet är föränderliga och kontextuella kategorier. Genom att använda ”rasifierade som svarta” tar Angela avstånd både från sättet jag har uttryckt mig på, att vara svart, men visar också att hon vet skillnaden på det populära sättet att använda rasifiering på, nämligen rasifierad som ett ensamstående adjektiv, som en synonym till icke-vit, och det mer vetenskapliga, rasifiering som en process, som påverkar alla människor, inklusive vita. Markeringen är inte konfrontativ. I situationen upplever jag inte att Angela är ute efter att göra mig obekvämlig eller känna mig dum, men inte desto mindre är det viktigt för henne att det blir rätt. Dessutom blir jag ändå lite obekvämlig, eftersom jag inte vill tillskriva Angela och hennes familj en identitet som är statisk, och jag vill visa att jag vet att jag har uttryckt mig slarvigt.

Diskursiv närhet genom att åkalla – och göra motstånd mot - teorin

De tre exemplen ovan handlar om hur det kan se ut i mina intervjuer när den teoretiskt informerade antirasistiska diskursen åkallas. Hur det kan se ut när intervjudeltagare lutar sig in mot diskursen. Här liknar fenomenet i mitt material Egeberg Holmgrens i hög grad. Men även om språk är centralt för den akademiskt informerade feminismen, så är det i ännu högre grad centralt för den akademiskt informerade antirasismen. Kunskap är viktigt för mina intervjupersoner. Att kunna resonera runt antirasism och rasism på medvetna sätt, med hjälp av språkliga verktyg, är helt centralt. Där speglar jag som forskare dem, och jag har valt ut mina intervjupersoner för att de kan och vill resonera med hjälp av vissa begrepp, så som rasifiering och vithet; ord som används i inbjudan till medverkan.

Men nästan lika viktigt som den faktiska kunskapen, formad av och i en teoretiskt informerad antirasistisk diskurs, är det för mina intervjupersoner att inte vara för teoretisk. En antirasism som är teoretisk, utöver att den exkluderar i relation till klass, är också per definition opraktisk, vilket naturligtvis inte är eftersträvarvärt. Även där speglar jag som forskare mina intervjupersoner.

I denna text har jag av utrymmesskäl inte gett närmare exempel på hur detta kommer till uttryck, men det skymtas i Kiaras lätta markering mot teorin i svaret på vad vithet betyder, citerat ovan. ”Om jag ska vara väldigt teoretisk” börjar hon med att säga, men går sedan över till ett svar som, får vi anta, inte är tänkt att vara det teoretiska svaret. På slutet återknyter hon till denna dubbelhet, när hon säger att vithet kan förklaras teoretiskt, men också erfaras som ett möte. Det hon lägger tid på att förklara är inte teorin utan vad vithet kan betyda i vardagen. En symbolisk distans till den teoretiska diskursen etableras. Kiara stannar ändå tydligt nära teorin, men det intressanta är att hon ger uttryck för en önskan om att inte befinna sig där. Något liknande kan ses hos Johan, citerad ovan, där han verkar vilja ursäkta sig för han har velat utbilda sig om vithet och antirasism, ”det låter ju så stelt men”.

Dessa exempel är inte tillräckliga, men poängen är att de tar plats i en situation där de så att säga hör hemma. En situation som härbärgerar många olika diskurser, som talar till många olika utanförhögande situationer. Jag som forskaren förstår vad dessa uttalanden betyder, var de riktar sig, och jag ifrågasätter dem inte.

Samfällningsverktyget möjliggör för mig att se och undersöka hur diskursiv närhet kommer till både genom att jag och mina intervjupersoner lutar oss in mot en väldigt specifik språklig praktik, uppbyggd av teoretiska begrepp och reflexiva resonemang, och hur vi stundvis försöker att distansera oss från den. Den teoretiskt informerade antirasistiska diskursen är bestämmande för intervjuinteraktionen, den ramar in situationen och blir till både form och innehåll. Men den är inte statisk utan är hela tiden under förhandling på olika sätt. Den diskursiva närheten i min studie kommer till på det sätt som Egeberg

Holmgren beskriver, med hjälp av specifik (teoretisk) kunskap som katalysator för gemenskap. Men den är också kopplad till ett visst mått av motstånd mot teorin; en sorts diskursiv distans. Båda dessa delar, och detta är poängen, bidrar till den diskursiva närheten mellan forskare och intervjupersoner, och blir viktiga att förstå för att förstå mitt material.

Referenser

Ahmed, Sara (2007), "The phenomenology of whiteness", *Feminist theory*, 8(2).

Ahmed, Sara (2006), *Queer phenomenology. Orientations, objects, others.* Duke university press.

DeVault, Marjorie L, & Gross, Glenda (2007), "Feminist interviewing: Experience, talk and knowledge", I S. N. Hesse-Biber (red.), *Handbook of feminist research: Theory and praxis.* Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Egeberg Holmgren, Linn (2011), *IngenMansLand. Om män som feminister, intervjuframträdanden och passerandets politik*, Uppsala universitet.

Egeberg Holmgren, Linn & Hearn, Jeff (2009), "Framing 'men in feminism': Theoretical locations, local contexts and practical passings in men's gender conscious positionings on gender equality and feminism", *Journal of Gender Studies*, 18(4):403-418.

Egeberg Holmgren, Linn (2007), Killing Bill: Men as rebellious feminists in the politics of passing, *Norma*, 2(1): 16-37.

Egeberg Holmgren, Linn (2011), "Co-fielding in qualitative interviews: Gender, knowledge and interaction in a study of (pro)feminist men", *Qualitative Inquiry*, 17(4):364-378.

Enosh, Guy, Ben-Ari, Adital & Buchbinder, Eli (2008), Sense of differentness in the construction of knowledge, *Qualitative inquiry*, 14(3), 450-465.

Fontana, Andrea & Frey, James H. (2005), The interview: From neutral stance to political involvement. I Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (red.), *The sage handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

Greider, Göran & Linderborg, Åsa (2018), *Populistiska manifestet*, Stockholm: Natur & Kultur.

Linderborg, Åsa (2014), "Det ska fan vara politiskt korrekt", *Aftonbladet kultur*, <http://story.aftonbladet.se/politisktkorrekt>.

Olesen, Virginia (2005), Early millennial feminist qualitative research: Challenges and contours. I Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (red.), *The sage handbook of qualitative research*, Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.

8. Makt och reflexivitet i transkriberingsarbetet

Ann Ottengrim

Skriv, inte tveka.
Skriv inte, tveka.

Lev, sällan hasta.
Lev sällan, hasta.

Tvivla, aldrig förfäktas.
Tvivla aldrig, förfäktas.

Reformera, inte resignera.
Reformera inte, resignera.

Skriv, inte tveka nu.
Skriv inte, tveka nu...
- Tveka nu?
Skriv: "Inte tveka nu!"
Skriv inte: "Tveka nu?"

- Men skriv för böveln...snap out of it!

Inom ramen för mitt avhandlingsarbete har jag bland annat bedrivit fältstudier i New York där jag har träffat och samtalat med hyresgäster som bär på tidigare erfarenheter av hemlöshet. När jag påbörjade arbetet med att transkribera de amerikanska intervjuerna fick jag vid flera tillfällen stanna upp och fundera på vad ett vilset kommatecken orsakade i transkriptionen och hur det påverkade min tolkning av texten. Jag började se på språket på ett nytt sätt och insåg att det fanns flera fläckar av tunn is i transkriberingsarbetet. De amerikanska intervjuerna synliggjorde för mig på ett nytt sätt betydelsen av forskarmakt i detta arbete; en makt som bottnar i att foga samman ord för att i skrift (re)konstruera människors muntliga berättelser. Med nya ögon förstod jag maktens innebörd när jag fångade och omplacerade ett förlupet skiljetecken och därmed också kunde skapa olika andemeningar i en och samma berättelse. Med hjälp av mina strofer ovan vill jag illustrera fenomenet. Stroferna kan anekdotiskt läsas som exempel på den ambivalens som stundtals präglar en

doktorands vardag. Några av de reflektioner jag gjorde när jag stannade upp under vägs i transkriberingsarbetet har jag samlat i texten nedan. Denna text syftar till att visa hur forskarmakt och reflexivitet kan ta sig uttryck i samband med transkriberingsarbete.

Myten om den objektiva transkriptionen

Att transkribera hela eller delar av inspelade samtalsintervjuer är ingen främmande uppgift vid kvalitativa studier med etnografisk ansats. Däremot är det mer sällan förekommande att transkriberingsarbete som ett politiskt, tolkande och subjektivt arbete diskuteras (Green, Franquiz & Dixon 1997). Det verkar finnas en allmänt utbredd och underliggande myt om att transkribering är ett objektiva och neutralt arbete, och inte en situerad och politisk handling med rötter i konventioner eller traditioner inom till exempel ett givet fält eller ämne (ibid.). Reflektioner kring forskarens privilegier och maktövertag i själva samtalsintervjun, i tolknings- och analysarbete och vid författandet av den slutliga analysen diskuteras av flera forskare (jfr Andersson & Swärd 2008; Mulinari 1999; Sahlin 2003; Skeggs 1999). Men sällan diskuteras maktaspekten i det skulpterande från ljud till text som är ett resultat av forskarens tolkningar; ett överföringsarbete som inte kan annat än baseras på subjektiva bedömningar.

Val och kval i transkriberingsarbetet

En av mina ambitioner i transkriberingen av de inspelade samtalsintervjuerna har varit att skapa detaljerade transkriptioner med en strävan om ett så autentiskt berättande som möjligt. Här skiljer jag mig sannolikt inte från andra doktorander med en etnografisk ansats. Men trots de ansträngningar jag gjort i syfte att försöka skapa informationsrika och transparenta avskrifter öppnar de upp för flera bekymmersamma funderingar. Till exempel kan det i mina transkriptioner finnas (o)reflekterade förbiseenden av uttryck för humor och ironi, något som kan leda till missförstånd och absurda tolkningar. Det kan finnas förbiseenden av småskratt, suckar och pauser, där jag kan ha försummat att fånga uttryckens inneboende karaktär i form av kommunikativa handlingar eller gester med ambition. Mina blinda fläckar kan därutöver ha förhindrat mig att se hur mina intryck av forskningsdeltagare och samtalsinteraktioner har påverkat engagemangsnivå, tolkningar och noggrannhet i transkriberingsarbetet. Ytterligare en utmaning handlar om förbiseenden av lexikala luckor i anslutning till översättningar från ett språk till ett annat. Ett annat dilemma kretsar kring hur jag i ordfogningen interpunkterar, moment som riskerar leda till syftningsproblem och som i sin tur kan mynna ut i en svag bäring för en viss tolkning. Mina inledande strofer är exempel på hur placeringen av olika skrivtecken kan leda till irrvägar i transkriberings- och tolkningsarbetet.

Den utmaning som ”transkriberingströtthet” (Poland 2003:271) innebär kan leda till dessa förbiseenden, men de kan även vara direkta konsekvenser av den lingvistiska akrobatik som samtalsintervjuer innebär. Jag menar att intervjun är en mångbottnad och svårmanövrerad konst. Språkförbistring, (o)synkroniserat relations- eller samarbete samt kolliderande eller harmoniserande förståelsehorisonter kan äventyra tolkningar från bådars håll i samtalet, något som får genomslag i transkriptionen. Alla dessa utmaningar och dilemman avspeglas sannolikt i såväl mina egna som andras transkriptioner. Samtidigt menar jag att dessa sammantaget kan tjäna som vägvisare och låta oss förstå några av alla de (o)reflekterade val, beslut och tolkningar som görs av den som transkriberar, den som har makt att besluta; en makt som är situerad och som har sina rötter i konventioner och traditioner.

Privilegiet att skapa röst

Det är forskaren som har makten att avgöra vad som slutligen hamnar i den överförda texten och hur skapandet av texten sker (jfr O’Dell & Willim 2013). Makten ligger i de beslut och val som görs i överföringsarbetet från ljud till text, hur meningar skulpteras och formas, om och hur dialekter framträder, hur pauser och meningsfragment skrivs fram eller censureras samt till exempel vems röst som får företräde när båda eller flera talar samtidigt. Detta skapande mynnar ut i avskrifter som både under arbetets gång och senare i forskningsprocessen ligger till grund för tolkningar och analyser. Transkriberingsarbetet kan därför uppmantra oss att vara lyhörda för hur och mot vilken bakgrund vi formar och bryter det talade flödet och (re)konstruerar ett språk som när det talas aldrig börjar med stor bokstav eller avslutas med en punkt. Angelas² berättelse nedan får illustrera fenomenet:

...ehm...they told me...they gave me an outline of the story that the resource center can help you get a work or get you involved in activities so I knew about it and I chose...first I chose the Photography class and the Art class I use to be a Photographer so I started with photography but I lost interest in it and then I retained interest in the Art group I don’t know why exactly but I like photography as work and so I started to go to Art class more often and there were people who like my work the feedback was more instantaneous and so...yeah...

Transkriberingsarbetet uppmantrar oss även att reflektera kring hur själva samtalet ägde rum utifrån aspekter såsom exempelvis fördelad taltid, samtalets turtagning, vem ställer frågor, varför höjs eller sänks rösten, varför skrattar vi och vad representerar tystnader under samtalet. Bortsett från att maktaspekter

---

² De personnamn som nämns i texten är fingerade

relaterade till transkriberingsarbete sällan diskuteras är det också sällan förekommande, åtminstone i ämnet socialt arbete, att diskussioner förs om kreativa och artistiska sätt att presentera forskningsresultat på, såsom exempelvis film, scenkonst, foto och musik (jfr Angeles & Pratt 2017; De Leeuw & Hawkins 2017; Sjöberg 2008). Därmed representerar de grundläggande antagandena om textbaserade aktiviteter och textens företräde och tyngd framför mer kreativa presentationssätt den diskurs som har sina rötter i den positivistiska traditionen (O'Dell & Willim 2013). En förskjutning från synen på en ackumulativ forskning i mer generella termer till forskningens distributiva aspekter utifrån mer nydanande synsätt hämtade från diskursen om den kreativa vändningen (jfr Gwyther & Possamai-Inesedy 2009), är därför också värd att reflekteras ställt i relation till transkriberingsarbete (O'Dell 2017). Förskjutningen av synsättet kan erbjuda svar på frågan om hur forskningsresultat kan presenteras på andra sätt än i form av en text som är tillgänglig endast för en liten och inte sällan privilegierad minoritet (jfr O'Dell 2017).

Dialektala och informativa transkriptioner

I mitt eget transkriberingsarbete har jag skrivit fram de amerikanska intervjuerna på ett sätt så att texterna är skrivna nära det dialektala språket. Den dialektala prägel på det skrivna språket innebär för mig att läsningen av transkriptionen skapar en mer verklighetstrogen eller levande upplevelse av samtalet. Dialekten ”tinar upp” frysta utsagor i texten, den blir en rekvisita som för mig levandegör läsningen av texten där jag via texten försöker klarlägga känslan eller stämningen i samtalet. De dialektala inslagen bidrar till en mer autentisk samtalsstämning i texten. I hakparenteser skriver jag in tilläggsinformation om skratt, pauser, suckar och stämmingsläge:

You know what I'm sayen', sometimes you godda work by the rules and we don't always wanna do that [vi skrattar tillsammans].

Jag skriver också in information när ett ord betonas. I samtalsintervjuerna finns det även flera exempel där personen (re)citerar sig själv, en annan person eller en särskild diskurs:

And I said: "No, you're gonna tell my mother [betonar my mother]. My mother gonna get me, look at me!"

En annan princip jag har använt i överföringsarbetet är att vid tillfällen då jag och forskningsdeltagaren talar samtidigt, har jag genomgående gett förtur till den andres röst i texten och i min strävan att i huvudsak få klarhet i vad min samtalspart säger och ger uttryck för. Fokus har varit att få den andres röst

nedskriven. I de fall då vi talar samtidigt och jag även kan urskilja min egen röst har jag lagt det jag har sagt i en hakparentes för att markera våra samtidiga tal:

I don't know, then I contacted her cause I just couldn't take it anymore. [Här säger jag samtidigt som hon påbörjar nästa mening: How long have you...].

En del forskningsdeltagare nämner också i samtalen till exempel namn på offentliga platser, organisationer, företag och myndigheter. I de fall då jag inte känner till platsen eller organisationen har jag sökt på nätet och försökt att finna dess hemsida. Därigenom har jag också kunnat kontrollera att jag har uppfattat namnet korrekt alternativt fått bekräftat att min samtalspart använt det namn som används i folkmun så att säga. I avskriften har jag markerat namnet med en fotnot där jag i nottexten klistrar in kort information från hemsidan samt att jag har lagt in hemsidans adress. Detta möjliggör för mig att senare i processen återvända till hemsidan i syfte att skapa en djupare bild eller bredare förståelse för organisationens verksamhet utifrån den kontext vari organisationsnamnet eller platsen nämns. Med viss oregelbundenhet lägger jag in tidsangivelser i transkriptionen så att jag kan gå tillbaka och lyssna på en särskild sekvens när jag i analysarbetet bedömer att det är av vikt att lyssna och inte endast läsa. Jag markerar även när något är ohörbart.

Tolkning av den andres tolkning

Talesätt eller metaforer i de amerikanska samtalen såsom till exempel "There's more than one way to skin a cat" eller "One size shoe doesn't fit everybody" är relativt enkla att översätta och förstå innebörden av utifrån den kontext det sägs i. Men när det kommer till uttryck såsom "inhaling the groom" fick jag ta sammanhanget till hjälp för att försöka förstå innebörden av uttrycket där just detta uttryck användes i följande mening: "I started smoking cigarettes, started inhaling the groom, starting drinking the wine..." och jag skriver en markering i transkriptionen i syfte att göra mig uppmärksam på det osäkra elementet i berättelsen.

Även om vi förstår den rent semantiska innebörden i de ord och begrepp vår samtalspartner använder, kan vi ändå inte veta vad personen menar eller avser utifrån sin egen förståelse eller tolkning av det sagda kopplat till sin specifika kontext. Det är här vår tolkning av den andres tolkning gör entré. Det är i detta arbete fokus riktas mot meningsnivån där jag försöker förstå bakomliggande innebörder och betydelser av en utsaga eller ett fenomen. Denna pendling mellan att zooma in och zooma ut i förståelse och tolkning av det som berättas är ett led i att å ena sidan försöka skapa ett inifrånperspektiv då jag försöker förstå bakomliggande innebörder och betydelser utifrån den andres horisont eller blick (jfr Göransson 2019), men det är också å andra sidan en pendling

mellan en mer empirinära tolkningsnivå och en förflyttning av förståelsen till en nivå som går bortom orden (jfr Alvesson & Sköldberg 2008). I tolkningsarbetet betraktar jag inte språket som en enkel avspegling av verkligheten, fokus på meningsnivån innebär istället att jag försöker förstå vad människor menar utifrån de uttryck de använder (jfr Alvesson & Kärreman 2004). Därtill förstår jag språkets kommunikativa och funktionella kapacitet på så sätt att språket används för att till exempel roa, överraska och engagera och jag är medveten om att det sätt på vilket en person uttrycker sig i intervjuer kan skilja sig från personens språkbruk i andra sammanhang. Språket betraktar jag därför som kontextberoende, metaforiskt, resultatriktat och aktivt. (ibid.).

En transparent och reflekterad transkription handlar således inte om att bokstavstolka utsagor i texten. Istället handlar det om att underliggande meningssystem och mina tolkningar och förståelser av dessa kan synlig- eller medvetandegöras. En blinkning eller en suck behöver inte vara betydelselöst utan kan istället betraktas som bärandes av en egen innebörd eller funktion. En blinkning eller suck kan vara en kommunikativ handling, en gest med en egen symbolisk mening där jag behöver sätta handlingen i relation till det som sägs och till det större sociala sammanhanget (jfr Göransson 2019). Tolkningsprocessen präglas av en rad olika antaganden och dessa kan i någon mån medvetandegöras genom att markera små men inte obetydliga nyanser i transkriptionen.

Nycklar i transkriptionen

Även om analyser görs på en abstraktionsnivå som ligger över det talade språket menar jag att det är av vikt att i grunden göra överföringsarbetets olika överväganden så transparent som möjligt. Syftet med det är att tillgängliggöra de grunder från vilka mina tolkningar och analyser sker. I citatet nedan berättar exempelvis en hyresgäst om en förmån hon har fått av en socialarbetare. I transkriptionen noterar jag ett teoretiskt begrepp som jag kopplar till berättelsen:

...she always made herself available to me on her own cellphone number. She said: "You're not supposed to have my cellphone number but I'm giving it to you anyway" [19:26 Regelbrott - Alain Topor]

Jag skriver också in WOW när jag vill markera ett uttryck eller en berättelse som till exempel är målande eller som representerar ett särskilt fenomen eller ett tentativt tema i analysen. Tre exempel nedan hämtade från tre olika samtalsintervjuer får illustrera detta. WOW är min egen förkortning av "Without Words" och betyder också att jag får upp ögonen för särskilda utsagor under transkriberingsarbetet, uttryck eller berättelser som jag inte alltid har lagt märke till under själva samtalet:

You can give me all the knowledge, the advice that you have learned but you cannot give me the experience and the pain I went through, and that's the difference [WOW]...

... 'cause he saw a light in me [WOW]...

... well I wasn't crazy, there was nothing wrong with me [WOW] the whole thing... they gave me medication and I didn't need it [betonar need it]...

Då mina tolkningar formas i en växelverkan mellan förförståelse, empiri och analytiska idéer erbjuder teoretiska noteringar och WOW-markeringar i avskriften tillfällen för reflektion kring detaljer i utsagor såväl som mer övergripande tema. Dessa markeringar utgör därför i någon mån även betydelsebärande nycklar till den etnografiska berättelsen och de påminner mig samtidigt om horisonten för min egen förförståelse i denna fas i forskningsprocessen.

Forskarens utkikspost

Arbetet med transkribering innebär ett mer eller mindre reflekterat partstagande där arbetet görs utifrån en särskild position eller utkikspost (Bucholtz 2000). Denna position hämtar bäring i olika aspekter såsom att den som transkriberar kan bära på särskilda teoretiska eller diskursiva glasögon eller ha en särskild uppfattning om den som berättar eller den grupp berättaren representerar eller identifierar sig med. Transkriberingsarbetet involverar val och beslut som grundar sig i situerade tolkningar vilket sammantaget också ger svar på frågan om vad som blir eller inte blir transkriberat (ibid.). Men det handlar även om beslut som grundar sig i val om hur framställningen görs, hur den andre representeras. Allt detta är kopplat till kontextuella förhållanden såväl som till egna förväntningar och uppfattningar om det som sägs samt själva interaktionen såsom den utspelade sig. Den förväntade läsekretsen samt syftet med transkriberingen influerar också arbetet och sammantaget kan därför denna del i forskningsprocessen svårligen göras utifrån en neutral utkikspost (Bucholtz 2000).

Att vi talar i termer av att ett samtal kan (eller inte kan) återges verbatim, avslöjar implicit något om våra ontologiska och epistemologiska utgångspunkter menar Poland (2003) och han argumenterar för att överföringsarbetet är en rekonstruktion av data. Denna rekonstruktion görs utifrån en mångfald av beslut som bottnar i forskarens antaganden och utgångspunkter, teoretiska såväl som pragmatiska. Transkribering handlar därför även om hur den andre representeras utifrån den position som forskaren

har eller intar (jfr Bucholtz 2000). Alldeles oavsett om positionen är medveten och reflekterad, eller inte, lämnar den ett fingeravtryck i transkriptionen.

Transkriberingsarbetet sker inte i ett vakuum. Den positionsrelaterade representationens rötter står att finna i konventioner och traditioner inom det ämne, fält eller forskningsmiljö forskaren befinner sig i (jfr Green, Franquiz & Dixon 1997). Därför berättar också transkriptionen något om hur du som forskare förhåller dig till ämnets eller fältets norm, rättesnöre eller kanon. Hur du arbetar med transkriptionen, hur du förhåller dig till den och hur du redogör för ditt eget transkriberingsarbete är en berättelse om hur du som forskare har formats av ditt fält eller ämne. I så måtto symboliserar också transkriptionen en politisk handling som kan avspegla såväl djupt liggande förgivettaganden som reflekterade beslut om huruvida "följa John" är vägen att gå, eller inte.

Multimodalitet och sensoriska inslag

Ett multimodalt sätt att betrakta kommunikation, interaktion och representation handlar om att inte endast ta hänsyn till språk som tal och text i det etnografiska arbetet vid till exempel arbetet med att överföra ljud till text (O'Dell & Willim 2013). Utifrån det multimodala synsättet betraktas etnografi som en process där flera sinnen är involverade i ett sammansatt komplex av aktiviteter, där till exempel illustrationer, foto, texter och ljud sammantaget kan bidra till att skapa multidimensionella tolkningar som går bortom texten (O'Dell 2017). Det handlar om att ifrågasätta rationaliteten av å ena sidan transkriberingsarbetet i sig som ett rent tekniskt överföringsarbete från ljud till text samt å andra sidan ifrågasätta förståelsen av texten som ett instrumentellt eller kognitivt verktyg (O'Dell & Willim 2013).

Transkriberingsarbetet väcker minnen till liv och engagerar känslor såsom att jag småskrattar och blir glad när jag hör på ljudfilen att jag och min samtalspart brister ut i ett gemensamt skratt åt något dråpligt som sägs. Men arbetet väcker även reflektioner och frågor som går bortom själva samtalet såsom det utspelade sig vid en annan plats och en annan tid. En samtalsintervju gjordes i en lägenhet på Manhattan. När jag i efterhand lyssnar på ljudfilen hör jag ljudet av sirener från gatan nedanför. Sirenljudet ligger som en parallell slinga under samtalet med Ben där vi satt i vardagsrummet och pratade om värdet av att ha just en egen lägenhet. Vi drack kaffe tillsammans och även ljudet av kaffekoppar som skramlar finns med som inslag under samtalets gång. Detta är exempel på bakgrundsljud som jag har valt att inkludera i avskriften genom att lägga information om ljuden i hakparenteser. Orsaken till detta är att ljuden konnoterar eller uppmuntrar till andra typer av reflektioner, resonemang och förståelser vid läsningar av transkriptionen, än vad endast våra talade ord gör. Tom O'Dell och Robert Willim (2013) ställer sig frågan om vad som händer när transkription och text inte räcker till, och de argumenterar för att vi

behöver tänka om och skapa oss nya betraktelsesätt där vi istället riktar blicken till mer sensoriska erfarenheter och uttryckssätt.

Avslutande reflektioner

Att arbeta med transkribering är ett tidsödande, koncentrationskrävande och bitvis monotont arbete som utmanar reflexivitet och detaljskärpa samt utsätter tålmodet för press. Arbetet kan också innebära en fysisk upplevelse eller snarare smärta där kroppen gör sig påmind i form av exempelvis värk i nacke och axlar. Den verbala interaktionen följer en logik som skiljer sig från den skrivna prosan och som därför tenderar att uppfattas som osammanhängande och oartikulerad när den hamnar i skrift (Poland 2003). Det är en enerverande upplevelse att skriva text som inte följer den syntax vi är vana vid (jfr Poland 2003). Den förtretlighet som inkonsekvenser i syntaxer kan framkalla, kan mana oss eller ge oss impulser att ”rätta till” eller korrigera dessa små ”felaktigheter” i syfte att göra transkriptionen mer ”läsbar”. Här behöver vi reflektera över detta ”putsande” i termer av att det är en kavalkad av upprepade tolkningar, bedömningar och beslut, bortsett från att det är rena politiska handlingarrotade i det egna ämnets konventioner och traditioner. Men vi behöver också reflektera över *när* transkriptionen korrigeras. Sker korrigeringar efter det att analyser är gjorda, som en läsbarhetsservice till läsaren, eller omskapas det talade ordet under själva överföringsarbetet?

Transkriberingsarbete stjälar tid och fokus från andra arbetsuppgifter som är direkt meriterande eller mer stimulerande, och jag är enig med Kristina Göransson (2019:163) när hon skriver: ”Ju mer detaljerad transkription, desto längre tid tar det att göra den”. I en värld där normen är ”publish or perish” finns det inte alltid tid och utrymme för transkriberingsarbete. Däremot kan det finnas forskningsmedel som tillåter oss att lämna över arbetet till en firma eller till en student som letar extraarbete och vill hitta dörren in till akademien. Jag har själv både lämnat över transkriberingsarbete till studenter i studier som jag har medverkat i, och jag har själv haft rollen som student där jag via transkribering av forskningsintervjuer letat efter nålsögat in till hela härligheten. Men vi behöver diskutera transkriberingsarbete utifrån fler dimensioner än vad traditionen erbjuder; från vilken utkikspost, hur och med vilka konsekvenser för analysen konstruerar vi (eller andra) vår transkription? Vilken betydelse tillskriver vi själva transkriberingsarbetet i förhållande till det analysarbete som görs utifrån transkriptionen? Varför redogör vi för vårt eget transkriberingsarbete på det sätt vi gör, som ett neutralt, objektivet och tekniskt överföringsarbete? Behöver vi ens transkriptioner, kan vi inte istället plocka citat direkt från ljudfilen? Utifrån det multimodala synsättet behöver vi, åtminstone i ämnet socialt arbete, även diskutera det faktum att vi skriver så få manus för till exempel scenkonst eller film utifrån våra anonymiserade transkriptioner.

Transkriberingsarbetet går hand i hand med forskarens makt, reflexivitet och positionering i alla de beslut som fattas i formgivandet från ljud till text. Låt oss därför överge myten om den objektiva transkriptionen och istället erkänna den sensoriskt inspirerade multimodala transkriptionen med dess politiska karaktär där reflektioner kring forskarmakt, subjektivitet och konventioner kan tillåtas få en mer framträdande plats.

Referenser

- Alvesson, Mats & Kärreman, Dan (2004) Den språkliga vändningen inom samhällsvetenskapen – metodutmaningar och -konsekvenser. I: Allwood, Carl Martin (red.) *Perspektiv på kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson, Mats & Sköldbäck, Kaj (2008) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Andersson, Gunvor & Swärd, Hans (2008) Etiska reflektioner. I: Meeuwisse, Anna, Swärd, Hans, Eliasson-Lappalainen, Rosmari & Jacobsson, Katarina (red.) *Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Angeles, Leonora C. & Pratt, Geraldine (2017) Empathy and Entangled Engagements: Critical-Creative Methodologies in Transnational Spaces. *GeoHumanities*, 3, (2): 269-278.
- Bucholtz, Mary (2000) The politics of transcription. *Journal of Pragmatics*, 32: 1439-1465.
- De Leeuw, Sarah & Hawkins, Harriet (2017) Critical Geographies and Geography's Creative Re/turn: Poetics and Practices for New Disciplinary Spaces. *Gender, Place & Culture*, 24, (3): 303-324.
- Green, Judith; Franquiz, Maria & Dixon, Carol (1997) The Myth of the Objective Transcript: Transcribing as a Situated Act. *TESOL Quarterly* 31:172-76.
- Gwyther, Gabrielle & Possamai-Inesedy, Alpha (2009) Special Issue: New Methods in Social Justice Research for the 21st Century. *Social Research Methodology*, 12 (2): 97-98.
- Göransson, Kristina (2019) *Etnografi. Sjösätt, navigera och ro i land ditt projekt*. Lund: Studentlitteratur.
- Poland, Blake D. (2003) Transcription Quality. I: Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (red.) *Inside Interviewing. New Lenses, New Concerns*. London: SAGE Publications.

- Mulinari, Diana (1999) "Vi tar väl kvalitativ metod – det är så lätt". I: Sjöberg, Katarina (red.) *Mer än kalla fakta. Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- O'Dell, Tom (2017) Multi-targeted Ethnography and the Challenge of Engaging New Audiences and Publics. *Sociological Research Online*, 22, (4): 193-207.
- O'Dell, Tom & Willim, Robert (2013) Transcription and the Senses. Cultural Analysis When it Entails More than Words. *The Senses & Society*, 8, (3): 314-334.
- Sahlin, Ingrid (2003) Självpresentationer och stereotyper i intervjuer. En studie i brott. I: Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (red.) *Den ocensurerade verkligheten i reportage, bild och undersökningar*. Stockholm: Carlsson.
- Sjöberg, Johannes (2008) Ethnofiction: drama as a creative research practice in ethnographic film. *Journal of Media Practice*, 9, (3): 229–242.
- Skeggs, Beverly (1999) *Att bli respektabel: Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

9. Både stort och smått: nivåer av social verklighet i etnografiskt återberättande

Gustav Larsson

Inledning

Etnografiskt arbete präglas i första hand av personliga kontakter och direkt interaktion med andra människor. Detta motsvarar en slags intimitet, samtidigt som det innebär att man som forskare får en direkt inblick i faktiska människors konkreta livssituation. Trots att vi som samhällsvetare och humanister ofta studerar det vi kallar ”grupper” och ”samhällsfenomen” kvarstår det faktum att etnografi i grunden utgår från individer. Det är utifrån individers utsagor och beteenden, samt med hänsyn till individers perspektiv, som vår analys formuleras. Grunden för all vår analys kan således beskrivas som ett slags kollage av *små berättelser*; vardera kopplad till en viss individs hela livserfarenhet, med allt vad det innebär i form av kontextuell komplexitet och särart.³

Varje liv är ett eget universum och varje människa är på egen hand oändligt komplex, bärandes på sin egen och högst personliga berättelse. Men för de av oss som studerar sådant vi kallar samhällsmönster, kulturella beteenden och/eller historiska sammanhang är det sällan så att dessa livsberättelser *i sig* utgör fokus för vår analys. Snarare tenderar vi att, beroende på våra forskningsintressen, fokusera särskilda delar av de personer vars livsberättelser vi interagerar med. Detta speglar inte nödvändigtvis ointresse eller inskränkthet; det bör istället betraktas som en naturlig konsekvens av att vi närmar oss våra fält med särskilda frågor (jfr Davies 2008: 234–236). Att närmandet sker på detta sätt, samt att fältet utfrågas på ett sätt som styrs av forskarens egna intressen, medför dock en risk för att studerade människors individuella särdrag och egenheter osynliggörs för att frige utrymme åt försök att diskutera mer generaliserbara mönster.

Som kontrast gentemot individuella (*små*) livsberättelser kan dessa diskussioner kring sociala, kulturella eller historiska mönster kategoriseras som ”stora berättelser”.⁴ Med detta vill jag betona deras karaktär såsom mer

---

³ Detta utesluter dock inte att individuella berättelser på egen hand kan utgöra grunden för mer storskalig analys snarare än som en beståndsdel i ett ”kollage”. För mer om detta, jfr Riessman 2008.

⁴ Denna uppdelning i ”smått och ”stort” kan relateras till den mellan s.k. mullvads- respektive örnperspektiv, samt till viss del även den mellan inifrån- respektive utifrånperspektiv (se Ehn & Löfgren 2001)

filosofiska, teoretiska, abstraherande och måhända vidlyftiga, samtidigt som de utgör det som ofta kännetecknar humanistiska och samhällsvetenskapliga försök att kontextualisera studerade människors egna reflektioner och handlingar. I det etnografiska arbetet representerar formuleringen av ”stora berättelser” ett tydligt avsteg från den ofta intima interaktion som annars kännetecknar denna slags forskningsmetod. Som en del av våra försök att förmedla den information och kunskap som samlats in i fält förekommer alltså en slags balansgång mellan ”litet” och ”stort”, intimt och abstraherande, deskriptivt och tolkande, vilken i sin tur präglas av en mängd, ofta svåra, avvägningar och kompromisser.

I det följande vill jag utreda några av dessa svårigheter. Detta genom att diskutera hur jag själv försöker arbeta med denna balansgång; hur jag tänker kring att återge ”stora berättelser” på bekostnad av det personligt intima (och vise versa), samt hur detta relaterar till vissa etiska frågeställningar.

Om att åskådliggöra *det lilla* med hjälp av en induktivt öppen metod

Mitt eget avhandlingsprojekt studerar omständigheter kring muslimskt identitetsskapande i en mångkulturell svensk kontext. I detta fokuserar jag särskilt på hur man i olika muslimska församlingar och gemenskaper förhåller sig till, samt förhandlar, interna olikheter. Islam är som bekant en sedan länge globaliserad (samt globaliserande) religion; någonting som medför att dess utövande präglas av en omfattande kulturell och konfessionell mångfald. I min egen undersökning av muslimskt identitetsskapande i Sverige är jag därför intresserad av hur denna mångfald förhandlas i samband med att man i svenska muslimska samfund, där medlemmarna ofta har kopplingar till många olika delar av världen, skapar förutsättningar för gemenskap. I detta har jag valt att fokusera på ett par församlingar som alla är baserade i samma mångkulturella bostadsområde, varmed jag undersöker deras verksamhet med hjälp av en öppet formulerad (dvs. induktiv) etnografisk metod.⁵

Genom att fokusera på aspekter av det jag valt att kalla ”religiös identitet” avgränsas mitt fokus på ett sätt som påminner om de frågor som diskuterades inledningsvis. Varje enskild människa är på egen hand oerhört komplex, vilket innebär att ett fokus på dennes religiösa identitet kan medföra att andra aspekter av personen osynlig- eller otydliggörs. Dessutom har jag i mitt eget arbete mestadels rört mig i religiösa församlingslokaler, vilket medför vissa begränsningar vad gäller den slags religiositet jag ges möjlighet att observera. En människas religiösa identitet är ofta mångbottnad och det som uttrycks i en offentlig miljö, såsom en moské, kan mycket väl skilja sig från det som praktiseras i det egna hemmet. Utifrån egna fälterfarenheter vet jag att samtal i

---

⁵ För mer om denna slags metod, se Davies (2008: 88-94).

en mer avskild miljö kan skapa förutsättningar för att diskutera exempelvis mer egensinniga teologiska reflektioner; det vill säga, sådana som man kanske väljer att undanhålla i andra sammanhang. Samtidigt är det viktigt att ha i åtanke att även den uttalat religiösa samlingslokalen kan fylla ett flertal olika funktioner, inklusive sådana som inte tillfredsställer vissa förutfattade meningar om ”religiöst” beteende.⁶ Således har jag ofta befunnit mig i sammanhang där medvetet religiösa ritualer och plikter, såsom ett bönemöte, på ett naturligt och okomplicerat sätt avlöses av sådant som att man gemensamt tittar på en viktig fotbollsmatch, eller otvunget fikar tillsammans, i samma lokal som den där bönen tidigare förrättats. Omgiven av utsmyckningar, böcker och påbudstavlor som påminner de närvarande om en viss religiös tradition, pågår alltså sådant som på andra sätt skapar förutsättningar för gemenskap. Avslappnande kallprat och skämtande, diskussioner kring jämförelsevis banala vardagsbestyr så som konsumtionen av kaffe och sötsaker är således sådant som kan betraktas som minst lika viktiga för den sociala gemenskap och de identiteter som skapas i sammanhanget. I vissa fall och för vissa personer, kanske dessa inslag till och med är viktigare än den gemensamma bönen.

I mitt eget famlande försök att kategorisera de olika komponenterna i detta slags gemenskap väljer jag att här kalla sådant som vardagshumor, fotbollstittande och fikapauser som *det lilla*, medan genomförandet av ritualer som utövats av troende i hundratals år kan sägas representera någonting *större*, utan att för den delen föreslå någon hierarkisk relation mellan dess två aspekter av gemenskap! Min föreslagna kategorisering utgår från tanken att någonting sådant som en gemensam uppläsning av en särskild bön fungerar som ett högst medvetet försök att anknyta till och påminna sig själv om en större värld och gemenskap bortom vännerna i just detta rum, medan fika, humor, och TV-fotboll på ett tydligare sätt syftar till att uppnå trivsel i den specifika, lilla stund man upplever just för tillfället.

Dessa nivåer av social verklighet, vari religiös tradition och relativt allvar samspelar och kompletteras av sådant som syftar till avslappning och trivsel här och nu, bör båda beaktas i och med vår analys av det sammanhang vi studerar. En induktivt etnografisk metod hjälper oss med detta, i och med att direkt och intim interaktion med studerade människor öppnar upp för de slags sammanhang vari relationer mellan religiös praktik och vidare socialisering åskådliggörs, samtidigt som metoden även uppmuntrar till öppenhet inför de eventuellt oförutsedda sätt på vilka dessa sammanhang uppstår. Förståelsen av det lilla, specifika och intima, bidrar därmed till att begripliggöra hur någonting

---

⁶ Ordet ”religion” är i sig problematiskt pga. sin specifikt västerländska genealogi. Detta medför uppenbara risker för att en exempelvis eurocentrisk eller intellektualiserande religionsförståelse bidrar till förutfattade meningar om vad religion kan eller bör vara. Detta är ett problem som sedan årtionden tillbaka har debatterats flitigt inom bland annat religionsvetenskapen. För exempel på hur denna problematik har behandlats i relation till religionsvetenskapliga frågeställningar, se Asad (1993) och Fitzgerald (2000). En potentiell lösning på denna underliggande problematik är att betona religion såsom *levd erfarenhet*, snarare än ett i sig kategoriserbart fenomen (jfr McGuire 2008).

sådant som en flerhundraårig religiös praktik, som även utövas av människor långt bortom de specifika rum jag själv studerar, faktiskt levs i relation till människors mer konkreta vardagsliv och deras vidare intressen (jfr Comaroff & Comaroff 1992: 3–45).

Om stora berättelser: abstraktionernas för- och nackdelar

Hittills har jag argumenterat för fördelarna med att en induktivt etnografisk metod möjliggör den slags intimitet som kan åskådliggöra faktiskt levda aspekter av de samhällsmönster, kulturella beteenden och historiska sammanhang som samhällsvetenskapliga och humanistiska forskare ofta studerar. Skildrandet av det ”lilla”, personliga och intima, bidrar till att synliggöra de individuella forskningspersoner som utgör grunden för all etnografisk data. Samtidigt kan studerade fenomenens relation till människors rent praktiska liv fördjupa vår förståelse för deras vidare sociala kontext. Tillsammans bidrar allt detta till att social och levd verklighet kan lyftas fram och uppmärksammas med nödvändig hänsyn till all den komplexitet, allt det partikulära, som kännetecknar den. Betonandet av det jag ovan valt att kalla för *det lilla perspektivet* kan således medföra en rad fördelar, vilka tillsammans representerar den kvalitativa etnografins kanske tydligast fruktbara komplement till mer ”storskaligt” orienterad forskning.⁷ Samtidigt finns det goda skäl till att inte betrakta etnografiska skildringar utifrån detta lilla perspektiv såsom alltigenom oproblematiske.

I mitt eget arbete har jag ofta återkommit till frågor kring de etiska aspekterna av att skildra det intima, personliga och individuella i mitt insamlade material. Detta relaterar i synnerhet till frågan om deltagares konfidentialitet, vilken ofta betraktas som central för den forskningsetiska inramningen av etnografiskt arbete (Davies 2008: 59–61).⁸ Att exempelvis fingera namn på personer, organisationer och platser tar oss en bit på vägen mot att uppnå formella krav på konfidentialitet, men min egen medvetenhet om det egna fältets specifika omständigheter medför en förståelse för dessa åtgärders otillräcklighet. Till relevanta omständigheter hör exempelvis det faktum att jag rör mig inom geografiskt avgränsade områden vari människors kännedom om såväl varandra som den omgivande miljön innebär att fingerade namn inte alltid är tillräckligt för att säkra deltagares konfidentialitet. Samtidigt behandlar mitt forskningsprojekt en rad frågor som i många fall kan beskrivas som känsliga, och ibland till och med infekterade. Detta därför att mina frågor kring hur

---

⁷Till det sistnämnda kan man räkna de flesta typer av kvantitativ forskning, såsom statistiskt orienterad sådan, men även den slags humanistiska forskning som beskriver exempelvis historiska skeenden utifrån storskalig samhällsförändring, ekonomiska förhållanden, kulturell tidsanda, osv.

⁸Jämför detta med Vetenskapsrådets forskningsetiska riktlinjer för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning.

religiös identitet förhandlas i relation till etniska och konfessionella skillnader inte sällan inbjuder till diskussioner som kretsar kring fördömande och stereotypisering av "andra" slags muslimer. Åsikter som ventileras i dessa sammanhang hör visserligen till det jag är intresserad av att begripliggöra, men de kan samtidigt innebära en viss risk för de som uttalar dem, särskilt i en tid då medielandskapet i hög utsträckning präglas av de våldsamma och mellanmuslimska konflikter som skakar länder som Syrien, Irak och Jemen.

Med tanke på att det i första hand är i deskriptiva skildringar av intima, personliga möten, varmed individuella särdrag och perspektiv beskrivs och specifika personer synliggörs, är det i dessa som riskerna är som störst för att delge information som riskerar att underminera forskningsdeltagares konfidentialitet. Utöver att fingera namn kan således ett nedtonande av individuella och personspecifika detaljer fungera som ytterligare ett led i arbetet mot att säkra utlovad konfidentialitet. För även om namn fingeras och samtycke till publicering säkras kan man aldrig helt utesluta oförutsedda risker med att exempelvis återge specifika citat helt ocensurerat. Mina egna fältanteckningar är översållade med personliga detaljer, återgivna citat och dylikt, men i den mer publika framställningen av det insamlade materialet, i det som på sikt ska formuleras i en öppet publicerad avhandlingstext, har jag valt att istället fokusera på att diskutera vissa återkommande och mer storskaliga mönster i detta grundmaterial. I bearbetningsprocessen genomgår alltså mina grunddata, som är fylld av beskrivningar av allt det jag kallar för intimt, personligt, individuellt och litet, en omarbetning där jag söker klargöra hur och varför vissa föreställningar, utsagor och narrativ återkommer i materialet. Mängder av "små" perspektiv omarbetas alltså till ett par "stora berättelser", varmed det specifika abstraheras på ett sätt som bland annat söker öka deltagarnas möjligheter till konfidentialitet.

Konfidentialitetsproblematiken är alltså ytterligare en fråga jag kopplar till den inledningsvis beskrivna balansgången mellan deskriptivt etnografisk detaljrikedom (*det lilla perspektivet*) och abstraherande analys av mer storskaliga mönster (*stora berättelser*). Utöver egna forskningsintressen, vilka reflekterar min religionshistoriska inriktning och därmed kan kopplas till frågor kring kulturellt betingat beteende och makrohistoriska sammanhang, är alltså denna forskningsetiska dimension ytterligare en som styr min bearbetningsprocess mot en skildring som betonar "större" sammanhang bortom det omedelbara och intima. I en tid som i hög utsträckning präglas av postmodern, tillika välgrundad och relevant kritik mot sätt på vilka forskares vidlyftigt abstraherande skildringar tenderar att marginalisera studerade människors egna perspektiv kan detta tyckas problematiskt (Lather 2007; Spencer 2007). Inbyggt i detta slags kritik är bland annat föreställningar kring "de stora berättelsernas" såväl generaliserande som marginaliserande tendenser, vilket utgör problem som ges ytterligare relevans när vi pratar om forskning som fokuserar på religiösa minoritetsgrupper som ofta marginaliseras, svartmålas och stereotypiseras i offentlig svensk diskurs. Jag betraktar dock inte

den så kallade postmoderna kritiken som i sig avskräckande, utan snarare som någonting som kan inspirera till det självreflexiva arbete som oundvikligen ingår i den egna bearbetningsprocessen (jfr Davies 2008: 3–28). Genom att problematisera den logiska uppbyggnaden av sätt på vilka jag föreställer mig de återkommande mönster och tendenser jag tycker mig kunna se i det etnografiska materialet, kan jag även fördjupa förståelsen för mina egna begränsningar och förkunskaper, min intressestyrning, partiskhet och så vidare. Vad är det egentligen jag väljer att lyfta ur det kollage av små berättelser som mitt etnografiska material i grunden utgörs av? Varför fokuseras vissa aspekter medan andra detaljer får stanna kvar i de opublicerade fältanteckningarna? Vad säger detta, slutligen, om maktförhållandet mellan mig som forskare och de jag studerar, med tanke på att det egentligen är jag som har sista ordet när det kommer till frågan om hur det etnografiska materialet filtreras ner i slutprodukten?

Samtliga av ovanstående frågor är sådana som för mig saknar tydliga svar därför att jag just har inlett själva bearbetningsprocessen/analysen av mitt insamlade material. Jag kan trots detta erkänna viss trivsel vid tanken på de möjligheter till filtrering, fokusering och abstraktion som den bearbetande analysens ”stora berättande” möjliggör. Inte enbart på grund av den ovannämnda konfidentialitetsaspekten, utan även för att jag gjorts medveten om att det etnografiska materialets fragmentariska kollage av individuella perspektiv och ”små berättelser” inte på egen hand skänker rättvisa åt den sociala verklighet jag haft privilegiet att få ta del av.

Människor jag har interagerat med föreställer sig inte sin livssituation i exklusivt individuella termer. Snarare tenderar de att själva förstå sådant som sin religiositet på sätt som påminner om och betonar olika typer av *större* sammanhang. Således bör vår postmoderna skepsis gentemot generaliserande narrativ inte gå så långt som till att fastna i rent fragmentariska kollage av individuell specificitet, eftersom vi i och med detta riskerar att marginalisera delar av våra informanternas egen självförståelse, specifikt, sätt på vilka de kan uppleva sig som anknutna till en vidare tradition, samt förstår sin plats i relation till en större värld, en vidare historia, och så vidare. Illustrativt är exempelvis de sätt på vilka ovan nämnda bönenämöten ramas in på sätt som medvetandegör religiös tradition, identitet, med mera.

Ett konkret exempel är det sätt på vilka shiamuslimska grupper återkommande samlas för att lyssna till och uttala den så kallade Kumeils bön (*dua kumeil*); en relativt lång arabisk bön som uppskattas för sina poetiska kvalitéer, samtidigt som man ofta betonar dess teologiska innehåll och direkta koppling till shiitiska förgrundsgestalter.⁹ Detta komplex av estetiska, språkliga och teologiska faktorer bidrar till känslan av en betydelsefull gemenskap. Det påminner lyssnarna om en viss förståelse av såväl Gud som historien, samt underhåller relationen till vissa uppläsningstraditioner och det arabiska språket.

---

⁹ För mer om denna bön, se Gleave 2008.

När deltagare, på min uppmaning, reflekterar kring betydelsen av möten kring just Kumeils bön gör de detta på sätt som påminner om hur lite av denna aktivitet som präglas av det godtyckliga, banala eller ogenomtänkta. Som kontrast till den lättsamhet som ofta följer efter bönen genomförande präglas själva mötet av det symboltunga, just därför att det inordnas i en komplex religionshistorisk kontext. Att som etnografisk forskare försöka begripliggöra denna ytterligare, måhända abstrakta men ändå högst medvetna, nivå av det sociala sammanhang jag studerar, är därmed avgörande för att åskådliggöra hur det upplevs av dess deltagare.

De stora berättelserna kan alltså sammanfattas som relevanta och angelägna av en rad olika skäl kopplade till frågor om forskningsetik och kunskapsproduktion. Samtidigt är det värt att betona att deras sammanställning inte bör monopoliseras av forskaren själv. Av detta skäl vill jag, i mitt eget arbete, låta min analys utgå från de ”stora” berättelser som redan har formulerats inom de grupper jag studerar som en del av deras egna försök att framhäva en viss självförståelse, betona kopplingar till tradition och historia, och så vidare. Genom att kontextualisera, begripliggöra, samt på andra sätt tolka dessa berättelser kan jag sedan bearbeta den komplexa mångfald som själva det etnografiska materialet representerar med ambitionen om att detta inte görs på enbart mina villkor, eller underställs enbart mina fördomar och för-förståelser.¹⁰

Avslutande diskussion

Inledningsvis beskrev jag den etnografiskt grundade avhandlingstexten såsom präglad av balansakt mellan ”litet” och ”stort”. Att presentera insamlat material på ett sätt som kan bidra till vidare kunskapsproduktion bör dels ske på ett sätt som anknyter data till vidare fenomen, dels åskådliggöra och respektera de nyanser som studerade människors individuella perspektiv oundvikligen medför.¹¹ Som etnografisk forskare vill jag varken reducera mina informanter till ”återkommande mönster”, som i värsta fall riskerar snudda vid stereotyper, eller framställa dem så pass fragmentariskt och partikulärt att deras egna föreställningar kring tillhörighet, sammanhang eller relevans osynliggörs. Balansakten präglas vidare av en rad etiska och intresserelaterade (det vill säga forskningsdisciplinära) dimensioner som jag, i all hast, har försökt sammanfatta ovan.

Jag bör här betona att den centrala frågan kring balansen mellan ”smått” och ”stort” – det vill säga, konkret upplevt respektive analytiskt abstrakt, inte egentligen kan betraktas som tydligt lösbar enligt någon slags universell formell. Snarare är den en grundläggande, och för bearbetningsprocessen

---

¹⁰ En passande metafor för den slags kollaborativa etnografi jag föreställer mig är den slags ”sammansmältning av förståelsehorisonter” som diskuterats av Hans-Georg Gadamer (2004).

¹¹ Sammantaget kan detta beskrivas som ett försök att återge en sammanhängande ”berättelse” (jfr. Richardson 1995: 198).

orienterande, frågeställning som ständigt närvarar för att problematisera de sätt på vilka vi arbetar med våra etnografiska data. Ett steg på vägen mot ett tydligare förhållningssätt till denna balans är dock att man som forskare betraktar datainsamling och bearbetning som i grunden separata arbetsprocesser. Det förstnämnda syftar till att producera nya data som helst genomsyras av all den specificitet och detaljrikedom som präglar de situationer vi upplever i fält. Bearbetningen av dessa data innebär istället en slags filtrering varmed vilken etiska, reflexiva, analytiskt abstraherande och även stilistiska beslut fattas på bekostnad av den deskriptiva detaljrikedom som präglar den mer grundläggande datainsamlingen. Denna filtrering genomförs dock med stor respekt för nyanserna i grundmaterialet, vilka man som ursprunglig insamlare hela tiden är högst medveten om. Det kan göras på ett sätt så att avvägningar i hur vi lyfter fram, förbiser och förenklar/generaliserar aldrig sker på fullständig bekostnad av de individuella perspektiv och specifika livssituationer vi har som uppgift att skildra.

Referenser

- Asad, Talal (1993), *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Comaroff, John & Comaroff, Jean (1992), *Ethnography and the Historical Imagination*. New York: Avalon Publishing.
- Davies Aull, Charlotte (2008), *Reflexive Ethnography: A Guide to Researching Selves and Others*. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar (2001), *Kulturanalyser*. Malmö, Gleerup.
- Fitzgerald, Timothy (2000), *The Ideology of Religious Studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Gadamer, Hans-Georg (2004), *Truth and Method*. London: Bloomsbury Publishing.
- Gleave, Robert (2008), 'Alī b. Abī Ṭālib. I: Fleet, Kate et al. (red.), *Encyclopaedia of Islam*, THREE. Leiden: Brill Publishers.
- Lather, Patti (2007), Postmodernism, Post-structuralism and Post(Critical) Ethnography: Of Ruins, Aporias and Angels. I: Atkinson, Paul et al (red.), *Handbook of Ethnography*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- McGuire, Meredith B. (2008), *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
- Riessman, Catherine Kohler (2008), *Narrative Methods for the Human Sciences*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Richardson, Laurel (1995), Narrative and Sociology. I: van Maanen, John (red.), *Representation in Ethnography*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Spencer, Jonathan (2007), Ethnography After Postmodernism. I: Atkinson, Paul et al (red.), *Handbook of Ethnography*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

10. Fragmentmontage: analys och skrivande inom etnografi

Henrik Örnö

Inledning

Etnografi är en brokig, spretig och kreativ forskningsmetod. Initiala idéer, forskningsfrågor och på förhand tilltänkta tillvägagångssätt blir många gånger utsatta för prövningar under fältarbetet. Det är också i denna reflexiva forskningsprocess av återkommande omprövningar och förfining av idéer som etnografien är en stimulerande, dynamisk och öppen forskningsmetod. Malcolm James (2016:227) tecknar en bild av detta produktiva tillstånd med en uppmaning: "embrace the messiness".

En fråga som tidigt gjorde sig påmind under mitt etnografiska fältarbete på ett medborgarkontor i ett multi-etniskt bostadsområde var hur jag skall hantera det omfattande, stundtals brokiga material som jag samlat in. Hur skall jag analysera och skriva om det material jag samlat in? Och hur skall jag undvika att reproducera stereotyper och förenklade kategoriseringar? I den här texten kommer jag att närma mig frågor som berör den etnografiska forskningens kunskapsproduktion genom att diskutera och pröva hur ett fragmentmontage kan användas som en analytisk-reflexiv strategi och metod för analys och kreativt skrivande inom etnografi. Fragmentmontage förstår jag i den här texten som en möjlighet att foga samman fragmentariska observationer från det etnografiska fältarbetet i relation till varandra för att skapa ett narrativ, en berättelseväv som sammanlänkar flera olika historier. Jag kommer att experimentera med fragmentmontaget i relation till ett postkolonialt perspektiv med syfte att artikulera en kritik av en västerländsk, kapitalistisk-modernistisk tidsuppfattning som administrerar, ordnar och tränger bort mänskligt liv.

Medborgarkontoret

Mitt avhandlingsprojekt tar sin utgångspunkt i olika berättelser som sammanlänkas (Bhambra, 2014) i medborgarkontor lokaliserade inom multi-etniska bostadsområden. Medborgarkontoret är en kommunal verksamhet dit kommuninvånare kan vända sig för att få stöd och hjälp i olika typer av myndighetsärenden. Det kan handla om att få hjälp att läsa, tolka och förklara information, stöd i kontakter med myndigheter samt vägledning om var man

kan vända sig med olika frågor. Även om det medborgarkontor som jag studerat är öppet för alla kommuninvånare är det nästintill enbart personer med migrationserfarenhet som besöker medborgarkontoret. Samhällsvägledarna som arbetar på kontoret talar somaliska, arabiska, persiska, dari, svenska och engelska. Att få hjälp att förstå myndighetsärenden på sitt eget språk har flera personer sagt till mig är viktigt för dem. Under mitt fältarbete har detta också inneburit att jag som förstår svenska och engelska, till största delen av tiden har observerat möten och samtal på språk som jag inte förstår eller har tillgång till. Med hjälp av samhällsvägledarnas översättande, dokument som personer har haft med sig, telefonsamtal som jag har överhört, kortare meningsutbyten och informella samtal har jag försökt att förstå vad som pågår i de möten som äger rum.

När jag började att genomföra observationer på medborgarkontoret, kastades jag in i möten mellan samhällsvägledare och besökare där jag kunde sitta och lyssna till ett språk som jag inte förstod. Ibland kunde jag sitta och lyssna till arabiska, somaliska och dari i möten som pågick i långt över en timme. Visserligen brukade jag ofta göra korta instickare, säga några ord om vädret, om det ärende som personerna hade med sig, ställa någon fråga om medborgarkontoret till besökarna och i allmänhet försöka mildra effekterna av min närvaro och observerande blick. Men svårigheterna för mig att förstå vad som sades i mötet, tvingande mig också till att ompröva mina uppfattningar om vad det innebär att genomföra observationer av samtal och möten mellan människor. Utan tillgång till det talade språket, fick jag istället fokusera på andra aspekter i mina observationer, dokument, mobiltelefoner, dataskärmar, känslöstämningar och kroppsspråk.

Mot bakgrund av denna erfarenhet blev jag särskilt intresserad av hur den mångfald av olika aspekter av möten som jag observerade på medborgarkontoret kunde analyseras och skrivas om etnografiskt. Min initiala utgångspunkt i forskningsprojektet var att skapa rika, nyanserade och detaljerade beskrivningar av människorna som besökte medborgarkontoret och hur de navigerade inom välfärdssystemets institutioner. Detta var en idé som jag sedermera fick ompröva under fältarbetet. Istället försökte jag att hitta ett sätt och en metod för att analysera och skriva om det fragmentariska materialet som växte fram i fältanteckningarna.

Fragment och montage

Två centrala begrepp i den här texten är fragment och montage. Jag kommer här att kortfattat diskutera dessa två begrepp och sedan avsluta med några reflektioner om den etnografiska forskningens representationskris och det etnografiska skrivandets närhet till fältets språkbruk. Fragment existerar i relation till en föreställd helhet (McFarlane, 2018). Fragment vittnar om en samtidig närvaro och frånvaro, en påminnelse om vad som saknas och fattas,

eller hur någonting skulle kunna vara. Det kan vara en del av någonting som inte längre existerar, en rest, kvarleva eller ruin. Men det kan också vara röster som förnekats delaktighet och representation, som har trängts undan ifrån historieskrivning och politik. Colin McFarlane (2019) menar att fragment produceras i konstruktioner av nationella kulturer och politisk-ekonomiska system.

Inom etnografisk och antropologisk forskning finns det flera exempel på hur fragment har använts som analytiska ingångar till att förstå och skriva fram berättelser om sociala och kulturella sammanhang. Ett av de mer kända exemplen på hur en fragmentarisk och slumpartad situation blir en ingång till en detaljrik analys av ett "primitivt" lokalsamhälles sociala och kulturella strukturer är Clifford Geertz (1973) välkända beskrivning av en ritual, tuppfäktningen. Genom den specifika ritualen väver Geertz kreativt fram en berättelse om hur han som antropolog får tillträde till det fält han studerar, blir accepterad av människorna som lever i lokalsamhället och hur denna process kan förstås i relation till de sociala koder som finns närvarande i tuppfäktningsritualen.

Fragment har också en inneboende potentialitet till att skapa nya sammanlänknings och relationer. McFarlane (2011:209) definierar begreppet potentialitet som:

...the intensity and excessiveness of the moment—the capacity of events to disrupt patterns, generate new encounters with people and objects, and invent new connections and ways of inhabiting urban life.

Begreppet montage kan här betraktas som en litterär teknik och metod för att sätta samman olika fragment i nya konstellationer, kontexter och narrativ för att därigenom ifrågasätta dominerande förklaringar och historieskrivningar (Benjamin, 2015). Ett montage av fragment kan liknas vid en tillfällig stabilisering, där olika heterogena element sätts samman och får specifika effekter (McFarlane, 2018). Istället för att se de olika fragmenten som enbart reducerbara till en specifik logik och totalitet, öppnar montage upp för multipla bestämningar och relationer, där forskaren har en stor makt att själva foga samman fragmenten (McFarlane, 2018). Inom postkolonial forskning har begreppet kunskapsfragment särskilt kommit att användas som en epistemologisk utgångspunkt för att skriva fram tystade, subalterna historier som bidrar till att utmana en nationalistisk och kolonial historieskrivning (Majumdar, 2010). Gyanendra Pandey (1992:28-29) beskriver detta som att:

...part of the importance of the 'fragmentary' point of view lies in that it resists the drive for a shallow homogenization and struggles for

other, potentially richer definitions of the 'nation' and the future political community.

I debatter om etnografins representationskris, som har kännetecknats av diskussioner om den etnografiska forskningens politik, historia och möjligheter att representera människor, kulturer och platser utan att förstärka och reproducera Annanhet (Ahmed, 2000; Davies, 2008), har kreativa försök till nya former av representation och etnografiskt skrivande utvecklats (Ahlstedt, 2016; Alonso, López, Mijangos & Goldstein, 2019). Representationskrisen inom den etnografiska forskningen har varit relaterad till en kunskapsteoretisk diskussion, där framväxten av feministiska, postkoloniala och postmoderna perspektiv på ett genomgripande sätt har ifrågasatt möjligheter till universella kunskapsanspråk (Haraway, 1988; W. Mignolo, 2011). Begrepp som modernitet, kultur och utveckling har här kommit att kritiserats för deras geopolitiska ursprung, lokalisering i en eurocentrisk tanketradition och förankring i ett kolonialt tänkande (Quijano, 2007).

Whereas colonial methodologies are concerned with the categorization and ordering of human life, in relation to race and nation, and with ideas of time preoccupied with capitalist progress, decolonial methodologies have been concerned with poetic and dialogic forms of being and knowledge (James, 2016:225)

När James presenterar dekoloniala metodologier i relation till poetiska former av kunskap, kan vi fundera över det etnografiska skrivandets möjligheter och begränsningar. Den etnografiska metodens närhet till fältet påverkar inte enbart våra relationer till människor som vi möter och kommer nära, utan också det etnografiska skrivandets möjligheter. Fältets språkbruk och diskurser kan ta makten över det språk som vi använder för att dokumentera fältarbetet. Detta blev särskilt uppenbart när jag skulle skriva fältanteckningar från observationer som jag gjort av så kallade aktivitetsrapporteringar (när en person rapporterar sökta arbeten till Arbetsförmedlingen). Vid otaliga tillfällen har jag suttit och observerat de korta besöken på medborgarkontoret, där personer får snabb hjälp att skicka in sina aktivitetsrapporter till Arbetsförmedlingen.

Mina anteckningar från mötena var ofta kortfattade och fragmentariska utan dialog, känslor eller handling. Människorna i anteckningarna var anonyma och tystade. Och jag reproducerade ofta Arbetsförmedlingens kategorier, till exempel arbetslös med a-kassa, person med nystartsjobb, deltagare i etableringsprogrammet och nyanländ, i mina texter, utan att vare sig ifrågasätta eller reflektera över de grundantaganden som kategorierna vilade på. Det tycktes som om att det etnografiska skrivandet var fångat i aktivitetsrapporteringens instrumentella rationalitet, diskurser och språkbruk. De korta, detaljfattiga och subjektlösa anteckningarna vittnade om en

kunskapsproduktion som var situerad på ett fält som domineras av välfärdsinstitutionernas administrativa regelverk och språk. Ett reflexivt förhållningssätt till etnografiskt skrivande inbegriper överväganden av fältets språkbruk. Finns det språk, historier och röster på fältet som vi kan ge utrymme att komma till tals inom vår forskning, eller riskerar vår användning av fältets språk att reproducera, kategorisera och reducera subjektivitet?

Att konstruera ett fragmentmontage – en metod för etnografisk analys och skrivande

I den här delen av texten kommer jag att beskriva hur jag praktiskt har tillämpat fragmentmontaget som en analytisk-reflexiv strategi och metod för kreativt etnografiskt skrivande. I konkreta termer har jag utgått ifrån mina fältanteckningar, sorterat dem och analyserat dem i egenskap av fragment, det vill säga jag har tolkat dem som delar av en föreställd helhet. Ibland har jag tolkat fragmenten kritiskt, som uttryck för en närvaro av dominerande maktstrukturer, historieskrivningar och (västerländska) epistemologier. Och vid andra tillfällen har fragmenten tolkats som möjliga ingångar till att producera en kunskap som destabiliserar ensidiga kategorier, representationer och föreställningar om en given identitet eller helhet.

I den etnografiska texten nedan kommer jag att utgå ifrån tre exempel från fältarbetet på medborgarkontoret: aktivitetsrapporteringen av arbetslösa, uppsägningen av etableringsboende för nyanlända och ett beslut inom migrationsverket om avslag för en återförening. Texten är konstruerad som ett montage, där jag försöker väva samman de tre exemplen i ett och samma etnografiska narrativ. Detta tillvägagångssätt har inneburit en form av kreativt skrivande, där händelser och observationer som har ägt rum vid olika tillfällen under fältarbetet har sammanfogats på olika sätt i den etnografiska texten för att skapa ett narrativ som sammanlänkar till flera olika historier. Ett analytiskt syfte med den etnografiska texten har varit att visa hur administrativa system inom välfärds- och migrationspolitikens institutioner domineras av en västerländsk, modernistisk-kapitalistisk tidsuppfattning som på olika sätt bidrar till att ordna, administrera och tränga bort mänskligt liv.

Texten är skriven i relation till ett postkolonialt perspektiv, där kritiska diskussioner om tidshierarkier som är konstituerade i en kolonial skillnad har varit centrala. En västerländsk historieskrivning och tideräkning med utgångspunkt i vissa specifika händelser såsom upplysning, industrialisering och modernisering har bidragit till att positionera Europa och västvärlden i en progressiv och framåtriktad tidszon som överordnats andra sätt att förstå tid och historia. Maria Lönn (2018) refererar i sin avhandling till en antropologisk diskussion om så kallade "allokroniska" modeller av kunskap, där icke-västerländska subjekt positioneras av västerländska forskare i en asynkron diskurs, i en annan tid som betraktas att ligga bakom en västerländsk

temporalitet. Walter Mignolo (2014), dekolonial semiotiker, har med begreppet avlänkning försökt att beskriva en frigörelse från kopplingarna mellan modernitet och kolonialitet, ett dekolonialt skifte som ger plats till andra epistemologier och kunskapsformer att existera bortom ett västerländskt kunskapsparadigm. Avlänkningen, menar Mignolo, syftar till ”en kritik och vision om en värld i vilken många världar kan samexistera” (Mignolo, 2014:45).

Administrations temporalitet – en postkolonial kritik

Under kalendermånadernas första dagar var det alltid fler personer som besökte medborgarkontoret. Det var vanligt att köer bildades längs med husväggen av personer som väntade på att få komma in. Vätrummet var ofta fullt och sittplatserna upptagna. Ibland fick personalen låsa ytterdörrarna tidigare än utsatt tid, så att inga nya besökare kunde komma in. Det tog inte lång tid innan jag förstod varför besökstrycket ökade så markant under månadens första dagar. Personer som är arbetslösa och personer som är nyanlända och ingår i Arbetsförmedlingens etableringsprogram skall under denna tidsperiod, mellan den första och sjunde i månaden, aktivitetsrapportera till Arbetsförmedlingen, det vill säga logga in på Arbetsförmedlingens hemsida och uppge vad de har gjort under den föregående månaden. Möten som handlande om aktivitetsrapportering gick ofta snabbt och var rutinartade. Samhällsvägledarna ställde några korta och direkta frågor till besökarna. Frågor om vad de har gjort förra månaden, om de hade sökt några jobb eller studerat SFI.

-Vilka jobb har du sökt? säger samhällsvägledaren Yasin till en yngre man som precis har satt sig tillrätta på den tygbeklädda kontorsstolen, tagit fram sin mobiltelefon och frågat om hjälp att gå in på Arbetsförmedlingens webbsida. Jag sitter vid sidan av skrivbordet. Den yngre mannen lutar sig fram över skrivbordet. Läger sina armar på skrivbordet. Talar tyst. Jag får anstränga mig för att höra vad han säger. Och det underlättar inte att Fatmeh har ett livligt samtal med kommunens boendeenhet (de som ansvarar för bostadslösa) bakom min rygg. Under de senaste dagarna har flera besökare blivit uppsagda från sina etableringsboenden. De har bott i etableringsboendena under två års tid, den tidsperiod som nyanlända personer är deltagare i Arbetsförmedlingens etableringsprogram och förväntas att få stöd och samhällsintroduktion för att komma in på den svenska arbetsmarknaden. I den aktuella kommunens bostadsförsörjningsprogram står det särskilt angivet att nyanlända personer som har blivit anvisade till kommunen enligt bosättningslagen tillhandahålls ett etableringsboende under den tidsperiod som personerna deltar i Arbetsförmedlingens etableringsinsatser, det vill

säga under två år. Kommunen skriver att de med etableringsboendet anser att de har uppfyllt bosättningslagens förpliktelser. Efter det gäller ett eget ansvar, förtydligar man i programtexten. Flera av personerna som har blivit uppsagda vet inte vart de skall ta vägen. Det gäller bland annat den besökare som Fatmeh hjälper för tillfället och som sitter på en armlängds avstånd från mig.

- McDonalds den 9:e november, ICA den 12:e november och City Gross den 15:e november.
- Några fler, frågar samhällsvägledaren Yasin.
- Nej.

Yasin klickar i att den yngre mannen har sökt tre jobb, vilka datum han har sökt jobben och anger i vilka städer jobben ligger. Mannen vänder sig till mig och berättar att han har haft en praktik på en bilfirma. Praktiken tog slut förra veckan, säger han. Han hade hoppats på att få ett arbete där. När jag läser på dataskärmen kan jag också se att han ingår i jobb- och utvecklingsgarantin, ett arbetsmarknads-politiskt program för personer som är långtidsarbetslösa. Jag kan också läsa att arbetsförmedlingen har ett förslag till honom som finns på hemsidan: att gå en starta eget kurs. Jag ägnar förslaget en tanke. På vilka grunder? Vem gör den bedömningen? En algoritm?

- Skall du lämna en försäkran också?
- Ja.

Försäkran är en benämning som används på medborgarkontoret för att ansöka om ekonomisk ersättning hos Försäkringskassan när man har deltagit i ett program hos Arbetsförmedlingen, antingen inom jobb- och utvecklingsgarantin eller etableringsprogrammet. Den unga mannen letar fram sin mobil igen. Läger den på bordet. Väntar. Yasin ger klartecken. Mannen loggar in med sitt mobila Bank-ID.

När en besökare på medborgarkontoret skall ansöka om ersättning från Försäkringskassan behöver personen svara på ett antal frågor på deras hemsida: att kontakt- och kontouppgifter stämmer, vilken kalendermånad som personen söker ersättning för, om personen har deltagit eller varit frånvarande i programmet, har haft lön eller några andra inkomster under månaden. Missar man att lämna sin ansökan före den sjunde i månaden får personen vänta till slutet av nästkommande månad för att få sin ersättning utbetald.

Den kronologiska tiden (kalendertiden) är en central del av välfärdssystemet institutionella uppbyggnad. Dagar, månader, tidsgränser och ersättningsperioder är institutionaliserade på en mängd olika sätt inom välfärdssystemet. Etableringsprogrammet för nyanlända är utsatt till två år.

Aktivitesrapporteringen till Arbetsförmedlingen sker månadsvis. Och som nyanländ och anvisad till den aktuella kommunen får du en villkorad bosättning under två år, den förväntade tiden för nyanländas arbetsmarknadsanpassning. Datum, tider och perioder som är ordnade kronologiskt är inte enbart en del av arbetsmarknadsprogram, socialförsäkringssystem och en kommunal bostadspolitik, utan har också en stor inverkan på Migrationsverkets bedömningar och utfärdanden av (tidsbegränsade) uppehållstillstånd. Detta blir särskilt tydligt när en liten, något äldre kvinna kommer till medborgarkontoret under eftermiddagen.

- Här, ta en stol. Samhällsvägledaren Abdulkadir tar fram en stol till mig och pekar ut en plats där jag kan sitta. Skrivbordet är överbelamrat med myndighetsdokument och handskrivna anteckningar. Jag noterar olika myndigheters logotyper på brevhuvudena, Migrationsverket, Arbetsförmedlingen och namnet på en vårdcentral. Framför Abdulkadir sitter en kvinna tyst. Hon tittar rakt fram och med händerna hopknutna. Emellanåt torkar hon sina tårar med en gul sjal som hon har virat runt sitt huvud. Abdulkadir hinner knappt sätta sig innan han forcerat börjar berätta för mig om kvinnans ärende hos Migrationsverket. Kvinnan har nyligen fått ett avslag på sin ansökan hos Migrationsverket om att återförenas med sin snart 18-åriga son som befinner sig i Uganda. Mamman säger till mig att hon är orolig för honom, men är sedan tyst under hela mötet. Jag söker ögonkontakt med kvinnan under tiden som Abdulkadir gestikulerande redogör för kvinnans ärende. Hon bekräftar och instämmer i det han berättar genom att nicka till mig. Avslaget, berättar Abdulkadir, fattades av Migrationsverket en månad innan sonen skulle fylla 18 år. Det gör proceduren och rättsprocessen extra problematisk. När hennes son väl har fyllt 18 år, kommer möjligheterna att få rätt att återförenas vara minimala. Skälet som Migrationsverket har angett i sitt beslut till att avslå ansökan var att kvinnan vid tre tillfällen, när hon varit i kontakt med Migrationsverket, har uppgett olika åldrar på sin son. Det märks att Abdulkadir är upprörd över Migrationsverkets beslut.

- Tid är inte lika. I Somalia handlar tid om händelser. När det har varit torka.

Abdulkadir förklarar för mig att tid ofta förknippas med naturhändelser i Somalia. Somalier är nomader, berättar han. Och det är omöjligt för kvinnan att svara på en fråga om exakt vilket datum som hennes son är född, säger Abdulkadir till mig med en tydlig betoning på ordet omöjligt.

Abdulkadir har under mötet hjälpt kvinnan att författa en överklagan till Migrationsdomstolen. Han läser högt för oss vad han har skrivit i överklagan, både på somaliska och svenska. Jag och kvinnan, som vid det här laget har suttit tysta bredvid varandra i snart en timma, lyssnar när han läser upp texten. Migrationsverket har inte tagit hänsyn till tradition och kultur. Migrationsverket har inte tagit hänsyn till att det inte finns något utbyggt system för identitetshandlingar i Somalia sedan kriget 1991. Och migrationsdomstolen bör tillämpa bevislättning i ärendet. Det är också bevisat genom DNA-test att det är kvinnans son.

Kvinnans avslag blir också föremål för en livlig diskussion med den övriga personalen som arbetar på medborgarkontoret. Abdulkadir var upprörd över de krav som ställdes på kvinnan att redogöra för en exakt tid och datum då hennes son var född. Flera gånger återkommer han till att tid i Somalia ofta är relaterad till händelser och natur.

Diskussion

I den här texten har jag experimenterat med fragmentmontaget som en analytisk-reflexiv strategi för att hantera den svårbalanserade konsten att analysera, skriva och presentera etnografisk forskning. Och specifikt i relation till forskning som utgår ifrån platser och människor som ofta är föremål för ensidiga kategoriseringar. Jag har sammanfogat observationer under fältarbetet i relation till varandra i syfte att konstruera ett fragmentmontage och berättelseväv, där flera historier länkas samman inom ett och samma etnografiska narrativ.

Mot bakgrund av mina första inledande erfarenheter av det etnografiska fältarbetet på ett medborgarkontor i ett multi-etniskt bostadsområde, där jag blev inkastad i samtal och möten som ägde rum på språk som jag inte behärskar, har jag ägnat en stor tankemöda till hur jag kan rekonstruera ett språk i avhandlingstexten som ger rättvisa till de möten som jag har observerat under fältarbetet. Det etnografiska skrivandets möjligheter och begränsningar framträder här som en central fråga, och särskilt i relation till medborgarkontoret som etnografiskt fält. Å ena sidan, har det varit omöjligt att direkt återge och skriva en text utifrån det språk som talas och används under merparten av möten på medborgarkontoret, då jag inte har tillgång till det. Å andra sidan, är det språk som jag har tillgång till på medborgarkontoret ett administrativt språk som ständigt är närvarande i de dokument och ärenden som besökare behöver hjälp att navigera inom välfärdssystemets institutioner, ett instrumentellt språk med begränsat utrymme för subjektivitet.

I det exempel på etnografiskt skrivande, som jag presenterar i den här texten, har jag försökt att konstruera ett etnografiskt narrativ som i hög utsträckning ligger nära det administrativa språkets termer och kategorier på fältet, men som

försöker använda det administrativa språket för att generera och artikulera en kritik. När en berättelse om månadsvisa aktivitetsrapporteringar, vräkningar från etableringsboenden och avslag på grund av motstridiga uppgifter om ålder och tid sätts samman som ett montage, framträder sammanlänkningar inom det etnografiska narrativet som kan destabilisera dominerande maktstrukturer och epistemologier. I det aktuella fallet en kritik av en västerländsk, modernistisk-kapitalistisk tidsuppfattning som administrerar och organiserar mänskligt liv.

Nina Lykke (Lykke, 2014) skriver om möjligheterna att skriva vetenskapliga texter som inte är fixerade i en bestämd ståndpunkt eller kategori, utan som kan användas för att skriva intersektionella texter som genomskär och korsar förutbestämda kategorier. En strategi, som Lykke beskriver för att skriva vetenskapliga texter intersektionellt, är att konstruera ett utrymme mellan identifikation och icke-identifikation. Ett utrymme som öppnar upp för flera röster, positioner och former av motstånd att ta plats i vetenskapliga texter. I mitt försök att skapa ett fragmentmontage finns det en ambition att experimentera med ett etnografiskt kreativt skrivande, där flera röster kan ta plats samtidigt och synliggöra hur dominerande maktstrukturer och epistemologier kan få olika utfall.

Referenser

- Ahlstedt, Sara. (2016). *The feeling of migration: narratives of queer intimacies and partner migration*. Linköping: Linköping University, Department of Social and Welfare Studies.
- Ahmed, Sara. (2000). Who knows? Knowing strangers and strangeness. *Australian feminist studies*, 15(31), 49-68.
- Alonso Bejarano, Carolina, López Juárez, Lucia, Mijangos García, Mirian A., & Goldstein, Daniel M. (2019). *Decolonizing ethnography: undocumented immigrants and new directions in social science*. Durham: Duke University Press.
- Benjamin, Walter. (2015). *Passagearbetet: Paris, 1800-talets huvudstad. Bd 1*. Stockholm: Atlantis.
- Bhambra, Gurinder K. (2014). *Connected sociologies*. London: Bloomsbury Academic.
- Davies Aull, Charlotte. (2008). *Reflexive ethnography: a guide to researching selves and others*. London: Routledge.
- Geertz, Clifford. (1973). *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books.

- Haraway, Donna. (1988). Situated Knowledges: The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575-599. doi:10.2307/3178066
- James, Malcolm. (2016). Diaspora as an ethnographic method: Decolonial reflections on researching urban multi-culture in uuter East London. *YOUNG*, 24(3), 222-237. doi:10.1177/1103308815618138
- Lykke, Nina. (2014). Passionate disidentifications as an intersectional writing strategy. In N. Lykke (Ed.), *Writing academic texts differently* (pp. 44-60): Routledge.
- Lönn, Maria. (2018). *Bruten vithet: om den ryska femininitetens sinnliga & temporal villkor*. Stockholm: Leopard förlag.
- Majumdar, Rochona. (2010). *Writing postcolonial history*. London: Bloomsbury Academic.
- McFarlane, Colin. (2011). Assemblage and critical urbanism. *City*, 15(2), 204-224.
- McFarlane, Colin. (2018). Fragment urbanism: Politics at the margins of the city. *Environment and Planning D: Society and Space*, 36(6), 1007-1025.
- McFarlane, Colin. (2019). Fragments. In antipode (Ed.), *Keywords in adical geography: antipode at 50* (pp. 155-158).
- Mignolo, Walter. (2011). Decolonizing Western epistemology/building decolonial epistemologies. In A. M. Issai-Daz & E. Mendieta (Eds.), *Decolonizing epistemologies: Latina/o theology and philosophy* (pp. 19-43): Fordham University Press.
- Mignolo, Walter (2014). *Avlänkning*. Hägersten: Tankekraft.
- Pandey, Gyanendera. (1992). In defense of the fragment: Writing about Hindu-Muslim riots in India today. *Representations*(37), 27-55. doi:10.2307/2928653
- Quijano, Aníbal. (2007). Coloniality and modernity/rationality. *Cultural studies*, 21(2-3), 168-178.

Medverkande författare

Frida Andréasson, doktorand i hälsovetenskap, Linnéuniversitetet, frida.andreasson@lnu.se

Lisa Karlsson Blom, doktorand i etnicitet och migration, Linköpings universitet, lisa.karlsson.blom@liu.se

Sabine Gruber, lektor och docent i socialt arbete, Linköpings universitet, sabine.gruber@liu.se

Kristina Gustafsson, lektor i socialt arbete, docent i etnologi, Linnéuniversitetet, kristina.gustafsson@lnu.se

Gustav Larsson, doktorand i religionsvetenskap, Linnéuniversitetet, gustav.larsson@lnu.se

Camilla Malm, doktorand i hälsovetenskap, Linnéuniversitetet, camilla.malm@lnu.se

Filippa Millenberg, doktorand i pedagogik med inriktning mot vuxnas lärande vid, Linköpings universitet, filippa.millenberg@liu.se

Maria Nordstedt, doktorand i socialt arbete, Linnéuniversitetet, maria.nordstedt@lnu.se

Inga Oliynyk, doktorand i pedagogik, Linnéuniversitetet, inga.olinyk@lnu.se

Ann Ottengrim, doktorand i socialt arbete, Linnéuniversitetet, ann.ottengrim@lnu.se

Henrik Örnlin, doktorand i socialt arbete, Linnéuniversitetet, henrik.ornlind@lnu.se